

**СХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ДАЛЯ**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ
В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Монографія

Київ

2023

УДК 159.923.2 - 055.2 (043.3)
ББК 88.5
С 74

Рекомендовано Вченою радою
Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля,
протокол № 7 від 27 лютого 2023 р.

Рецензенти:

Гейко Є.В. – доктор психологічних наук, професор

Шевяков О.В. – доктор психологічних наук, професор

С 74 Соціально-психологічні засади самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій: [монографія] / І.М. Гоян, Н.Є. Завацька, Т.В. Комар, В.Ю. Завацький, О.О. Лукашов / За наук ред. І.М. Гояна, Н.Є. Завацької. К.: ПВТП «LAT&K», 2023. 284 с.
ISBN 978-617-7699-28-5

У монографії визначено концептуальні основи дослідження процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій (принципи, структурно-функціональну модель, алгоритм, стратегії оптимізації) у соціально-психологічній парадигмі. Здійснено операціоналізацію структурно-функціональної моделі процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій за її компонентами (цільовим, змістовним, процесуальним, контрольно-оцінним). Виокремлено та систематизовано критерії і показники самоорганізації молоді в особистісному та діяльнісному вимірах. Виявлено соціально-психологічну специфіку процесу самоорганізації молоді та визначено рівні самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації програмно-цільового проекту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій, що включає діагностично-настановний, критеріально-оцінний, проєктувально-змістовний, технологічний, результативно-аналітичний блоки та відповідає принципам цілісності, структурності, взаємозв'язку системи і середовища, ієрархічності, цілеспрямованості, відкритості, зворотного зв'язку й має системно-інтегрований характер. Визначено провідні соціально-психологічні умови та чинники підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Для фахівців з соціальної психології, організаційної, педагогічної психології, здобувачів вищої освіти.

УДК 159.923.2 - 055.2 (043.3)
ББК 88.5

ISBN 978-617-7699-28-5

© Гоян І.М., Завацька Н.Є., Комар Т.В.,
Завацький В.Ю., Лукашов О.О., 2023
© СНУ ім. В. Даля, 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	10
1.1. Самоорганізаційні виміри особистості в період суспільних трансформацій	10
1.2. Самоорганізація молодої людини та її соціальна відповідальність в умовах сучасного соціуму	22
1.3. Актуалізація гендерної проблематики у дискурсі самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій	36
Висновки до розділу	49
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	55
2.1. Концептуалізація проблеми самоорганізації молоді у соціально- психологічній парадигмі	55
2.2. Самоорганізація учнівської молоді в процесі її соціалізації	69
2.3. Структурно-функціональна модель, алгоритм та стратегії самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій	83
Висновки до розділу	92
РОЗДІЛ 3. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	96
3.1. Аналіз готовності молоді до самоорганізації в період суспільних трансформацій	96
3.2. Критерії та показники самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій	113
3.3. Інтегральні соціально-психологічні характеристики молоді та їх зв'язок із процесом самоорганізації	142

3.4. Стили діяльності у процесі самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій	171
3.5. Рівні самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій	182
Висновки до розділу	192
РОЗДІЛ 4. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ	201
4.1. Концептуальні засади програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій	201
4.2. Результати формувального етапу дослідження, їх інтерпретація та узагальнення	219
Висновки до розділу	238
ВИСНОВКИ	244
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	251
4.1. Концептуальні засади програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій	217
4.2. Результати формувального етапу дослідження, їх інтерпретація та узагальнення	238
Висновки до розділу	257
ВИСНОВКИ	262
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	269

ВСТУП

У складних умовах соціально-економічних та суспільно-політичних змін, які відбуваються у сучасному соціумі, актуальним стає визначення концептуальних засад, закономірностей і специфіки процесу самоорганізації особистості, у першу чергу, молоді, адже трансформаційний характер суспільних процесів спричиняє коливання соціальної психіки молоді людини (О. Блискун, Я. Гошовський, С. Максименко та ін.). При цьому питання соціально-психологічної регуляції поведінки, засвоєння соціальних і формування особистісних норм молодих людей мають особливу значущість, оскільки саме молодь представляє найближче майбутнє суспільства, найбільш яскраво виражає як його можливості, так і проблеми, а зазначений віковий період є найбільш чутливим для розвитку здатності до самоорганізації. За цих умов важливим стає відстеження у межах психологічних досліджень основних тенденцій самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Констатовано, що самоорганізація забезпечує своєчасне досягнення цілей на різних етапах особистісного і професійного розвитку молоді людини, що передбачає стійке прагнення до отримання знань, вміння раціонально і ефективно планувати час і власні ресурси, структурувати особистісне і професійне становлення, мобільність у прийнятті рішень, ефективні способи досягнення поставлених цілей, мобілізацію внутрішніх ресурсів для упорядкування поточних завдань, вибудовування пріоритетів і спрямування активності тощо.

Вивчення проблеми самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій підтверджує, що цей напрямок тільки починає оформлятися, а його комплексні теоретико-прикладні дослідження залишаються недостатньо розробленими.

Встановлено, що у контексті означеної проблеми найбільшу цінність представляють дослідження науковців, які вивчали процес розвитку осо-

бистості, закономірності її становлення, умови і механізми формування, співвідношення особистісного зростання, дозрівання і розвитку. На особливу увагу заслуговують дослідження процесів саморозвитку, самоствердження та самовираження, самоідентифікації, самоактуалізації, самовдосконалення та самореалізації (Н. Завацька, В. Москаленко, Л. Пілецька, І. Попович та ін.).

З'ясовано, що у науковому просторі розкрито типологічні особливості самоорганізації діяльності, зокрема психолого-педагогічні особливості самоорганізації навчальної діяльності студентів, а здатність до самоорганізації діяльності розглянуто як критерій особистісного потенціалу і умову досягнення психологічного благополуччя; визначено компоненти самоорганізації у студентській молоді (сила волі, аналіз умов, самоконтроль тощо), методологічні та методичні проблеми емпіричного дослідження моральної сфери особистості в аспекті її самоорганізації.

У сучасних дослідженнях особлива увага приділяється діяльнісному аспекту самоорганізації особистості, що розглядається як індивідуальна система організації процесу діяльності, а розроблені методи діагностики самоорганізації націлені на вивчення можливості суб'єкта реалізовувати свою діяльність. Проте показники самоорганізації як процесу зміни, розвитку та ускладнення системи, джерелом якого стає сам суб'єкт діяльності, наразі описані недостатньо.

Наголошується, що сучасна молодь має володіти не тільки «hard skills», але й «soft skills», мати універсальні компетенції, провідною з яких є саме здатність до самоорганізації. Разом із тим, питання соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді та підвищення його ефективності в період суспільних трансформацій залишаються поза увагою дослідників. Цим визначається необхідність комплексного змістовного аналізу проблеми самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій та розробки концептуальних засад її вивчення у соціально-психологічному вимірі.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що визначено концептуальні засади дослідження процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій (принципи, структурно-функціональну модель, алгоритм, стратегії оптимізації) у соціально-психологічній парадигмі; проведено операціоналізацію структурно-функціональної моделі процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій за її компонентами (цільовим, змістовним, процесуальним, контрольним-оцінним); виокремлено та систематизовано критерії і показники самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій в особистісному та діяльнісному вимірах; виявлено соціально-психологічну специфіку процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій, пов'язану з особливостями її готовності до самоорганізації, самооцінкою організованості, соціально-психологічними установками у мотиваційно-потребній та ціннісній сферах, інтегральними соціально-психологічними характеристиками молоді за параметрами планованості, цілеспрямованості, наполегливості, динамічних та особистісно-стильових якостей саморегуляції, рефлексивності, з урахуванням показників сприйняття часу і стилів діяльності у процесі самоорганізації; визначено рівні самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій (найвищий (рівень майстерності), високий (рівень досвіду), середній (рівень розвитку), початковий (рівень становлення), низький (рівень некомпетентності)) і проведено диференціацію вибірки; розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій, що включає діагностично-настановний, критеріально-оцінний, проєктувально-змістовний, технологічний, результативно-аналітичний блоки та відповідає принципам цілісності, структурності, взаємозв'язку системи і середовища, ієрархічності, цілеспрямованості, відкритості, зворотного зв'язку й має системно-інтегрований характер; визначено провідні соціально-психологічні умови (організаційні, методичні, орієнтаційні, соціальні, освітньо-

розвивальні, психологічні) та чинники (об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні, суб'єктивні) підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Поглиблено та уточнено: уявлення про сучасні підходи до вивчення феномену самоорганізації особистості; про соціально-психологічну сутність процесу самоорганізації молоді та його змістовні й структурні особливості в період суспільних трансформацій. Набули подальшого розвитку: методичне забезпечення вивчення феномену самоорганізації; погляди на зміни у структурі процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій; підходи до соціально-психологічних засобів і технологій забезпечення ефективності процесу самоорганізації, зокрема у молоді в період суспільних трансформацій.

Теоретичне значення дослідження полягає у концептуальному обґрунтуванні соціально-психологічних засад самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій; розкритті соціально-психологічних закономірностей і механізмів самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій; поглибленні психологічних знань про феномен самоорганізації молоді з позицій системно-інтегративного, синергетичного, генетико-моделюючого, суб'єктно-діяльнісного та особистісно-компетентнісного підходів; у розширенні уявлень про соціально-психологічну специфіку процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій; визначенні й обґрунтуванні принципів, методів, прийомів та психотехнологій соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання методичного інструментарію при проведенні системних досліджень феномену самоорганізації особистості; у розробці та реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення процесу самоорганізації молоді, спрямованого на його оптимізацію в період суспільних трансформацій. Отримані наукові дані та вироблені на їх основі рекомендації можуть бути використані психологами, соціальними працівниками,

викладачами, фахівцями інших галузей, які займаються проблемами самоорганізації особистості та її інтеграції у соціум. Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці освітньо-професійних та освітньо-наукових програм в освітніх компонентах з проблеми оптимізації процесу самоорганізації особистості. Розроблений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді може бути рекомендований для впровадження у закладах освіти, консультаційних Центрах, Центрах соціально-психологічної адаптації, Центрах медико-соціальної та психо-соціальної допомоги з метою підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Монографія складається зі вступу, 4 розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИВЧЕННЯ ПРОБЛЕМИ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНС- ФОРМАЦІЙ

1.1. Самоорганізаційні виміри особистості в період суспільних трансформацій

Констатовано, що в період суспільних трансформацій затребуваними якостями особистості, крім спеціальних знань, умінь і навичок, виступають цілеспрямованість (наявність мети, переконань, смислів), прагнення до систематичного розвитку і реалізації потенціалу, ефективність у використанні власних можливостей, самостійність, регуляція поведінки, адекватна самооцінка і конструктивні міжособистісні відносини. Високий рівень цих якостей, на думку дослідників (О. Кононенко, Л. Пілецька, І. Попович, В. Турбан, О. Шевяков та ін.), може бути забезпечений сформованою здатністю до самоорганізації. При цьому під самоорганізацією розуміється здатність системи до стабілізації шляхом спрямованого упорядкування її функціональних і структурних відносин з метою протистояння ентропійним чинникам середовища [27]; процес впорядкованої свідомої діяльності особистості, спрямованої на управління собою [2 та ін.]; раціональне використання власних сил і часу (І. Ващенко, С. Гарькавець, Н. Завацька та ін.), інтелектуальних і емоційно-вольових якостей для вирішення особистісно і професійно значущих завдань (З. Ковальчук, Л. Пілецька, Н. Попова та ін.).

Розуміння основних системоутворюючих принципів розвитку особистості та процесу її самоорганізації неможливе без звернення до синергетичного підходу, як напрямку інтеграційних досліджень, предметом яких є процеси становлення нових властивостей і якостей, явищ самоорганізації і нелінійних ефектів у складноорганізованих, відкритих системах.

З методологічної точки зору особистість, на наш погляд, слід розглядати у холистичному сенсі – як тілесну та духовну цілісність, яка перебуває у синергії її складових частин. В такому сенсі людина дійсно формується як синергійна єдність її розмаїтих основ. Зокрема, таким важливим елементом формування особистості є емоції, які, належачи до психічної сфери, є підґрунтям для формування антропогенезу, соціогенезу та ноогенезу [51]. В той же час, якщо ми приймаємо положення про те, що «особистість має холистичний вимір», то в ній немає якогось визначального чинника, а всі ці чинники перебувають у єдності.

Таку синергійну єдність особистості можна зазвичай простежувати на феноменологічному рівні. У цьому сенсі можна констатувати також структурну єдність інтенціональності, яка вказує на єдність всіх вимірів психіки та свідомості, які синергійно взаємодоповнюються.

Власне, на наш погляд, психіку, свідомість та розум особистості, а також всі феноменологічні результати, які особистість продукує, можна аналізувати з точки зору їх синергійності, бо, наприклад, смисли, цінності, емоції, воля, думки, почуття існують в єдності та взаємодоповнюються, створюючи підґрунтя для феноменологічної самоорганізації міжособистісних та суспільних відносин [46]. Власне феноменологічні явища, які продукує особистість справді перебувають у синергії, оскільки неможливо чітко розрізнити волю та смисли, емоції та думки, почуття та цінності, адже вони взаємодоповнюються, взаємодоповнюються та є підґрунтям для функціонування один одного. Звідси, якщо особистість проявляє якісь емоції і почуття, то відповідно вони ґрунтуються на світогляді, оцінках, розмінні

цінностей, мають смислові зв'язки з усвідомленням предмету емоцій і почуттів. Тому, на наш погляд, для адекватного розуміння особистості доцільно вести мову про синергійно-феноменологічний вимір особистості, який ґрунтується на єдності всіх феноменологічних явищ, які у своєму житті продукує особистість.

Синергетика обґрунтовує положення про те, що складноорганізованим системам не можна нав'язувати шляхи їх розвитку, необхідно тільки сприяти їх власним тенденціям розвитку. У цьому аспекті саме освіта молоді, що спирається на пояснювальні ознаки синергетичного підходу, діє як стимулюючий чинник, що збуджує до відкриття себе, співпраці з самим собою та іншими людьми у межах різних навчальних проєктів, які сприяють самоосвіті, самоорганізації, саморозвитку. Синергетичний підхід орієнтує на стимулювання різноманітних самопроцесів, серед яких особливе місце належить розвитку умінь самоорганізації [136; 137; 181; 182 та ін.].

У зв'язку з цим виникла необхідність у нових поглядах, підходах та методах дослідження таких складних явищ, як самоорганізація молоді, зокрема в умовах суспільних трансформацій, з урахуванням інтеграційних тенденцій у гуманітарних науках, насамперед, у психології.

З'ясовано, що синергетична парадигма розглядається як утворення нової самоорганізації людини.

Ідеї самоорганізації стають основою нового стилю мислення, а явища самоорганізації у процесах особистісного становлення і розвитку визначаються як найбільш перспективний напрямок у синергетиці.

У цьому аспекті розроблена модель саморозвитку [136; 137; 181; 182], що представляє собою відкриту систему, здатну приводити до реалізації внутрішніх потенцій суб'єктів. Важливими стають не тільки засвоєні знання, а й самі способи засвоєння і переробки інформації, розвиток пізнавальних процесів, творчого потенціалу особистості.

Констатовано, що сучасні уявлення про поняття самоорганізації носять міждисциплінарний характер. Комбінації різних ідей і підходів концепції самоорганізації формують ядро так званих наук про життя, яке відоме також як теорія складності [34; 172].

З'ясовано, що у розвитку науки оформлення картини світу найбільш критично представлене через такі періоди: класичний – механічна картина світу; некласичний – квантово-релятивістська картина світу; постнекласичний – синергетична картина світу.

Визначено, що парадигма класичної науки основну увагу приділяла стійкості, порядку, однорідності, рівновазі – параметрам, які характеризують замкнуті системи і лінійні співвідношення. Освоєння систем, що самоорганізуються, передбачає нове розширення смислів категорії причинності. Вона пов'язується з уявленнями про перетворення можливості у дійсність. Цільова причинність, зрозуміла як характеристика саморегуляції і відтворення системи, доповнюється ідеєю спрямованості розвитку [129].

В якості ознаки переходу у нову некласичну методологію мислення з'являються багатовимірні людські світи, що забезпечують можливість багатовимірного буття людини, аналізуються життєві світи різної складності, виділяються особливим чином організовані життєві простори [169; 170].

У порівнянні з класичною наукою епоха некласичної науки розширила межі пізнання, перевела його на новий, більш складний рівень, але, як класична наука, виявилася обмеженою у створенні дійсно єдиної наукової картини світу.

Сучасна наука домінуючими об'єктами дослідження ставить складні системи, що самоорганізуються, і орієнтує на аналіз феноменів становлення, розвитку та саморозвиток явищ реальності. Вона передбачає розгляд об'єктів у їх історичній перспективі, враховуючи синергетичні, кооперативні ефекти їх співіснування і взаємодії, а найважливішим завданням

стає теоретична реконструкція досліджуваного явища у максимально широкому контексті його зв'язків і опосередкувань з метою відтворення цілісного і системного образу.

Крім того, для сучасної науки властива міждисциплінарна орієнтація і проблемно орієнтований науковий пошук, об'єктами якого частіше стають унікальні природні та соціальні комплекси; у структуру яких входить і сама людина.

До основних принципів такого пізнання можна віднести принцип переходу від аналізу до синтезу (узагальнення, появу цілісних уявлень і цілісної картини світу). Цей принцип проявляється у міждисциплінарності синергетики.

Важливе значення для становлення зазначеної парадигми має розвиток таких наукових напрямків як еволюційний універсалізм, синергетика, системний підхід. Об'єднуючою ідеєю тут виступає подолання роздробленості сучасного наукового знання, вихід до цілісного бачення світу. Стверджується пріоритет глибинних людських інтересів і цінностей, що є особливо важливим при дослідженні особливостей процесу самоорганізації молоді.

Як об'єкти міждисциплінарних досліджень розглядаються системи, що характеризуються відкритістю і саморозвитком. Враховуються такі властивості реальності як нелінійність, спонтанність, динамічність тощо.

На передній план висувуються інтеграційні форми дослідницької діяльності; відбувається посилення процесів взаємодії принципів і уявлень картин реальності, що формуються у різних науках, а сама наука стає орієнтованою на порозуміння і діалог. Відбувається витіснення позитивістського способу, відмова від відповідної методології, що знаходить відображення у гуманітарних дисциплінах.

Роздуми про можливу побудову життя людини, ототожнення антропологічного з логічним, соціальним і психологічним смислами поро-

дили нові теоретичні концепції розуміння і дослідження людини, зокрема розгляду самоорганізації як чинника відповідальності.

Нові тенденції дозволили переглянути ставлення до природи і соціального світу, до оформлення новітніх ідеалів людської діяльності і розуміння перспектив розвитку людини, її ціннісних меж, інноваційних смислів.

Отже, нова техногенна цивілізація передбачає не просто нове осмислення світу, а й інші підходи його вивчення, які пояснюються виникненням іншої системи цінностей [169; 170]. Виникають нові смисли у просторово-часових описах саморегулюючих систем. У зв'язку з цим, у низці ситуацій потрібно, поряд із уявленнями про зовнішній час, вводити поняття внутрішнього часу (перш за все соціального часу).

Стосовно систем, що саморозвиваються, виявляються нові аспекти категорій простору і часу. Нарощування системою нових рівнів організації супроводжується зміною її внутрішнього простору-часу. У процесі диференціації системи і формування в ній нових рівнів виникають своєрідні просторово-часові вікна, здатні фіксувати кордони стійкості кожного з рівнів і горизонти прогнозування їх змін.

Як зазначалося вище, освіта молоді, що спирається на пояснювальні ознаки синергетичного підходу, діє як стимулюючий чинник, що сприяє самоосвіті і самоорганізації. При цьому концепція модернізації освіти висуває нові соціальні вимоги до системи вищої освіти, виходячи з того, що суспільству потрібні сучасні, професійно освічені, підприємливі молоді люди, які можуть самостійно приймати відповідальні рішення у ситуації вибору, прогнозуючи її можливі наслідки; здатні до співпраці, ініціативні і самостійні, які відрізняються мобільністю, конструктивністю, володіють почуттям відповідальності за себе, за свої дії, за долю своєї країни.

Основною ідеєю екзистенціальної психології є виділення в якості ідеальної мети розвиток молодої людини, яка вміє оптимально прожити своє життя, максимально використовуючи свої потенціали і реалізуючи

себе у соціально значущій діяльності. Реалізація цієї мети можлива лише через психолого-педагогічний і соціально-психологічний вплив на її життя, що складається з певних значущих для молодого людини подій.

У теорії екзистенціалізму важливим є підхід до поняття відповідальності – відповідальності не тільки за минуле, сьогодення, а й за майбутнє, що виявляється в умінні передбачити, а можливо, і запобігати небажаним наслідкам. У зв'язку з цим важливим є саме процес самоорганізації молоді, що розуміється як уміння без систематичного контролю, допомоги інших самостійно працювати, зокрема, вміння організовувати як окремі форми діяльності, так і діяльність загалом.

У структурі процесу самоорганізації виокремлюють функціональні компоненти: цілепокладання, аналіз ситуації, вибір і планування, самоконтроль, корекцію [156; 157]. При цьому цілепокладання розглядається як навички прийняття і утримання мети; аналіз ситуації як навички виявлення і аналізу обставин, важливих для досягнення поставленої мети; планування як навички планування людиною власної діяльності; самоконтроль як навички контролю і оцінки людиною власних дій психічних процесів і станів; корекцію як навички корекції людиною своїх цілей, способів і спрямованість на аналіз суттєвих обставин плану дій, критеріїв оцінки, форм самоконтролю вольової регуляції і поведінки в цілому.

Зокрема, для того, щоб навчити робити вибір, необхідно дати ідею про самоорганізацію, потім істину, тобто навчити самоорганізації, пояснити наслідки вибору, ступінь відповідальності. Така відповідальність визначається сукупністю моральних цінностей, які є значущими для особистості.

Як відомо, однією з найважливіших умов сталого розвитку суспільства, як цілісної системи, є певне самообмеження. Це означає, що кожна людина, залишаючись вільною, має свідомо обмежувати свої потреби на користь суспільства. У даному випадку усвідомлення обов'язку, відповідальності виробляється у молоді самостійно, під впливом внутрішньої ку-

льтури, виховання, а однією з незмінних проблем залишається мораль та цінності молодого людини. Попри те, що до цієї проблеми зверталися науковці у всі історичні періоди, наразі є всі підстави говорити про те, що інтерес до проблеми формування та функціонування моралі був нерівномірним. На наш погляд, моральну філософію І. Канта варто вважати фундатором когнітивного підходу до моральної свідомості особистості. Згідно з ним, моральний розвиток співвідноситься із загальним напрямком когнітивного дозрівання людини, завдяки чому мораль постає вищою стадією розвитку особистості та впливає на її самоорганізацію.

Не вдаючись до критичного аналізу подібних поглядів, вважаємо за доцільне зацентрувати увагу на тому, що панівний в сучасному інтелектуальному дискурсі когнітивний підхід ліг в основу сучасних стратегій та буденної свідомості, зокрема й в аспекті самоорганізації. Тут вкоренилося переконання у можливості формування та/або коригування системи моральних норм та цінностей особистості у процесі комунікації, міжособистісної взаємодії, особливо з авторитетними іншими тощо.

На тлі панування когнітивних теорій моралі, починають все виразніше намічатися альтернативні бачення цієї проблеми.

У даному контексті варто згадати роботи Г. Тарда, котрий одним з перших зацентрував увагу на руйнівну силу натовпу та показав його згубний вплив на поведінку людини, особливо у момент здійснення морального вибору. Подібну позицію цілком і повністю поділяв й Г. Лебон.

У своїх працях він неодноразово вказував на те, що розпочинається період панування маси, тобто час коли не сила аргументів або інтелекту матиме вирішальну роль, а вміння організувати людей.

На перший погляд, зовсім не загрозлива тенденція, на думку Г. Лебона набувала негативного забарвлення. На численних прикладах, вчений показав катастрофічні наслідки впливу масових інстинктів через притаманну їм схильність до ескалації аморальності.

Інакше кажучи, Г. Лебон звернув увагу на те, що рішення про дії всередині групи зазвичай мають низьку моральну якість, завдяки чому навіть розумні та моральні люди можуть потрапити у пастку аморальності – під впливом маси вони можуть робити недопустимі речі, про які згодом будуть шкодувати.

У даному контексті одним з найбільш показових прикладів може стати групове насильство, учасниками якого нерідко стають слабкі особистості, не здатні протистояти груповим інстинктам.

Незважаючи на раціональність та вагомий теоретичний і практичний потенціал наукових висновків Г. Лебона, його роботи не зуміли активізувати хвилі наукового інтересу до проблеми функціонування моральної свідомості.

Моральна сторона визрілих у суспільстві проблем вирішувалася крізь призму кантівського раціоналізму, котрий, як відомо, не вичерпував усієї багатогранності функціонування моральної свідомості особистості.

Різде зростання уваги до проблеми функціонування моральної свідомості та її впливу на процес самоорганізації відбулося тоді, коли виявилася неспроможність ідеології мультикультуралізму та окреслилися проблеми міжособистісної комунікації зумовлені глобалізацією, а домінуюче значення у прийнятті рішень належить внутрішнім інтуїтивним переконанням, а подекуди й упередженням, котрі у підсумку своєму формують систему моральних норм окремої людини.

Цю думку, одним з перших теоретично обґрунтував та представив на розсуд наукової спільноти Дж. Гайдт.

Разом зі своїми учнями він розробив велику кількість моральних дилем, на прикладі яких показав, що моральні переконання продукує не раціональна моральна свідомість, а емоційна інтуїція. Завдяки їй формується система переконань та упереджень, котрі потребують раціонального обґрунтування. При цьому, як доводить вчений, моральні переконання та упередження не виникають випадково, а постають культурними продук-

тами. Інакше кажучи, моральні інтуїції є повністю детермінованими суспільством і культурою, залежать від соціально-психологічних особливостей кожної особистості.

Інтуїтивний підхід Дж. Гайда повністю не спростовує когнітивного підходу, між тим надає низку уточнень, котрі мають бути враховані при дослідженні процесу самоорганізації молоді.

Важливим при розгляді самоорганізаційних вимірів особистості в період суспільних трансформацій вважаємо питання аксіологічних основ самоорганізації демократії, як безперечно універсального соціально-політичного та екзистенційного феномену, який, як вважає Ф. Фукуяма, є вершиною людських відносин. Також демократія – це важливе соціальне очікування та водночас цінність. Дійсно, з одного боку демократія є найбільш оптимальною формою політичної влади, а з іншого – впливає з природи людини, яка прагне до свободи і рівності.

Демократичні цінності у своїй суті – це не штучний чи філософський винахід, а самоорганізаційні соціальні цінності, які ґрунтуються на людській природі.

У такому ракурсі «демократія – це швидше не політична «стратегія», яка теоретично обґрунтовується як найбільш «доцільна» і перспективна форма політичного устрою, а є «природним» станом суспільних взаємодій, бо сутністю демократії є свобода у всіх вимірах життєдіяльності людини, а свобода – це природне, апріорне прагнення людини [46]. Звідси, природа людини рано чи пізно в тих чи інших суспільствах спонтанно та з необхідністю впливає на самоорганізацію в кінцевому варіанті саме демократичних відносин. У цьому аспекті демократію та демократичні цінності можна зарахувати до універсальних, загальнолюдських, інтегральних цінностей, які можуть бути в основі діалогу і порозуміння [47].

Але для того, щоб демократія та демократичні процедури, як способи організації суспільно-політичного життя, були дієвими, щоб вони не були ентропійними та негативно впливали на суспільні і моральні цінності, де-

мократія має бути бажаною та доцільною. Тобто члени тієї чи іншої спільноти, у першу чергу, мали б самостійно прагнути жити на основі демократичних принципів, проявляти цілеспрямовану волю до демократичних процедур і цінностей.

При цьому доцільність демократії мала б свідчити про її раціональний характер, бо доцільність поведінки людини пов'язана з її здатністю відчувати, бажати й усвідомлювати свої вчинки. Власне демократія має бути усвідомленою на рівні основних принципів та цінностей світогляду, бо в інакшому випадку вона не буде дієвою та буде спрямована до соціальної ентропії, оскільки зовнішніх контрольних інститутів демократії не існує, крім самих людей, які живуть у спільноті.

У такому сенсі демократія ґрунтується на самоконтролі осіб, які самі на основі доброї волі та солідарності повинні підтримувати демократичні норми та цінності. Тобто для того, щоб демократія була дієвою, вона мала б бути екзистенційною цінністю, мала б самоорганізовуватись на принципах рівності та добровільності.

На наш погляд, саме складові цінності демократії, такі як рівність, свобода, добровільність роблять у свою чергу її екзистенційною цінністю. Тобто демократія є екзистенційною цінністю у контексті системи демократичних цінностей, які будуть сприяти консолідації будь-якої спільноти та водночас обмежувати соціальну ентропію, та які розгортаються як рівність, свобода, добровільність, толерантність. Саме ці цінності можуть бути надійною основою самоорганізації особистості.

В аспекті вивчення поставленої проблеми дослідження важливим є розгляд самоорганізаційних вимірів соціального відчуження та солідарності особистості в період суспільних трансформацій.

Як відомо, соціальне відчуження та солідарність зумовлені суб'єктивними та об'єктивними чинниками. У більшості випадків соціальне відчуження та солідарність пояснюється на основі суб'єктивних

чинників. Останні залежать від світоглядних особливостей сприйняття людиною самої себе, соціальної та природної дійсності [36; 38; 39].

Однак, на соціальне відчуження та солідарність, як важливе соціальне очікування [36; 46], також впливають об'єктивні чинники, які зумовлені природними та соціальними факторами. Зокрема комплексним чинником впливу на виникнення соціального відчуження та солідарності у сучасних цивілізаційних умовах є пандемія COVID-19.

З одного боку, під впливом пандемії простежуються обмеження діяльності, але з іншого боку збільшується ступінь соціальної солідарності, оскільки подолання пандемії можливе тільки на основі солідарності, поваги до здоров'я інших людей, самоорганізації. Це загальноцивілізаційна загроза, яку можна подолати тільки на основі солідарності, відповідальності та самоорганізації.

Негативний вплив пандемії простежується й на психічному здоров'ї, який зумовлений зростанням депресивних станів у зв'язку з обмеженням різного роду свобод; обмеженням діяльності, пошуку місця роботи чи можливості подорожувати тощо. Окрім того, пандемія також несе в собі загрози інших хвороб.

Отже, важливим є з'ясування причин та характеру зростання соціального відчуження та солідарності в умовах цивілізаційних викликів. На наш погляд, соціальне відчуження та солідарність в умовах пандемії мають самоорганізаційний характер.

Самоорганізованість соціального відчуження та солідарності в умовах пандемії має такі аспекти: примусове соціальне відчуження та солідарність, які зумовлені юридичними факторами на державному рівні; добровільне соціальне відчуження та солідарність, які зумовлені факторами біологічного та морального характеру.

На наш погляд, примусове та добровільне соціальне відчуження і солідарність мають одні і ті ж самі причини самоорганізаційного характеру, які залежать від специфіки сутності людини і збереження власного

життя та здоров'я, можуть позиціонуватися як самоорганізаційний фактор соціального відчуження та солідарності в умовах пандемії.

Рішення про соціальну ізоляцію зумовлене раціональними факторами, тобто людина наразі вдалася до найбільш ефективного та оптимального способу.

Добровільне соціальне відчуження та солідарність мають біологічні та моральні самоорганізаційні основи. Тут важливо, що ця солідарність з іншими щодо добровільного відчуження ґрунтується на моральній відповідальності не тільки за себе, але й за здоров'я оточуючих, в першу чергу близьких та рідних, друзів, знайомих. У такому аспекті моральна відповідальність виступає провідним мотивом дій людини та її самоорганізації.

Отже, в умовах цивілізаційних викликів простежується спонтанне самоорганізаційне зростання не тільки соціального відчуження, але й солідарності щодо подолання загально-цивілізаційної загрози в період суспільних трансформацій.

1.2. Самоорганізація молоді людини та її соціальна відповідальність в умовах сучасного соціуму

Загальновідомо, що гуманітарні науки тісно взаємопов'язані, тому перехресне застосування понять і методів одних із них у дослідженнях інших буває достатньою мірою плідним і результативним.

Соціокультурний поступ зумовив зміни уявлень й про предмет психології. Наукові здобутки різних галузей знань привели до суттєвих змін у ставленні до психології.

Актуальною постала потреба об'єднання розрізнених знань про психіку, життя людини, її діяльність, накопичених гуманітаристикою та природознавством, в особливу, відмінну і від філософії, і від біології дисципліну. Оформлення психології у самостійну, зі своїм предметом, влас-

ними методами, прийомами дослідження, обробки й витлумачення даних, науку спричинило потужну хвилю подальшого розвитку психологічних досліджень, сформувалося безліч психологічних шкіл і напрямів, частина яких й наразі залишається авторитетною, зберігаючи свій евристичний потенціал.

В умовах інформаційних зрушень, подальшої інформатизації суспільних процесів, академічна й прикладна психологія посилено звертає на себе увагу представників інших гуманітарних наук.

Водночас, психологічні аспекти філософських учень, створені А. Бергсоном, В. Дільтеєм, З. Фрейдом стали базовими у формуванні не-класичної парадигми мислення й визначили характер не лише сучасної західної філософії, але й усієї західної культури, науки і мистецтва.

У такому підході емпірична психологія за взірцем Ф. Brentano ставала необхідною підставою для досліджень. Тут предмет досліджень зводився до аналізу проявів раціонального життя.

Ця позиція безпосередньо залежала від поглядів Ф. Brentano, оскільки саме він трактував психологію як основну дисципліну для інших наук (філософія, етика, естетика, логіка тощо). Саме зі служінням волі, її практичним інтересам пов'язана наука як сфера діяльності людини. Проте інтелект, основою якого є навчальне пізнання, здатний пізнати лише відношення, що служать практичним інтересам, але не самі речі. Досконалим пізнанням може бути тільки споглядання, вільне як від практичних інтересів, так і від вимог волі. Саме воно спрямоване на осягнення сутності світу. Подібне споглядальне пізнання відрізняється від наукового тим, що є ірраціональним, несвідомим, тоді як наука завжди усвідомлює свої принципи й дії.

На думку фундатора французького інтуїтивізму А. Бергсона, завдяки інтуїції стає можливим осягнення життя як цілісності, що є відмінним від класичного сприйняття буття. Інтуїція безпосередньо осягає предмет, зливаючись із його індивідуальною природою. Подібний процес не означає

протиставлення пізнаваного об'єкта суб'єктові – тут життя осягає саме себе. Отож суттєве значення надається зверненню власне до свідомості.

Самоспостереження та самоорганізація дозволяють виявити, що тканиною психічного життя є тривалість, безперервна мінливість станів, які непомітно переходять з одного в інший. Тривалість, а значить, і саме життя, має не просторовий, а часовий характер. Цей якісний час радикально відрізняється від механістично-фізичного часу, який виникає в результаті етапізації інтелектом тривалості. Інтелект при цьому трактується як знаряддя операції матеріальними просторовими об'єктами й протиставляється інтуїції.

У Ф. Ніцше, створення «засобів культури» (мови й логіки) призводить до принципового спотворення дійсності, заснованого на допущенні тотожних випадків. У міру розвитку «засобів культури» відбувається повна підміна «життя», тобто всього стійкого й такого, що регулярно повторюється. Цим, за Ф. Ніцше, займається наука. Іншим компонентом людського життя є мистецтво. Будучи «вільним прагненням до ілюзії», воно містить у собі конструктивний початок культури, оскільки набагато ближче стоїть до життя. На ранніх етапах людської цивілізації мистецтво відіграло первинну, у порівнянні з наукою, роль у житті суспільства.

Надалі співвідношення змінилося на користь науки. Тому на місце теорії слід неодмінно поставити «перспективне вчення про афекти», оскільки саме під впливом потягів і потреб для людини стає можливим витлумачення докільля як власного життєвого світу. На місце єдиного, істинного буття, сутності речей, до якого раніше потрібно було спрямовувати всі свої сили, розуміння, сподівання й надії, Ф. Ніцше висуває «життя», як вічний рух, становлення, позбавлене атрибутів буття. У становленні немає мети, єдності, його не можна оцінювати як істинне або помилкове, добре або зле. Усі процеси фізичного й духовного життя є різними модифікаціями дії волі до влади, яка розглядається як рухлива, динамічна сила.

У психоаналітичному вченні З. Фрейда психіка розглядається у двох аспектах – топографічному й динамічному. При топографічному підході в психіці виокремлюються три сфери – свідоме, передсвідоме та несвідоме. Несвідоме є тією сферою, де зосереджені витиснені зі свідомості бажання та ідеї. Воно ірраціональне, позачасове. Від свідомості – вікна в зовнішній світ – несвідоме відмежоване передсвідомим. Передсвідоме в цьому випадку – це розумне Я людини, її пам'ять, мислення. Сферу свідомого З. Фрейд пов'язує зі сприйняттям зовнішнього світу. Джерелом психічної динаміки є бажання несвідомого, що прагнуть до розрядки у вигляді дії. Для цього їм треба потрапити у свідомість, що управляє реалізацією поведінкових актів. Це можливо лише за посередництва передсвідомого, яке здійснює цензуру бажань та ідей, що представляють їх.

В усіх цих концепціях, що дуже різняться одна від одної, є одна спільна риса. Основною психологічною ідеєю «філософії волі» й ніцшеанської концепції, побудованої на протиріччі мистецтва та науки, фантазії та інтелекту, буття та життя, і бергсонівського аналізу взаємин інтелекту інтуїції є протиставлення волі та інтелекту, інстинкту та розуму. Дійсно, фрейдівське розуміння відношення Я з Над-Я і Воно має багато спільного з тим, що говорить А. Шопенгауер про волю та інтелект або А. Бергсон про інстинкт та інтуїцію.

Подібно до філософії й соціологічна наука виявила активне зацікавлення психологією самоорганізації. У представників класичного позитивізму (О. Конта, Дж.С. Мілля) психологія стає невід'ємною частиною їх соціологічних концепцій.

Натомість Е. Дюркгейм дещо обережно поставився до запровадження широкого застосування психологічних методів у соціологічному дослідженні, протиставляючи соціальне та індивідуальне в людині.

Теоретизація можливості застосування методів психології в гуманітарних науках уперше була здійснена у герменевтиці В. Дільтея. Увесь комплекс наук учений поділяв на науки про природу та науки про дух,

що різняться одна від одної за предметом і специфічними методами дослідження.

Для наук про природу більш характерними є номотетичні методи, а науки про дух не можуть існувати без інтерпретаційних, герменевтичних практик, у формуванні яких провідну роль відіграє розуміння як найважливіший метод дослідження в науці про дух. Ця відмінність здебільшого відносна, оскільки світ природи й духовний світ тісно пов'язані одне з одним.

Конкретну розробку методів гуманітарних і природничих наук В. Дільтей пов'язував із розвитком психології. Він у докладній формі сформулював ідею, яка виявилася близькою багатьом психологам: існує не одна психологічна наука, а дві, до того ж кожна з них має свій предмет і свою методологію.

Першу В. Дільтей називав пояснювальною, розуміючи під нею сучасну йому інтроспективну психологію В. Вундта, й аналітичною, що націлена на аналіз явищ свідомості з виділенням «атомів» і подальшого синтезу цих «атомів» (шляхом асоціацій, апперцепцій тощо) вищих процесів свідомості. За своєю методологією ця психологія зближується із природничими науками, тому також є номотетичною, тобто прагне до виділення загальних законів життя, які зводяться до законів фізіологічної діяльності мозку й репрезентують свідомість у вигляді доволі абстрактної «лабораторної людини».

Друга психологія, яку В. Дільтей вважав за потрібне створити, – описова. Вона має займатися, передусім, розумінням – описом життя індивіда в його цілості й смислового ставленні до цінностей культури, які, за В. Дільтеєм, об'єктивувалися у психіці окремої людини. Ця друга психологія є наукою ідеографічною, описовою, а її методом є переживання, що є необхідною умовою зближення описової психології з «науками про дух», тобто з гуманітарними науками.

Психологія, яка не лише активно розвивала власні методи, але й широко використовувалася представниками інших гуманітарних наук, не могла обійти своїм впливом і психологію.

Ідея розвивати гуманітарні науки, засновані на методі розуміння, була вельми привабливою, тому її стали обґрунтовувати інші вчені, у тому числі й М. Вебер.

У гуманітарному знанні неприйнятний природничий об'єктивізм, але його методологія не може бути й суто суб'єктивістською, тому що зв'язок духовного світу хоча й розкривається в суб'єкті, проте він є рухом духу до певного зв'язку значень цього світу, де в єдності постають окремі логічні процеси.

В. Дільтей дуже тонко відчував, з одного боку, сутнісний зв'язок між суб'єктивністю й духовністю, що спонукає включити його у гуманітарно-наукову парадигму, а з іншого боку, – межу припустимості суб'єктивізації, за якою знання втрачає статус науковості. Навіть й наразі спроби включення суб'єктивного боку пізнавального процесу в його результаті окремі науковці сприймають обережно, іноді відверто критично.

«Природу ми пояснюємо, духовне життя ми розуміємо». Ця нова дихотомія, що замінила розкритиковану картезіанську гносеологію, відразу ж дала привід звинувачувати В. Дільтея у релятивізмі, суб'єктивізмі, незважаючи на те, що всі його зусилля були спрямовані на побудову такої методологічної концепції, яка стала б об'єктивно-науковим, а не суб'єктивно-психологічним обґрунтуванням історико-гуманітарного знання.

Первинно для В. Дільтея герменевтичне розуміння було суто психологічною реконструкцією. Надалі він включив цю відмінність у структуру герменевтичного мислення.

Достовірним і єдиним джерелом знання є специфічна енергія самого життя, його потенціал, який проявляється в переживаннях – конститутивній основі людського досвіду. Предметом гуманітарних наук постає не

«світовий дух», а те, що міститься у загальній природі переживання духовного світу. Його теорія має розгортатися не за допомогою позачасового аналізу утворення понять, а як учення про створення людиною свого світу в етичних, естетичних та інших діях.

Внутрішній досвід складається з вічного зникнення та постійного оновлення. Вчений аналізує психічну тривалість, проте він не зупиняється на цьому описі, оскільки для нього важливо передусім, щоб душа мала структуру і ґрунтовно досліджує психологічний структурний взаємозв'язок як основу духовно-наукового пізнання. Перейшовши від психологічного (з урахуванням гуманістичного розуміння сутності психології) до герменевтичного обґрунтування гуманітарного знання, учений постійно вдосконалював свою методологічну концепцію.

Уведення нових протиставлень, наприклад, уточнення змісту нетотожних понять розуміння й переживання, постійне нагадування про взаємодію живого досвіду й поняття не дали бажаного результату, тому що розуміння у В. Дільтея було передусім актом інтуїтивного схоплення. Стверджуючи, що в усякому розумінні є щось ірраціональне, вчений утверджував тим самим пріоритет психології в системі соціально-гуманітарного знання. Психічне ціле, на його переконання, дане нам у спостереженні, оскільки воно є умовою нашого пізнання. Своєрідність гуманітарних наук пов'язана із цим фундаментальним фактом; замість того, щоб поступово збирати ціле, як у науках про природу, ми повинні лише виокремити його; ціле є вихідним пунктом будь-якої науки.

М. Вебер, осмислюючи ту ж проблему, пішов іншим шляхом. «Його ідеї можуть розглядатись як серединні між позицією В. Дільтея та позиціями В. Віндельбанда й Г. Ріккерта. Приймаючи дільтеївську фундаментальну відмінність між науками про природу й науками про дух (але в іншій термінології), він вважає недостатньою концепцію розуміння як безпосередньо інтуїтивного психічного акту емпатичного сприйняття цінностей і цілей, що надихають історичного чи соціального діяча.

Отже, концепція описової психології В. Дільтея є основою сучасного розуміння «духовного життя» особистості, наукового підходу до досягнення особистісного життя, до проблем душі та її цінності, проблеми самоорганізації загалом. Тому у сучасних дослідженнях із проблем методології гуманітарних наук ми бачимо широкий спектр питань, які висвітлюють актуальні тенденції, пов'язані з так званими «науками про дух».

Використання психологічних категорій і методів, світоглядна позиція, точніше кажучи, методологія, яка стверджує, що досліджувані в науці феномени функціонують і розвиваються, підкоряючись виключно законам психіки, що вони за своєю суттю – психічні явища, а не явища, незалежні від свідомості суб'єкта, що пізнає, підкреслюють ці тенденції.

Обґрунтування об'єктивності гуманітарного знання з одночасним усвідомленням його специфіки, нерозривної єдності з природничими науками й наразі залишається головною проблемою наукової методології, зокрема при вивченні феномену самоорганізації особистості.

Виникнення наукових проблем, наукових запитів людини, інтенсивне розмаїття галузей наукового пізнання та становлення наукових категорій має у своїй сутності антропологічний вимір. Поява будь-якої науки зумовлена антропологічними потребами людини, які мають матеріальний і духовний аспект.

Людська активність у пізнанні світу зумовлюється матеріальними потребами виживання, безпеки, комфорту та психічними мотивами, зокрема цікавістю, здивуванням. Крім цікавості і здивування людину спонукають пізнавати світ також відчуттям небезпеки, відчуттям тривоги, оскільки життя часто створює для людини відчуття небезпеки і загрози.

Такі екзистенціали спонукають людину бути організованою, активною і творчою, спрямовують її на пошук істини та істинного знання, бути самоорганізованою.

У цьому контексті виникає думка про те, що організованою, активною, творчою і діяльною людину робить така антропологічна засада, як

людська смертність [38; 42], бо саме страх перед смертю впливає на активізацію пізнавальних і творчих зусиль.

Ідеальна (раціональна) сутність людини, будучи невидимою, все ж є вагомим чинником людського життя. Життя людини як істоти раціональної слід редукувати до специфіки діяльності її духу.

Певною мірою, людина – це дійсно міра всіх речей, оскільки саме на основі раціональності вона створює парадигми життя, світу та його елементів. Людина створює такий світ, який дозволяє їй створювати можливості власного розуму і відчуттів.

У цьому контексті онтологічні горизонти бачення життя і гносеологічні можливості людини співпадають. Тому та чи інша парадигма пізнання світу не може вийти поза межі антропологічних запитів і можливостей людини.

Будь-яка наукова думка, концепція, гіпотеза може бути створена тільки у межах людини, її відчуттів і розуму. Тому людина – це основне джерело пізнання та основний метод пізнання. Вона досягає фундаментальні межі буття переважно у власному розумі, у сфері творення нових концепцій і парадигми.

Саме у межах людської свідомості життя початково оформлюється в ту чи іншу концептуальну картину світу, в якій є місце також людині.

У такому сенсі, відсутність істинних знань про буття та про своє місце у житті є рівнозначним існуванню людини в небезпечних умовах, оскільки без знань закономірностей життя природи і суспільства, а також закономірностей власного життя, людина не має способів уникнення небезпечних ситуацій.

Всі науки, в яких концентруються істинні знання про людину, суспільство та природу виникають і функціонують не випадково, а формуються як необхідність пристосовування людини до небезпечних умов життя.

Гуманітарна та природнича наука – це не тільки сфера здійснення людського духу, це не тільки реалізація духовних антропологічних мож-

ливостей, які властиві людині, а також і спосіб пристосування людини до життя. Людська природа та сутність людини проявляється через її розум, який також є не тільки фундаментальною ознакою людини, а й засобом пристосовування до буття. Шукаючи першооснови життя, його засади, закони і закономірності, зрештою шукаючи істину, людина шукає, перш за все, безпечні умови свого життя.

У цьому контексті антропологічні потреби людини безпосередньо пов'язані з аксіологічним середовищем, в якому розгортається життєдіяльність людини, та водночас впливають на формування науки.

Основна цінність науки – це безперечно істина, однак істина – це, перш за все, істинне знання, яке має вже антропологічний вимір, бо істина, навіть якщо вона неповна, дає людині впевненість і безпеку, усуває негативні моменти тривоги й абсурду, дає людині надію на виживання та створює комфортні умови її життя в технологічному сенсі.

У такому контексті розвиток природничих і гуманітарних наук слід розглядати під кутом зору антропологічного підґрунтя їхнього формування, оскільки саме людина і людські потреби є внутрішнім мотивом розвитку наукового пізнання та пізнавальної активності людини.

Людина – це основа проблем не лише гуманітарних, а й природничих наук, оскільки, вивчаючи природу, людина намагається з'ясувати, перш за все, підґрунтя власного життя та своє місце у ньому. Гуманітарне знання завжди зорієнтоване на вивчення закономірностей людського життя та вивчення сутнісних особливостей людини на основі знань про людину і природу.

Знання про природу певною мірою можуть бути джерелом міркувань про людину за аналогією з природою у контексті парадигми тотожності макрокосмосу (природи) та мікрокосмосу (людини). Однак знання про природу та її закономірності не варто механічно переносити на людину, як це спробували зробити у контівському соціологічному позити-

візмі, в якому ототожнювались закони природи та закони суспільства, а суспільство розглядалось як своєрідне «продовження» природи.

Знання по природу слід з обережністю переносити на людину, оскільки зв'язки між елементами природи є механічними, а зв'язки між людьми є психічними, а сама людська сутність є психічно-духовна, така, яку не можна «виміряти» за допомогою приладів та побачити на експериментально досліджуваному рівні.

Знання про людину та її сутнісні особливості завжди залишаються у сфері наукових здогадок і гіпотез, оскільки більшість міркувань про сутність людини мають інформацію про духовні та психічні процеси, які є невидимими. Однак такі ідеальні процеси все ж спонукають і мотивують людину до конкретної дії. Така дія людини відбувається в аксіологічному аспекті, оскільки мотивація людської дії та цінності безпосередньо пов'язані між собою.

Всі основні цінності, важливі екзистенційні запити і тривоги, пошук істини і сенсу людиною прив'язані до її антропології, до її природи, зокрема раціональної і смертної, яка є основою формування наукових запитів.

У гуманітарній і природничій науці людина завжди спрямовує свої зусилля на пошук безпечних, толерантних, гуманних способів життя, оскільки пошук істини в технологічному і моральному сенсі – це не просто мода чи тенденція цивілізованих суспільств, а віддзеркалення людських потреб життів мирі, гармонії, безпеці.

Спрямованість людини до істини в науковому пізнанні із необхідністю має людиновимірні аспекти. Будь-які виробничі і моральні технології, будь-які форми знань будуть відображати з необхідністю антропологічні потреби людини. Певною мірою знання є корисним та цінним саме тоді, коли воно вирішує людські проблеми, зокрема проблему самоорганізації особистості в період суспільних трансформацій. Тому критерієм

цінності, важливості та навіть істинності наукового знання завжди буде залишатись антропологічний критерій.

Встановлено, що існує декілька підходів до визначення сутності поняття самоорганізації: синергетичний, особистісний, діяльнісний, особистісно-діяльнісний, технічний, інтегральний, які, у свою чергу, визначають структуру здатності до самоорганізації.

Синергетичний підхід орієнтує на стимулювання різноманітних самопроцесів, серед яких особливе місце належить розвитку умінь самоорганізації [136; 137; 181; 182].

У межах особистісного підходу [133; 135 та ін.] під самоорганізацією розуміють комплекс характеристик (мотивація, вольові зусилля, інтелект, риси характеру, типологічні особливості тощо), що дозволяють суб'єкту ефективно організовувати власну діяльність. Представники особистісного підходу розглядають самоорганізацію як властивість особистості самостійно мобілізувати часові, фізичні і психологічні ресурси, використовувати всі свої можливості для досягнення проміжних і кінцевих цілей.

Діяльнісний підхід [11; 196 та ін.] передбачає розгляд самоорганізації як діяльності, що складається з сукупності взаємопов'язаних дій і операцій, які супроводжують здійснення основної діяльності (навчальної, професійної, суспільної та ін.). У цьому випадку самоорганізація носить вторинний характер і є своєрідною «оболонкою» по відношенню до основної діяльності, яку виконує суб'єкт і яку необхідно організувати.

У зв'язку з цим важливою підставою успішної самоорганізації є наявність схильності до основної діяльності, тобто вибіркова спрямованість суб'єкта на певну діяльність, що спонукає займатися нею. З позиції діяльнісного підходу самоорганізація – це процес усвідомленого і цілеспрямованого перетворення своєї особистості, виходячи з наявних еталонних уявлень і результатів самооцінки.

Процес самоорганізації характеризується тими шляхами, які особистість прокладає для досягнення цілей власного розвитку. У діяльнісному

підході самоорганізація, як уміння, виражається в особливих діях, сформованих на основі набутих знань, умінь і навичок, що надають можливість раціонально, з максимальною ефективністю, самостійно і цілеспрямовано використовувати свої фізичні та психологічні ресурси для організації власної діяльності. Самоорганізація об'єднує такі вміння, як планування, цілепокладання, рефлексія, раціональне сприйняття і розподіл часу.

Прихильники особистісно-діяльнісного підходу [8 та ін.] вважають, що успішна самоорганізація можлива при підкріпленні виконання дій і операцій особистісними якостями суб'єкта діяльності.

У технічному підході [138; 171 та ін.] основна роль у самоорганізації відводиться оволодінню різними технологіями, способами, техніками організації часу, робочого місця, розумової праці тощо.

У роботах, що належать до інтегрального підходу, намічено шлях практичного вивчення самоорганізації [62; 194 та ін.] і зроблено висновок про те, що самоорганізація є інтегральною сукупністю природних і соціально набутих властивостей, втілених в усвідомлюваних особливостях волі та інтелекту, мотивах поведінки, і реалізується в організації діяльності. Уточнюючи дане визначення, самоорганізацію особистості розглядають як інтегральну систему професійних, особистісних якостей, що виявляються у суб'єктній позиції щодо діяльності та реалізуються у вигляді організованості цієї діяльності.

Змістом самоорганізації стають інтегральні властивості, які формуються відповідно до вимог діяльності. При цьому під інтегральною властивістю розуміють комплекс особистісних якостей, взаємопов'язаних із певною установкою на діяльність. Психологічними критеріями самоорганізації на рівні діяльності стають навички та можливості організовувати діяльність (ставити мету, аналізувати умови діяльності, планувати діяльність тощо), а на рівні особистості – сформованість структури інтегральних властивостей.

Слід зазначити, що у проведеному дослідженні ми дотримуємося позиції особистісно-діяльнісного підходу, у якому самоорганізація сприймається як єдність процесу діяльності та здібностей особистості, пов'язаних з умінням самостійно організувати себе у досягненні поставлених цілей, які проявляються у цілеспрямованості, активності, обґрунтованості мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності прийняття рішень і відповідальності за них, критичності в оцінці результатів діяльності.

Отже, вивчення проблеми самоорганізації молоді спирається на філософські та психологічні ідеї про розвиток та діяльність особистості і перебуває на стику філософії, соціології, акмеології, соціальної психології, психології розвитку, психології особистості.

Слід констатувати, що немає єдиного розуміння феномену самоорганізації. Так, одні дослідники розглядають самоорганізацію як процес, а інші – як наявні якості і властивості особистості. Більшість вчених в якості ознак самоорганізації виділяють вольову регуляцію, мотивацію, здатність організувати себе, цілепокладання, планування і рефлексію [63; 156; 157; 209; 225 та ін.]. Поряд із цим, при розгляді поняття «уміння самоорганізації» дослідники застосовують планування, організацію, контроль та оцінку до комплексу особистісних дій, та описують їх як категорії поняття самоорганізації [221 та ін.]. Під самоорганізацією розуміють й сукупність властивостей особистості, що дозволяють їй самостійно та ефективно організувати власну діяльність. При цьому слід погодитися, що в якості складових самоорганізації слід розглядати комплекс знань (когнітивний компонент), вольову регуляцію, мотивацію, навички планування та цілепокладання, рефлексивність тощо.

1.3. Актуалізація гендерної проблематики у дискурсі самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

Інтерес до гендерної проблематики, який спостерігається останні кілька десятиліть у сучасному цивілізаційному просторі, є тією світоглядною та нормативною підвалиною, що актуалізує діяльність спрямовану на утвердження гендерної рівності. Разом з тим, наразі не викликає сумнівів суперечливість вказаного процесу, оскільки навіть у передових західноєвропейських країнах у свідомості широкого загалу, живими залишаються образи жіночності, справжнього чоловіка, які зазвичай і визначають особливості гендерної взаємодії. Натомість в інтелектуальному дискурсі, головна увага зосереджується на питаннях пов'язаних з тлумаченням сутності, призначення та можливостей самоорганізації та самовизначення молоді людини [204], зокрема у гендерному вимірі.

Багато сучасних наукових досліджень, присвячених вивченню особливостей та умов гендерної взаємодії, повністю дистанціюється від окреслення змістовного навантаження поняття «стать» та «гендер», розглядаючи їх як тотожні, або змістовно споріднені, тим самим зумовлюючи світоглядний дисонанс, що виявляється в упередженому ставленні до гендерної проблематики.

Наведені зауваження чітко демонструють наявність певного взаємозв'язку між статевою приналежністю та соціальною поведінкою, водночас демонструючи їх істотну відмінність. Саме вона зумовила введення в інтелектуальний дискурс понять «стать» та «гендер», для позначення двох споріднених і навіть взаємообумовлених, проте не ідентичних феноменів. Адже, як показала Р. Унгер слово «стать» варто використовувати тільки до біологічних характеристик людини, а поняття «гендер» для позначення соціально-культурних і психологічних аспектів, тобто для соціальних виявів статі – рольової поведінки, рис характеру, норм поведінки, суспільних стереотипів тощо.

Незважаючи на те, що стать і гендер – це відмінні прояви особистісної ідентичності, зазвичай вони перебувають у нерозривному зв'язку. Свідченням цьому є непересічна роль біологічного чинника (статі) у процесі виховання та самоідентифікації людини. Утім його роль не можна вважати засадничою, як мінімум з огляду на те, що різні культурні середовища продукують відмінні, а подекуди навіть полярні гендерні стереотипи, у підсумку чого, на рівні окремої людини, конкретного суспільства чи культури складаються власні унікальні й неповторні аспекти співвідношення біологічного і соціального, що виявляється у своєрідності соціальних відносин та інститутів.

Зроблені нами попередні зауваження, дають підстави стверджувати, що в процесі соціального конструювання гендеру, соціальні ролі та гендерні стереотипи постають своєрідними символічними умовностями. Реальний зміст гендерних проявів в різних культурах відрізняється величезною різноманітністю. Це означає, що гендер, з одного боку, є явище практично будь-якої культури, а з іншої – що він не має ніякого фіксованого, загальнокультурного змісту. Незважаючи на те, що гендерні умовності створюються раціонально та утверджуються завдяки свободі вибору людини, їх формування відбувається у відносному полі свободи, позаяк вони зазвичай обмежуються економічними, політичними, релігійними, соціальними, культурними тощо чинниками. Більш того, соціальне конструювання гендеру нерідко залежить від аргументації, обґрунтування та доказовості аксіологічного значення чоловіка і жінки.

Слід зазначити, що соціальне становище, соціальні та гендерні ролі не варто вважати наперед визначеними чи одвічно заданими, як це видається традиціоналістам. Навпаки, гендерні ролі та стереотипи постають системою умовних та динамічних суспільних приписів, що продукуються певною культурою у певний чітко визначений період. Тобто у конструюванні гендерних особливостей соціальний та цивілізаційний аспекти є домінуючими.

Вказуючи на сконструйований характер гендеру, ми тим самим спростовуємо абсолютний характер змісту даного феномену, оскільки у різних соціокультурних середовищах формуються різні аксіологічні й, тим паче, світоглядні уявлення, які й визначають характер гендерної проблематики. Це у свою чергу, дає підстави припускати, що широко декларований сучасним західноєвропейським дискурсом концепт гендерної рівності, може набувати зовсім іншого змістовного наповнення у історично та світоглядно відмінних соціокультурних типах.

У випадку, коли «природа» («φύσις») людини визначається особливостями її фізіології та зовнішності, «природи» чоловіків та жінок будуть відмінними, а тому цілком закономірно будуть вони набувати власного місця у соціокультурному вимірі.

Інакше кажучи, підпорядкованість жінки у суспільстві актуалізувалася не як прояв гендерної дискримінації, а закономірний та інтуїтивно очевидний «образ її особистості». Фактично, у випадках, коли «природа» («φύσις») людини розглядалася крізь призму фізіологічних особливостей та зовнішнього вигляду, гендерна нерівність є цілком закономірною, однак нерівністю вона виступає лише в контексті нашого її сприйняття, оскільки в рамках світогляду сповненого міфологічного догматизму, вона сприймалася не як нерівність, а як визначеність місця та ролі кожної зі статей, у соціокультурному житті.

Соціокультурні зміни, які несла з собою епоха модерну, мали б зумовити трансформацію парадигми гендеру. Однак, в дійсності ситуація була дещо іншою. Разом з модернізацією та індустріалізацією у західному суспільстві спостерігалось подальше закріплення патріархальних відносин, правомірність яких цілком і повністю підтверджував світогляд. Він визначав перспективи та призначення людини. Натомість, модернізована особистість, навпаки, погано розуміла, яким чином можна жити без розвитку та проявів активності.

Актуалізація нових форм дискримінації, зумовила зміни світоглядного вектору феміністичного руху, у риторичі якого з'являється проблема «специфічних прав» жінки.

Попри позитивні зрушення щодо правового, соціального та економічного статусу жінок, наразі немає підстав вважати цю проблему вирішеною. Звичайно, найбільшими досягненням відзначаються ті європейські країни, де суспільно-політична думка працювала на розвиток «держави загального благополуччя». З огляду на це, забезпечення гендерної рівності йшло у єдності зі свідомістю відмінності (несхожості, неоднаковості) між чоловіками і жінками, яка могла призводити до різниці їхнього соціально-економічного статусу. Зважаючи на це, європейська політика рівних прав постійно доповнювалася спеціальними програмами держави щодо покращення статусу жінок і задоволення їхніх специфічних потреб. Соціальні платформи забезпечували можливість поєднувати виконання сімейних обов'язків з трудовою діяльністю та участю у суспільному житті. Такі платформи, визнаючи наявність соціально-детермінованих відмінностей між жінками і чоловіками, спрямували свої зусилля на забезпечення рівноправності чоловіків і жінок, без інтенції на фемініцид. Водночас із вимогами щодо забезпечення гендерної рівноправності чіткою залишається вимога поваги до життєвого вибору жінки.

Всупереч позитивним тенденціям, які спостерігаються в окремих сферах суспільного життя, залишається високий рівень гендерної нерівності.

Загалом попри численні зрушення у соціальній сфері, наразі немає підстав вважати вирішеною проблему гендерної рівності. Як свідчать численні приклади, її забезпечення супроводжується низкою проблем, серед яких провідне значення відіграють живучість гендерних стереотипів та загальна соціальна нерівність.

Отже, збереження гендерної нерівності та високого рівня гендерної дискримінації у транзитивних суспільствах зумовлене незавершеними мо-

дернізацією та лібералізацією суспільного життя, а також історично сформованими соціальними стереотипами, які часто стають основою формування індивідуальної та колективної ідентичності, що зумовлює, з одного боку, декларативний характер законодавства, а з іншого – трансляцію цілого ряду соціальних упереджень та гендерних стереотипів, на тлі яких забезпечується визнання. На цьому тлі підкреслюється, що подолання дискримінації та досягнення гендерного паритету у транзитивних суспільствах потребує докорінних економічних та світоглядних трансформацій, які закладуть фундамент для формування відповідної цивілізаційним запитам символічної політики, спрямованої підкреслити цінність окремої особистості та сприятиме її самоорганізації.

Збереження гендерної нерівності та високий рівень гендерної дискримінації у транзитивних суспільствах неодноразово привертала увагу інтелектуального дискурсу. Ряд українських дослідників запропонували авторське бачення перспективи гендерних досліджень.

Зауважимо, що відсутність концептуального підходу до тлумачення гендерної рівності спостерігається не тільки у транзитивних суспільствах, які поки-що не змогли сформувавши відповідних запитам часу національної ідеології та соціальних стандартів, а й у передових щодо формування цивілізаційних стандартів країн західного світу, де до нашого часу наявна велика кількість різноманітних підходів до тлумачення змісту гендерної рівності, на тлі яких постають найрізноманітніші соціальні стратегії, що спрямовані забезпечити гендерний паритет у суспільстві.

Беручи до уваги збереження гендерних стереотипів у транзитивних суспільствах та відмінності у розумінні гендерної рівності й стратегій їх забезпечення у західноєвропейських країнах, маємо всі підстави вважати, що гендерні ролі – це аксіологічні конструкти, які продукуються під впливом історично сформованих чинників різної природи, а відтак можуть істотно відрізнитися у різних соціокультурних середовищах.

Звісно, законодавство та компенсаторна соціальна політика можуть бути засобами пом'якшення гендерної нерівності, між тим вони не дають можливості для встановлення дійсної соціальної (в тому числі й гендерної) рівності. На наш погляд, це зумовлено передусім відсутністю економічних передумов до істотних суспільних трансформацій, Головною причиною збереження гендерної нерівності та гендерної дискримінації є модерний характер суспільних відносин.

На противагу передовим країнам світу, транзитивні суспільства зазвичай характеризуються високим рівнем консервативності, що зумовлений не тільки незавершеною модернізацією та лібералізацією суспільного життя, а й історично сформованими соціальними стереотипами, які часто стають основою формування індивідуальної та колективної ідентичності, що зумовлює, з одного боку, декларативний характер законодавства, а з іншого – трансляцію цілого ряду соціальних упереджень та гендерних стереотипів, на тлі яких забезпечується визнання. Інакше кажучи, подолання дискримінації та досягнення гендерного паритету потребує докорінних економічних та світоглядних трансформацій, які закладуть фундамент для формування відповідної цивілізаційним запитам символічної політики, покликаної підкреслити цінність окремої особистості та підвищити рівень її самоорганізації.

Актуалізація гендерної проблематики у дискурсі самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій вимагає й розгляду питання аксіологічного конструювання гендерних відносин.

Попри цілу низку програм та міжнародних стратегій, проблема гендерної рівності наразі остаточно не вирішена. Це, на наш погляд, зумовлено тим, що у розмаїтих суспільствах формуються різні форми та стилі гендерних ролей. Такий факт, звісно ж, потребує аналізу фундаментальних причин, на основі яких формуються різні типи гендерних відносин. Ми припускаємо, що основним підґрунтям формуванням гендерних відносин у розмаїтих суспільствах є історично сформована аксіологічна сіт-

ка, яка водночас перебуває у структурі ментальності та яка визначає уподобання і пріоритети, які мають системний вимір, тобто є залежними від системи аксіологічних чинників, які, у свою чергу, є похідними від синтезу розмаїтих суспільних сфер.

Гендер та гендерні відносини – це принципово аксіологічний конструкт, який не має аналогів у природі, тобто він створений свідомо та штучно людиною з власної ініціативи та з її розуміння цінностей, зокрема цінності людини. У тлумаченні гендеру та гендерних відносин ми відстоюємо парадигму аксіологічного конструювання гендеру.

Цінності, на наш погляд, – це основні мотиви людської життєдіяльності, тому саме вони є в основі конструювання стереотипів у гендерних відносинах. У цьому контексті ми погоджуємося з думкою В. Будза, що саме цінності перебувають в основі суспільної самоорганізації. На їх основі функціонують всі різноманітні форми та схеми суспільних взаємодій.

Більш ґрунтовної альтернативи до цінностей, як фундаменту конструювання суспільних відносин, уявити важко, оскільки всі інші фактори суспільних відносин акумулюються все ж таки у цінностях. Відносини та відмінності між статями не можуть бути зведені тільки до одного чинника, в даному випадку – аксіологічного.

Проте, цей аксіологічний чинник, на наш погляд, є системним, тобто виражає систему цінностей, яка формується в залежності від провідної цінності тієї чи іншої суспільної сфери. Тому комбінація та ієрархія цінностей у суспільстві впливає на формування всіх типів відносин, в тому числі гендерних.

Аксіологічне конструювання гендеру видається можливим на основі поліфакторності суспільних чинників, які у кожному суспільстві мають унікальну комбінацію та ієрархію (наприклад, поєднання у різній значущості у тому чи іншому суспільстві цінностей освіти, науки, права, релігії, ідеології) та відповідно тих основних чи пріоритетних цінностей, які конституюються в межах цих сфер. Саме внаслідок такої відмінності цін-

ностей у суспільних сферах у кожному суспільстві відмінними є також гендерні ролі. Гендер та гендерні відносини, на наш погляд, не є природним станом речей, а конструюються у межах певного світогляду, ідеології, розмаїтих субкультур та культурних традицій, а в цілому у сфері пізнання та сфері свідомості людини. Тобто таке конструювання гендерних відносин є аксіологічним, адже ґрунтується переважно на цінностях, зокрема цінності людини взагалі.

У цьому аспекті конструювання розмаїтості суспільних відносин цікавими є погляди Л. Заграй, яка доводить, що гендерний досвід молодих людей конструюється у сфері молодіжних субкультур. Хоча, в той же час слід мати на увазі, що саме батьки першими передають такий гендерний досвід, а тому тут швидше впливовою є культура чи традиція наслідування гендерних ролей. Вважаємо, що гендерні відносини конструюються в межах сукупності багатьох інших факторів, які є унікальними в кожному суспільстві. У цьому аспекті гендерні відносини не є наперед заданими, а перебувають у процесі аксіологічного становлення та обґрунтування.

Гендер у своїй суті є аксіологічно традиційним, адже цінності – це відображення усталених способів життєдіяльності суспільства на технологічному і моральному рівнях. Аксіологічні традиції приживаються у тому чи іншому суспільстві відповідно до потреб часу та обставин. У розумінні традиції погоджуємося з міркуваннями про те, що вона постійно винаходить та переформулюється, оскільки через культурні практики у цілому легітимізуються ті чи інші інституції, прищеплюються певні цінності [60], тобто традиція у своїй суті конструюється людиною, хоча і є відносно сталою впродовж певного часу.

У контексті таких соціально-конструктивістських методологічних підходів гендерні відносини чоловіків і жінок, на наш погляд, складаються по-різному в межах тієї чи іншої культури на рівні певних гендерних стереотипів, які мають світоглядне, а зокрема ціннісне походження. Тому стилі відносин між статями у різних культурах є, у першу чергу, не

біологічними, а психологічними, світоглядними та аксіологічними. В той же час слід мати на увазі, що статі за своєю природою відрізняються також біологічно. Відмінними швидше є психологічні механізми формування фемінності та маскулінності в тій чи іншій культурі, хоча біологічних відмінностей між чоловіками і жінками, які знаходяться в межах різних культур не існує.

Якщо б гендер та гендерні відносини формувалися тільки на основі біологічної природи людини, тільки на основі вроджених антропологічних чинників та онтологічних особливостей людської екзистенції та її потреб, то абсолютно всюди, в усіх культурах та цивілізаціях відносини між чоловіками та жінками були б ідентичними. Можна погодитись з поглядами В. Будза, який вважає, що природа людини є одна і та ж, незважаючи на виміри простору, часу, історії, культури та типу цивілізації. Природа людини (у вимірі її потреб) не змінюється. Змінюються тільки типи відносин між людьми, норми, правила, світоглядні засади суспільної взаємодії. Тому в будь-якому суспільстві засадничими принципами будь-яких змін є не зміна природи людини (тобто зміна її антропологічних чинників), а тільки раціональна зміна типу відносин у семіотичному контексті (світоглядно-ідеологічному) [43; 44; 45]. Саме тому, незважаючи на тотожність біологічної природи всіх людей, типи відносин між людьми, в тому числі гендерні, є відмінними, оскільки тип відносин є вже аксіологічний. Внаслідок тотожності природи людей та тотожності їхніх природних потреб можна вести мову про гендер як соціальний, а отже, як смисловий, ціннісний, ідеологічний, релігійний, правовий, моральний, власне як семіотичний, герменевтичний конструкт. Це вказує на те, що гендер як соціальний аксіологічний конструкт має поліфакторний вимір і залежить від системи аксіологічних факторів, які синхронно та синергійно поєднуються.

Важливими методологічними підходами дослідження гендерних відносин в аспекті самоорганізації ми вважаємо аксіологічний та синерге-

тичний підходи, які передбачають аналіз гендерних фактів і відносин у контексті важливості системи цінностей, яка спонтанно складається відповідно до кожної суспільної сфери (тип економіки, політики, права, релігії, ідеології, геополітики), яка впливає на оцінку представника іншої статі в етичному, естетичному та правовому аспектах. Крім того у дослідженні аксіологічного конструювання гендеру доцільно також використати поліфакторний підхід до розуміння гендеру та методи культурного плюралізму і перманентної динаміки культур. Ми вважаємо, що гендер формується під впливом сукупності та синергії розмаїтих факторів і сфер суспільного життя – релігії, економіки, політики, ідеології, традицій, права, науки, освіти, цінностей, які мають тенденцію до розмаїтості, оскільки вони є динамічними внаслідок креативності людини та її сутності як раціональної істоти.

Використання методу аксіологічного конструювання гендеру для аналізу сутності гендерних відносин дає підстави стверджувати, що гендер – це соціальний аксіологічний конструкт, який конструюється на основі системи цінностей. У такому аксіологічному контексті конструювання гендеру його слід розуміти як явище, що постійно перебуває у процесі формування та створення, оскільки гендер не походить від біологічних факторів. Швидше людина виконує, приймає та наслідує гендерні ролі в межах того чи іншого суспільства на основі запропонованих у процесі соціалізації цінностей та моделей пріоритету маскулінності чи фемінності. Гендерні ролі мотивуються цінностями і світоглядно визначаються процесами навчання, виховання, самоосвіти молоді.

У зв'язку з цим, актуальним завданням є розробка таких світоглядних та аксіологічних засад, які б могли бути інструментальною основою для соціальної сфери. Однією із таких світоглядних засад, які слід було б застосувати як інструмент у створенні норм, на наш погляд, є концепція гендерного гуманізму. У цьому аспекті слід зазначити, що цінності суттєво мотивують людську діяльність, оскільки будь-яка система ціннос-

тей детермінує моральну активність особистості, а тому засвоюючи вищі людські цінності, особистість може свідомо приймати рішення щодо морально-ціннісної регуляції своєї поведінки. В цьому ж аспекті слід наголосити також, що від якості людського світогляду, від його наповнення гуманними, демократичними, солідарними цінностями і переживаннями буде залежати якість діяльності людини в суспільстві [35; 37]. Тобто, в цілому, аксіологічні чинники є основою для конструювання розмаїтих типів суспільного життя, оскільки ті чи інші системи цінностей здатні суттєво впливати на розвиток людських потреб [43; 45]. Звідси, якщо відстоювати концепцію гендерного гуманізму та цінності людини, то вона може бути суттєвим мотивом самоорганізації.

У цьому ракурсі можна розвивати розуміння гендерного гуманізму як одного з ідеалів демократичного суспільства. Гендерний гуманізм доповнює моральні та правові ідеали, які завжди прагне знайти людина.

У цьому аспекті гендерний гуманізм є важливою моральною, правовою та соціальною світоглядною засадою, яка передбачає осмислення людини як цінності взагалі незалежно від розмаїтих ідентифікацій культурного та цивілізаційного характеру. Саме гендерний гуманізм може бути вагомим інструментом у подоланні гендерної нерівності у професійних, соціальних сферах та бути основою для подолання гендерної дискримінації в цілому на основі акцентування уваги на людині взагалі як цінності.

Цінність людини, на наш погляд, полягає в її моральному та аксіологічному вимірі. Тобто для суспільства та суспільних відносин, в першу чергу, є важливими та необхідними моральні якості людини та аксіологічні системи, які вона відстоює, адже аксіологічні системи мотивують діяльність людини, а на основі моральних якостей відбувається становлення інтерперсональних відносин. Тому концепція гендерного гуманізму мала б ґрунтуватись на тій світоглядній основі, яка, на наш погляд, передбачає, в першу чергу, моральні та аксіологічні критерії оцінки молоді, які б

були незалежними від соціального статусу молоді людини, її статі та інших ідентифікацій, які переважно є стереотипними. В аксіологічному аспекті гендерна рівність можлива, але тільки через свідоме та добровільне дотримання загальнолюдських цінностей. Однак в аксіологічному аспекті це вже, швидше, буде не «гендерна рівність», а «гендерна справедливість», яка подібна до соціальної справедливості.

Отже, артикульовано гендерну проблематику (аксіологічне конструювання) у дискурсі самоорганізації молоді. Встановлено, що до процесів, які розкривають особливості самоорганізації молоді належать: підвищення осмислення життя, формування адекватної самооцінки та рівня домагань; підвищення мотивації діяльності, становлення професійної самосвідомості тощо. Розвиток цих процесів забезпечує набуття психологічної зрілості, особистісне і професійне становлення молоді загалом. Важливим є й те, що самоорганізація розглядається як чинник ефективності діяльності, в тому числі, професійної (І. Жигаренко, Л. Пілецька, О. Шевяков та ін.), що забезпечує своєчасне досягнення цілей на різних етапах особистісного та професійного розвитку молоді людини.

Крім того, наголошується, що високий особистісний потенціал молоді людини може забезпечити, у разі необхідності, багаторазову мобілізацію її інтелектуальної, креативної та інших видів активності, що сприяє досягненню продуктивності і результативності діяльності [25; 26; 147 та ін.]. При цьому процеси самоорганізації, самопізнання та самоконтролю у навчальній та інших видах діяльності, а також розвиток самостійності мають у своїй основі рефлексивність.

Підкреслюється, що важливим є дослідження ефективності оцінки і самооцінки готовності молоді до самоорганізації, що зумовлено соціальним замовленням на конкурентоспроможну, компетентну, кваліфіковану молодь, готову до постійного самовдосконалення, пошуку та реалізації ефективних форм організації самостійної діяльності.

Показано, що під готовністю до самоорганізації слід розуміти інтегра-

льну якість особистості, яка виявляється у потребі і здатності здійснювати впорядковану свідому діяльність з організації та управління [149]. З'ясовано, що готовність до самоорганізації формується на основі природного прагнення особистості до свободи, відкритості, інтеграції з оточуючими та світом в цілому, до дорослішання, розвитку, пошуку смислу, прояву внутрішнього потенціалу.

Наголошується, що незважаючи на значне розширення досліджень з проблеми самоорганізації особистості, простежуються суперечності між потребою суспільства у молоді з високим рівнем самоорганізації та недостатньою вивченістю соціально-психологічної специфіки цього процесу, пов'язаної з особливостями готовності молоді до самоорганізації, самооцінкою організованості, соціально-психологічними установками молоді у мотиваційно-потребнісній та ціннісній сферах, інтегральними соціально-психологічними характеристиками молоді, зокрема за параметрами планомірності, цілеспрямованості, наполегливості, рефлексивності, динамічних та особистісно-стильових якостей саморегуляції, з урахуванням показників сприйняття часу і стилів діяльності. Особливо чітко ця проблема простежується у професійній діяльності соціономічного типу, де особистісні характеристики молоді людини відіграють не менш важливу роль, ніж професійні якості. У зв'язку з цим виокремлено такі суперечності: між розумінням самоорганізації, як здатності суб'єкта організувати свою діяльність і її багаторівневою інтегральною структурою; між особливостями професійної діяльності, як умови самоорганізації, і відсутністю індивідуального підходу у ході її організації; між соціально-психологічною специфікою процесу самоорганізації молоді і відсутністю дієвого соціально-психологічного забезпечення його оптимізації в період суспільних трансформацій.

Висновки до розділу

У розділі розкрито самоорганізаційні виміри особистості в період суспільних трансформацій; проаналізовано міждисциплінарний поступ у вивченні проблеми самоорганізації молоді; артикульовано гендерну проблематику у дискурсі самоорганізації молоді.

Констатовано, що в період суспільних трансформацій затребуваними якостями особистості, крім спеціальних знань, умінь і навичок, виступають цілеспрямованість (наявність мети, переконань, смислів), прагнення до систематичного розвитку і реалізації потенціалу, ефективність у використанні власних можливостей, самостійність, регуляція поведінки, адекватна самооцінка і конструктивні міжособистісні відносини. Високий рівень цих якостей, на думку дослідників (О. Кононенко, Л. Пілецька, І. Попович, В. Турбан, О. Шевяков та ін.), може бути забезпечений сформованою здатністю до самоорганізації. При цьому під самоорганізацією розуміється здатність системи до стабілізації шляхом спрямованого упорядкування її функціональних і структурних відносин з метою протистояння ентропійним чинникам середовища; процес впорядкованої свідомої діяльності особистості, спрямованої на управління собою; раціональне використання власних сил і часу (І. Ващенко, С. Гарькавець, Н. Завацька та ін.), інтелектуальних і емоційно-вольових якостей для вирішення особистісно і професійно значущих завдань (З. Ковальчук, Л. Пілецька, Н. Попова та ін.).

Показано, що вивчення проблеми самоорганізації молоді спирається на філософські та психологічні ідеї про розвиток та діяльність особистості і перебуває на стику філософії, соціології, акмеології, соціальної психології, психології розвитку, психології особистості.

З'ясовано, що немає єдиного розуміння феномену самоорганізації. Так, одні дослідники розглядають самоорганізацію як процес, а інші – як наявні якості і властивості особистості. Більшість вчених в якості ознак

самоорганізації виділяють вольову регуляцію, мотивацію, здатність організувати себе, цілепокладання, планування і рефлексію (О. Москаленко, О. Лосієвська та ін.). Поряд із цим, при розгляді поняття «уміння самоорганізації» дослідники застосовують планування, організацію, контроль та оцінку до комплексу особистісних дій, та описують їх як категорії поняття самоорганізації. Під самоорганізацією розуміють й сукупність властивостей особистості, що дозволяють їй самостійно та ефективно організувати власну діяльність. При цьому слід погодитися, що в якості складових самоорганізації слід розглядати комплекс знань (когнітивний компонент), вольову регуляцію, мотивацію, навички планування та цілепокладання, рефлексивність тощо.

Встановлено, що існує декілька підходів до визначення сутності поняття самоорганізації: синергетичний, особистісний, діяльнісний, особистісно-діяльнісний, технічний, інтегральний, які, у свою чергу, визначають структуру здатності до самоорганізації.

Наголошується, що розуміння основних системоутворюючих принципів розвитку особистості неможливе без звернення до синергетичного підходу, як напрямку інтеграційних досліджень, предметом яких є процеси становлення нових властивостей і якостей, явищ самоорганізації і нелінійних ефектів у складноорганізованих, відкритих системах. Синергетичний підхід орієнтує на стимулювання різноманітних самопроцесів, серед яких особливе місце належить розвитку умінь самоорганізації.

У межах особистісного підходу під самоорганізацією розуміють комплекс характеристик (мотивація, вольові зусилля, інтелект, риси характеру, типологічні особливості тощо), що дозволяють суб'єкту ефективно організувати власну діяльність. Представники особистісного підходу розглядають самоорганізацію як властивість особистості самостійно мобілізувати часові, фізичні і психологічні ресурси, використовувати всі свої можливості для досягнення проміжних і кінцевих цілей.

Діяльнісний підхід передбачає розгляд самоорганізації як діяльності, що складається з сукупності взаємопов'язаних дій і операцій, які супроводжують здійснення основної діяльності (навчальної, професійної, суспільної та ін.). У цьому випадку самоорганізація носить вторинний характер і є своєрідною «оболонкою» по відношенню до основної діяльності, яку виконує суб'єкт і яку необхідно організувати. У зв'язку з цим важливою підставою успішної самоорганізації є наявність схильності до основної діяльності, тобто вибіркова спрямованість суб'єкта на певну діяльність, що спонукає займатися нею. З позиції діяльнісного підходу самоорганізація – це процес усвідомленого і цілеспрямованого перетворення своєї особистості, виходячи з наявних еталонних уявлень і результатів самооцінки. Процес самоорганізації характеризується тими шляхами, які особистість прокладає для досягнення цілей власного розвитку. У діяльнісному підході самоорганізація, як уміння, виражається в особливих діях, сформованих на основі набутих знань, умінь і навичок, що надають можливість раціонально, з максимальною ефективністю, самостійно і цілеспрямовано використовувати свої фізичні та психологічні ресурси для організації власної діяльності. Самоорганізація об'єднує такі вміння, як планування, цілепокладання, рефлексія, раціональне сприйняття і розподіл часу.

Прихильники особистісно-діяльнісного підходу вважають, що успішна самоорганізація можлива при підкріпленні виконання дій і операцій особистісними якостями суб'єкта діяльності.

У технічному підході основна роль у самоорганізації відводиться оволодінню різними технологіями, способами, техніками організації часу, робочого місця, розумової праці тощо.

У роботах, що належать до інтегрального підходу, намічено шлях практичного вивчення самоорганізації і зроблено висновок про те, що самоорганізація є інтегральною сукупністю природних і соціально набутих властивостей, втілених в усвідомлюваних особливостях волі та інтелекту, мотивах поведінки, і реалізується в організації діяльності. Уточнюючи да-

не визначення, самоорганізацію особистості розглядають як інтегральну систему професійних, особистісних якостей, що виявляються у суб'єктній позиції щодо діяльності та реалізуються у вигляді організованості цієї діяльності. Змістом самоорганізації стають інтегральні властивості, які формуються відповідно до вимог діяльності. При цьому під інтегральною властивістю розуміють комплекс особистісних якостей, взаємопов'язаних із певною установкою на діяльність. Психологічними критеріями самоорганізації на рівні діяльності стають навички та можливості організовувати діяльність (ставити мету, аналізувати умови діяльності, планувати діяльність тощо), а на рівні особистості – сформованість структури інтегральних властивостей.

Слід зазначити, що у проведеному дослідженні ми дотримуємося позиції особистісно-діяльнісного підходу, у якому самоорганізація сприймається як єдність процесу діяльності та здібностей особистості, пов'язаних з умінням самостійно організувати себе у досягненні поставлених цілей, які проявляються у цілеспрямованості, активності, обґрунтованості мотивації, плануванні своєї діяльності, самостійності прийняття рішень і відповідальності за них, критичності в оцінці результатів діяльності.

Встановлено, що до процесів, які розкривають особливості самоорганізації молоді належать: підвищення осмислення життя, формування адекватної самооцінки та рівня домагань; підвищення мотивації навчально-професійної діяльності, становлення професійної самосвідомості тощо. Розвиток цих процесів забезпечує набуття психологічної зрілості, особистісне і професійне становлення молоді загалом. Важливим є й те, що самоорганізація розглядається як чинник ефективності діяльності, в тому числі, професійної (І. Жигаренко, Л. Пілецька, О. Шевяков та ін.), що забезпечує своєчасне досягнення цілей на різних етапах особистісного та професійного розвитку молоді людини. Крім того, наголошується, що високий особистісний потенціал молоді людини може забезпечити, у разі необхідності, багаторазову мобілізацію її інтелектуальної, креативної та інших видів

активності, що сприяє досягненню продуктивності і результативності діяльності (Н. Добровольська, Ю. Завацький та ін.). При цьому процеси самоорганізації, самопізнання та самоконтролю у навчальній та інших видах діяльності, а також розвиток самостійності мають у своїй основі рефлексивність.

Підкреслюється, що важливим є дослідження ефективності оцінки і самооцінки готовності молоді до самоорганізації, що зумовлено соціальним замовленням на конкурентоспроможну, компетентну, кваліфіковану молодь, готову до постійного самовдосконалення, пошуку та реалізації ефективних форм організації самостійної діяльності.

Показано, що під готовністю до самоорганізації слід розуміти інтегральну якість особистості, яка виявляється у потребі і здатності здійснювати впорядковану свідому діяльність з організації та управління собою. Показано, що готовність до самоорганізації формується на основі природного прагнення особистості до свободи, відкритості, інтеграції з оточуючими та світом в цілому, до дорослішання, розвитку, пошуку смислу, прояву внутрішнього потенціалу. Артикульовано гендерну проблематику (аксіологічне конструювання) у дискурсі самоорганізації молоді.

Наголошується, що незважаючи на значне розширення досліджень з проблеми самоорганізації особистості, простежуються суперечності між потребою суспільства у молоді з високим рівнем самоорганізації та недостатньою вивченістю соціально-психологічної специфіки цього процесу, пов'язаної з особливостями готовності молоді до самоорганізації, самооцінкою організованості, соціально-психологічними установками молоді у мотиваційно-потребнісній та ціннісній сферах, інтегральними соціально-психологічними характеристиками молоді, зокрема за параметрами планованості, цілеспрямованості, наполегливості, рефлексивності, динамічних та особистісно-стильових якостей саморегуляції, з урахуванням показників сприйняття часу і стилів діяльності. Особливо чітко ця проблема простежується у професійній діяльності соціономічного типу, де особистісні ха-

рактики молоді людини відіграють не менш важливу роль, ніж професійні якості. У зв'язку з цим виокремлено такі суперечності: між розумінням самоорганізації, як здатності суб'єкта організувати свою діяльність і її багаторівневою інтегральною структурою; між особливостями професійної діяльності, як умови самоорганізації, і відсутністю індивідуального підходу у ході її організації; між соціально-психологічною специфікою процесу самоорганізації молоді і відсутністю дієвого соціально-психологічного забезпечення його оптимізації в період суспільних трансформацій.

Відповідно до вищезазначеного, необхідність визначення концептуальних засад дослідження процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій визначається не лише запитом психологічної практики, але й необхідністю переосмислення проблеми у контексті сучасних теоретико-методологічних позицій соціальної психології.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

2.1. Концептуалізація проблеми самоорганізації молоді у соціально-психологічній парадигмі

Концептуалізація проблеми дослідження показала, що самоорганізація є властивістю системи упорядковувати чи змінювати характеристики своїх компонентів без впливу зовнішніх чинників, у результаті чого вона вдосконалюється і змінюється.

При цьому самоорганізація характерна лише для високоорганізованих систем, таких як соціальні системи, що мають у своїй структурі велику кількість компонентів, здатних до перебудови та зміни їх первинних властивостей.

Головна особливість самоорганізованих систем полягає у перебудові їх структури та взаємозв'язків між компонентами, внаслідок чого система набуває нових властивостей. У зв'язку з цим важливим вбачався аналіз впливу світогляду та соціокультурних трансформацій у векторі самоорганізації молоді.

Концептуалізація проблеми самоорганізації молоді слід розглядалася у соціально-психологічній парадигмі аксіологічного конструювання. Доцільним у зв'язку з цим, вбачався аналіз співвідношення антропологічного та аксіологічного компонентів соціальних очікувань.

Соціальні очікування розглядаються з антропологічного боку як наслідок сутнісного виміру людської природи, а з аксіологічного – як очікування системи матеріальних і духовних цінностей.

Якщо теоретичними засобами будувати антропологію соціальних очікувань, то доцільно виходити з тези про те, що у своїй онтологічній суті соціальні очікування – це форма діяльності людини, яка спрямована на випередження загрозливих ситуацій. У такому ракурсі антропологія соціальних очікувань має аксіологічний аспект, оскільки вона ґрунтується на вимірі життєвих цінностей. При цьому фундаментальні екзистенціали, які у такому випадку пов'язані безпосередньо із цінностями; власне людина переживає переважно про екзистенційно важливі цінності, які, на наш погляд, є основними формами соціальних очікувань.

На аксіологічному рівні антропологія соціальних очікувань розгортається у контексті такої фундаментальної цінності як життя та інших дотичних до нього цінностей, які «дозволяють» забезпечувати його гідність та повноту – свобода, власність, добробут, мир, справедливість, щастя. Звідси соціальні очікування, на наш погляд, – це своєрідний «центр прийняття рішень» стосовно мотивів та способів поведінки людини в тих чи інших ситуаціях, адже людина перманентно боїться втратити цінності, які пов'язані з життям. Крім того, соціальні очікування, як зазначає В. Хміль, здатні виступати регулятором соціальної поведінки людини, засобом побудови соціальної реальності, або ж бути підґрунтям для здійснення вибору в тих чи інших умовах, зокрема в умовах бідності, як зазначає Дж. Вольф, бути основою для діяльності людини на основі впевненості про тотожність минулого і майбутнього.

Реалізація аксіологічного аспекту соціальних очікувань не може успішно відбуватись без становлення соціальної сутності людини, яка концентрується у раціональності, діяльності та творчості. В такому аспекті антропологія соціальних очікувань трансформується в аксіологію соціальних очікувань на основі соціальної сутності людини – раціонально-

сті, діяльності та творчості. Саме на основі раціональності людина здійснює діяльність, прогнозує можливі наслідки суспільної життєдіяльності, створює технології захисту цінностей та здійснює процес самоорганізації.

Але у процесах життєдіяльності антропологія соціальних очікувань тільки частково береться до уваги – переважно теоретиками суспільного життя у гуманітарних науках. На практиці ж, у процесах самоорганізації домінує аксіологія соціальних очікувань, яка розгортається як система тих чи інших цінностей. Будь-яке соціальне очікування без виключення, яке людина проявляє стосовно сфер суспільного життя, незалежно від рівня суспільних взаємодій – це не що інше як очікування системи матеріальних і духовних цінностей, які є засобами забезпечення її потреб.

Концептуалізація проблеми самоорганізації молоді у соціально-психологічній парадигмі полягала й в тому, щоб виявити феноменологічні та самоорганізаційні механізми мотивації особистості. З цією метою було застосовано феноменологічний та самоорганізаційний методи, на основі яких мотивація особистості розглядається у самоорганізаційному контексті та тлумачиться як емерджентна, динамічна, нелінійна та стохастична система.

Обґрунтована концепція синергійності психічних явищ, які мають водночас інтенціональний (феноменологічний) рівень. Також розкрита концепція самоорганізаційного характеру феноменології мотивації особистості. Остання розвивається на основі ідеї інтенціональності всіх психічних явищ, які відповідно включаються у структуру мотивації особистості. Доведено, що феноменологія мотивації особистості має самоорганізаційні характеристики, тобто мотивацію особистості слід тлумачити як незавершене, динамічне, стохастичне явище.

Як відомо, всі психічні явища, незважаючи на їх розмаїтість мають інтенціональний вимір, тобто виражають певний ступінь їх усвідомлення на предметному рівні. Структурними елементами феноменології мотивації

особистості є бажання, потреби, інтереси, афекти, емоції, почуття, воля, мотиви, очікування, переконання, ідеї, цінності, які створюють умови для динаміки та стохастичності мотивації особистості. Концепція синергійності інтенціонального рівня психічних явищ, яка доведена у дослідженні, вказує на те, що на рівні інтенціональності психіка та свідомість мають тенденцію до тотожності. Явища, які включаються у структуру мотивації особистості, мають самоорганізаційні характеристики – нелінійність, незавершеність, динамічність, стохастичність. Концепція самоорганізаційного характеру феноменології мотивації особистості передбачає відсутність центру мотивації, тобто мотивація не має провідного фактору, наприклад, аксіологічного, вольового чи емоційного, а розглядається їх взаємодія та взаємообумовленість.

Слід наголосити, що вивчення мотивації особистості є актуальним завданням всіх гуманітарних наук, яке доцільно вирішувати на міждисциплінарному рівні, використовуючи результати не тільки психології. Знаючи сутнісні основи мотивації особистості, можна комплексно вирішувати складні суспільно-політичні та особистісні проблеми. Існує велика кількість праць у контексті мотивації. Зокрема, А. Маслоу обґрунтовує ієрархічний підхід до мотивації на основі потреб. Такий метод репрезентує погляд на мотивацію у її ієрархічних системних зв'язках з домінуванням її генетичних основ.

У роботах, які проаналізовані нами, не зосереджується увага на самоорганізаційний та феноменологічний аспект мотивації особистості. Дотичну проблему вивчення феноменології мотивації особистості у її самоорганізаційному контексті у векторі феноменології емоцій розробляє Б. Гелм, який однак акцентує увагу тільки на феноменології емоцій та аналізує поняття інтенціональності у зв'язку з емоціями. Оскільки немає системних досліджень, які присвячені аналізу феноменології мотивації особистості, проведене дослідження є актуальним напрямом розвідок у контексті цієї теми. Його мета полягає в тому, щоб виявити феноменологічні та само-

організаційні механізми мотивації молоді, на основі яких відбувається її діяльність та поведінка. Завдання дослідження полягають у тому, щоб означити сутнісні елементи феноменології мотивації; обґрунтувати самоорганізаційний характер феноменології мотивації молоді. Для досягнення мети та розв'язання завдань у дослідженні застосовано феноменологічний та самоорганізаційний методи. На основі цих методів мотивація особистості розглядається як складна емерджентна, динамічна та стохастична система феноменологічних явищ, які мають свої конкретні предметні інтенції. Всі психічні явища осмислюються як інтенціональні, а в цьому руслі обґрунтовується концепція про те, що всі психічні явища мають водночас інтенціональний (феноменологічний) та біологічний рівень. Однак ідея інтенціональності всіх психічних явищ (зазначимо відразу, що інтенціональність ми тлумачимо у контексті спрямованості психічних явищ на предметний світ) може бути застосована тільки до людини.

Ми також обґрунтовуємо у дослідженні концепцію самоорганізаційного характеру феноменології мотивації особистості на основі ідеї про те, що всі феноменологічні явища включаються у структуру мотивації особистості та водночас мають самоорганізаційні характеристики – тобто є нелінійними, незавершеними, динамічними, стохастичними.

Поведінка людини у формі фізичних дій, діяльності, праці зумовлена у більшій мірі психічними явищами. Більшість психічних явищ, які проявляє людина, є структурними елементами свідомості, оскільки вони мають інтенціональний характер.

Загальновідомо, що психічні процеси є основою для функціонування свідомості, тобто зазвичай психіка розглядається як ширша сфера духовного буття, ніж свідомість. Остання тлумачиться як вираження вищих психічних функцій людини. Але ми пропонуємо у якості робочої гіпотези розглядати всі психічні процеси як інтенціональні, а отже як в тій чи іншій мірі предметні та усвідомлені. Якщо ж психічні процеси є усвідомлені, тобто суб'єкт усвідомлює об'єктивні предметні сфери, які є джерелом його пси-

хічних процесів, то відповідно вони є структурними елементами свідомості, принаймні у вимірі чуттєвого чи емоційного досвіду. Тому на рівні інтенціональності психіка та свідомість мають тенденцію до тотожності, хоча й не є тотожними абсолютно, адже багато психічних явищ мають своє безпосереднє походження від генетичних факторів.

На наш погляд, всі психічні явища, незважаючи на їх розмаїтість – починаючи від бажань, потреб, інтересів, афектів, емоцій, почуттів, вольових зусиль, мотивів, очікувань, переконань, понять, ідей та завершуючи його цінностями, мають інтенціональний вимір. Вони в тій чи іншій мірі виражають певний ступінь їх усвідомлення на предметному рівні. Тобто людина має здатність усвідомлювати всі психічні явища на рівні їхнього предметного життя, співвідносити психічні (ідеальні) стани з їх предметним вираженням.

У свою чергу інтенціональність психічного явища вказує на його феноменологічний характер. Тому всі психічні явища, оскільки вони інтенціональні, є в той же час феноменологічними явищами, тобто включаються в тій чи іншій мірі у структуру свідомості суб'єкта, який, проявляючи психічні явища, усвідомлює їх предметний рівень, тобто знає, що саме (який саме предмет) відповідає на онтологічному рівні кожному психічному явищу.

У такому аспекті всі психічні явища, які проявляються як феноменологічні інтенції пов'язані з усвідомленням певного предметного виміру, який може існувати на будь-якому рівні: соціальному, психологічному та ін. Тобто якщо, наприклад, суб'єкт відчуває любов (до чогось чи когось), то любов – це вже не ірраціональне явище, а феноменологічне, оскільки суб'єкт завжди знає предмет своєї любові. Якщо суб'єкт усвідомлює свою потребу, то відповідно потреба, навіть якщо вона зумовлена інстинктивно, має вже феноменологічний вимір, адже суб'єкт знає про ці потреби та усвідомлює їх предметний рівень.

Отже, інтенціональний (феноменологічний) вимір мають всі предметні інтенції суб'єкта, всі психічні явища.

Ми виходили з гіпотези про те, що всі психічні явища є інтенціональними, тобто усвідомленими стосовно того предмета, який їх викликає. Звідси вони мали б також, так само як емоції, належати до структури мотивації особистості. У такому аспекті бажання, потреби, інтереси, афекти, почуття, воля, мотиви, очікування, переконання, ідеї, цінності – це певні інтенції стосовно «чогось» чи «когось», власне це предметні інтенції, які мають конкретне предметне спрямування та водночас належать до структури мотивації особистості. Однак, на наш погляд, всі психічні явища, незалежно від їх традиційного тлумачення як раціональні (значення, смисли, поняття, судження, умовиводи, ідеї, концепції, світогляд) чи ірраціональні (афекти, емоції, почуття, воля) доцільно тлумачити як інтенціональні, тобто як усвідомлені, як ті, які є «предметом» уваги свідомості, як осмислені у той чи інший засобами свідомості.

Раціональність емоцій може бути обґрунтована також у тому контексті, що, як вважають дослідники, «в даний час популярною ідеєю є те, що емоції – це сприйняття цінностей. Однак, тут слід нагадати, що ми зазначали, що інтенціональність всіх психічних явищ притаманна тільки людині, оскільки лише вона здатна ідентифікувати та усвідомити предметний вимір своїх психічних станів. Тобто всі психічні явища людини є навмисними, залежними від її навмисних структур – волі, уваги, інтересу, думок, почуттів, емоцій, власне вони є залежними від «Я» суб'єкта, від різних форм його свідомості – емоційної, естетичної, етичної, аксіологічної, релігійної, політичної.

Звідси весь феноменологічний спектр особистості (бажання, потреби, інтереси, афекти, емоції, почуття, воля, мотиви, очікування, переконання, ідеї, цінності) діє як система мотивації поведінки та діяльності людини. Якщо ж вони є інтенціональними, то вони, у тій чи іншій мірі, представлені у структурі свідомості, а вже звідси – у структурі мотивації

особистості, адже ті знання та ідеї, які особистість має у своїй свідомості є сукупними елементами її мотивації.

У такому аспекті навіть інстинкти (хоча вони зазвичай тлумачаться як ірраціональні) можна розуміти як деякі первинні феноменологічні інтенції, які пов'язані зі страхом, бажаннями, потребами, стражданнями суб'єкта. Однак, на наш погляд, наприклад, інтенціональність гніву, сміху, страху (та всіх інших емоцій) ґрунтується на тому, що гнів, сміх або страх не можуть бути безпричинним, людина не гнівається, сміється чи боїться спонтанно, а така емоційна реакція зумовлена певним усвідомленням невідповідності якоїсь ситуації до очікувань, норм, правил, світогляду, картини світу, ментальності. Звідси гнів, сміх, страх так само як всі інші емоції не є суто ірраціональними, бо вони мають феноменологічний вимір (тобто вони є усвідомленими). У такому сенсі всі психічні явища є синергійним виявом антропологічного та феноменологічного вимірів людської сутності.

На наш погляд, в аспекті ідеї інтенціональності недоцільно класифікувати явища на свідомі та підсвідомі, раціональні та ірраціональні, матеріальні та духовні, оскільки вони синергійно пов'язані. У такому сенсі інстинкти не є суто ірраціональними, оскільки інстинкти у певній мірі є інтенціонально усвідомленими.

Отже, в людині синергійно співіснують духовні явища, феноменологічні явища. Звідси, на основі такого осмислення антропологічних явищ впливає, що будь-яка ієрархія базових потреб, які є в структурі мотивації, зокрема, як на це вказує, наприклад, А. Маслоу не може існувати, а потреби не можуть мати чіткої ієрархії, бо фізіологічний рівень людського буття безпосередньо проявляється на феноменологічному рівні, а феноменологічний рівень може впливати на фізіологічний рівень. Виходячи з цього, будь-яка ієрархія потреб, які мотивують діяльність людини – це тільки умовність, яка залежить від тієї чи іншої парадигми мислення. Тобто, якщо перебувати на матеріалістичній позиції осмислення світу, то відповідно фізіологічні потреби будуть домінуючими. Однак, якщо перебувати на ідеалістичній пози-

ції, то відповідно домінуючими будуть духовні та соціальні потреби, а фізіологічні – вторинними. Насправді ж всі потреби людини є синергією пов'язані, і такий механізм зв'язку ґрунтується на їх інтенціональній єдності, адже будь-яка потреба з необхідністю повинна бути усвідомлена і завжди має інтенціональний вимір. Отже, мотивація особистості має не генетичний вимір, а феноменологічний, що є важливим в аспекті вивчення проблеми самоорганізації молоді.

У феноменологічному аспекті мотивація особистості – це комплекс феноменологічних інтенцій, які є динамічною та навіть стохастичною системою, оскільки мотивація включає весь спектр феноменологічних явищ, починаючи від потреб та завершуючи цінностями і світоглядом, а тому вони можуть миттєво змінюватись у залежності від життєвих ситуацій. У такому аспекті мотивація особистості не зникає ніколи та за своїми структурними елементами є близька до ментальності.

Однак мотивація – це не просто механізм опосередкування дій людини між зовнішньою ситуацією і вчинком, адже в такому випадку мотивація – це тільки відповідь особистості на події навколо неї. Ми схильні трактувати мотивацію як спосіб побудови соціальної ситуації та водночас спосіб побудови соціальної дії. Тобто саме на основі мотивації особистість оцінює ситуацію та водночас є «творцем» цієї ситуації, бо вона творить ситуацію, в якій вона перебуває своїми сукупними феноменологічними зусиллями, проявляючи той чи інший тип емоцій, почуттів, ідей, очікувань.

Оскільки ж соціальні очікування – це важливі елементи мотивації, то відповідно по аналогії з соціальними очікуваннями мотивацію теж можна вважати засобом конструювання відношення особистості до світу.

Мотивація особистості має тенденцію до зміни, непрогнозованості та навіть трансформації у демотиваційні явища, які пов'язані з пасивністю та соціальним відчуженням. Однак демотиваційні явища – це також своєрідна «мотивація до бездіяльності» та пасивності, яка зумовлена почуттями розчарування, самотності, або ж відповідним світоглядом та цінностями.

Самоорганізаційний підхід до мотивації як системи феноменологічних явищ передбачає відсутність центру мотивації, тобто мотивація не має якогось єдиного провідного фактору, наприклад, аксіологічного, вольового чи емоційного. У цьому сенсі в ролі детермінант моральної активності особистості можуть виступати окремі компоненти її структури – цінності, цілі, ідеали, образ «Я», рівень домагань, самооцінка, що вказує на системний зв'язок мотиваційних факторів. У цьому ж контексті слід звернути увагу на те, що цінності не виступають безпосередніми феноменами, які впливають на суспільні зміни, адже цінності не можуть існувати самостійно безвідносно до почуттів та волі людини [39], тобто існує системний зв'язок мотиваційних факторів.

На наш погляд, всі мотиваційні фактори самоорганізації синергійно поєднані між собою на основі феноменологічного зв'язку між ними, а тому будь-які незначні зміни у прояві феноменологічних явищ можуть стати причиною непередбачуваних мотиваційних схем особистості. Звідси мотивація – це самоорганізаційна система, яка ґрунтується на синергійній єдності всіх феноменологічних явищ, а тому вона має емерджентний ефект. Не існує жодноїоднотипової системи мотивації особистості, навіть якщо люди сповідують однаковий світогляд та цінності, є представниками одного типу ментальності та мають подібні вторинні ідентифікації, наприклад, ідеологічні, релігійні та політичні уподобання. Кожна система мотивації кожної особистості є унікальна, особлива, а тому важко піддається класифікаціям. Мотивація не може бути спільною, оскільки феноменологічні процеси притаманні кожній особистості та не «виходять» поза межі її свідомості, тобто мотивація завжди є індивідуальною та унікальною. Спільними можуть бути цілі, потреби, інтереси, які отримують соціальний статус на основі консенсусу.

Єдина фундаментальна ознака всіх індивідуальних типів мотивацій – їх феноменологічне джерело, яке пов'язане з системним емерджентним проявом всіх феноменологічних явищ. У такому аспекті не буває таких мо-

тивів поведінки особистості, які б були незалежними від свідомості, від усвідомлення того, що спонукає людину діяти. Навіть якщо це тілесні потреби, інстинкти, емоції, то вони все одно отримують статус мотивів тоді, коли вони стають усвідомленими. Тобто не буває поведінки людини, яка зумовлена тільки генетично чи тільки на основі відомих та невідомих об'єктивних чинників. Якщо б тільки генетика зумовлювала поведінку людини, то в такому випадку це б вказувало на те, що люди суттєво відмінні за своїм генотипом, бо здатні проявляти різну спрямованість поведінки.

Мотивація особистості є надзвичайно динамічною, а тому її дії можуть бути або сплановані, або ж виникати спонтанно, якщо змінюються деякі системні показники мотивації у формі тих чи інших феноменологічних явищ, наприклад, швидка зміна емоцій на основі інтерперсональних комунікацій, або ж зміна мотивів у зв'язку з непередбачуваними обставинами. Звідси мотивацію особистості не слід тлумачити як деяку стабільну систему, яка діє лінійно та прогнозовано.

Мотивація особистості є нелінійною, стохастичною, а звідси самоорганізаційною системою, де роль «ядра» мотивації може відігравати будь-яке феноменологічне явище, яке є складним поєднанням різних складових. У цьому аспекті, наприклад, соціальні очікування об'єднують в собі емоційно-чуттєву, аксіологічну та світоглядну складові [31]. Тому кожного дня та навіть впродовж дня мотивація особистості у її розмаїтих діях знає динаміки, яка може виявлятися у соціальності/асоціальності, активності/пасивності, інтеграції/відчуженні, моральності/аморальності, оптимізмі/песимізмі.

У такому самоорганізаційному аспекті (незавершеність, нестабільність, динамічність, стохастичність мотивації) можна миттєво впливати на мотивацію особистості. Внаслідок цього мотивація особистості може розвиватись непрогнозовано або ж прогнозовано, контрольовано або ж неконтрольовано, оскільки вона залежить від миттєвої зміни якоїсь із складових мотивації – емоцій, почуттів, ідей, цінностей, соціальних очікувань.

У залежності від домінування того чи іншого феноменологічного явища у структурі мотивації її спрямованість може бути різною. Зокрема, наприклад, В. Роменець вважає, що визначаються імпульсивна, гедоністична, егоїстична, об'єктивістська, альтруїстична та інші форми мотивації. Однак такі типи мотивації, на наш погляд, не є стійкими, оскільки здатні швидко внаслідок динамічності та стохастичності феноменологічних процесів трансформуватися з одного типу в інший. Тому можна стверджувати, що насправді є своєрідний самоорганізаційний «потік мотивації» особистості, який є нестабільним.

Саме внаслідок незавершеності та динамічності мотивації особисте та суспільне життя може надзвичайно швидко змінюватись – все залежить від якості інформації, яка здатна змінювати соціальні очікування чи емоції.

Концептуалізація проблеми самоорганізації молоді у соціально-психологічній парадигмі вимагала й розкриття зв'язку аксіологічних вимірів самоорганізації моралі.

Як відомо, мораль є важливим структурно-самоорганізаційним елементом суспільного буття незалежно від особливостей історичного простору і часу. Вона функціонує завжди у будь-яких типах людських відносин незалежно від їх складності та тривалості. Саме в залежності, у першу чергу, від моралі формуються всі інші сфери суспільного буття, в тому числі, наприклад, право, економіка, політика, адже людина діє в цих сферах, орієнтуючись на різні типи моралі. Тобто різні типи відносин у тому чи іншому суспільстві формуються на основі моралі, яка виражає усталений порядок суспільного життя. Але такий порядок, у свою чергу, сформувався в контексті практичних традиційних форм поведінки, які, в той же час, відображають антропологічні потреби, адже жодна норма моралі не функціонує сама по собі, а пов'язана з потребами людини як природної та суспільної істоти. У такому аспекті мораль на рівні своїх норм виражає певну систему цінностей, а останні – є відображенням антропологічних потреб, адже їх задоволення з необхідністю корелюються з моральним виміром.

В цілому ж всі сфери суспільного буття, в тому числі мораль, яка є їх підґрунтям, спрямовані на оптимальні системи цінностей, зокрема на гуманні відносини, які, у свою чергу, можуть бути забезпечені співвідношенням свободи і власності [37; 39; 42; 44], або ж, наприклад, ідеями гідності і рівності, як вважає М. Дойчик.

У такому аспекті кожний тип спілкування та прийняття рішень, в тому числі моральний, має своє аксіологічне підґрунтя. Будь-який діалог має свій аксіологічний зміст та спрямований на систему цінностей [47]. При цьому кожне моральне рішення розгортається не просто як процес вибору чи обґрунтування можливих методів вирішення проблеми, а саме реалізується в аксіологічному аспекті. В такому сенсі мораль так чи інакше спрямована на систему цінностей, яка є досить вагомою структурною одиницею самоорганізації.

Як відомо, мораль – це фундаментальне суспільне явище системного характеру, в залежності від розвитку якого формується ступінь розвитку суспільства в цілому, адже високорозвинуті і прогресивні суспільства – це, в першу чергу, морально добродесні та правові суспільства, в яких домінують демократичні та гуманні типи відносин на інтерсуб'єктивному рівні. В такому аспекті бути моральним, бути «людиною» хоча б якихось, принаймні «двох-трьох моральних принципів», припустимо порядності і чесності, чи гідності і відповідальності, чи працьовитості і патріотизму – це не просто заклик до реалізації найбільш оптимального способу людського буття, не просто нагальна соціальна потреба, зокрема в українському суспільстві, але й необхідна соціальна та антропологічна потреба.

Людину «робить» людиною, як правило, саме мораль, тобто система принципів її поведінки, які водночас є, по-перше, важливим корелятом, який довершує особистісне становлення людини, по-друге, – нормами інтерсуб'єктивної взаємодії, які дозволяють чи не дозволяють діяти певним чином, та, по-третє, – системою цінностей, яка виражає антропологічні потреби людини. Чим більш складні інтерсуб'єктивні проблеми, тим більш

аморальними є його учасники, які у своєму житті не користуються жодним моральним принципом.

У такому контексті, для того, щоб процеси самоорганізації були успішними і прогресивними необхідне їх коригування відповідно до аксіології соціальних очікувань. Тобто необхідно, щоб ті рішення, які декларативно приймаються, наприклад, на економічному, політичному, соціальному рівнях, а також різноманітні суспільні реформи, відповідали аксіології соціальних очікувань, тобто відповідали тим системам матеріальних і духовних цінностей, які молода людина очікує отримати, або до яких вона прагне долучитись.

Аксіологія соціальних очікувань, на наш погляд, має спонтанний самоорганізаційний характер. Тому у гармонійному суспільстві відносини самоорганізуються на основі аксіології соціальних очікувань, в яких урівноважується соціальне, індивідуальне та суспільне.

Проведений аналіз проблеми самоорганізації у векторі феноменології мотивації особистості та її моралі дає змогу прийти до певних результатів, в яких підтверджується концепція дослідження: всі психічні явища, незважаючи на їх різноманітність мають інтенціональний вимір, тобто вони в тій чи іншій мірі виражають певний ступінь їх усвідомлення на предметному рівні. Психічні явища є навмисними, тобто залежними від волі, уваги, інтересу, думок, почуттів, емоцій суб'єкта; структурними елементами феноменології мотивації молоді є бажання, потреби, інтереси, афекти, емоції, почуття, воля, мотиви, очікування, переконання, ідеї, цінності.

На основі ідеї інтенціональності психічних явищ обґрунтовано концепцію синергійності інтенціонального та біологічного рівнів психічних явищ.

Показано, що на базі інтенціональності психіки та свідомість мають тенденцію до тотожності. Доведено, що всі феноменологічні явища включаються у структуру мотивації та водночас мають самоорганізаційні харак-

теристики, тобто вони є нелінійними, незавершеними, динамічними, стохастичними.

Розроблена концепція самоорганізаційного характеру феноменології мотивації особистості, яка передбачає відсутність центру мотивації, тобто мотивація не має якогось провідного фактору, наприклад, аксіологічного, вольового чи емоційного.

2.2. Самоорганізація учнівської молоді в процесі її соціалізації

Світогляд, який у феноменологічному аспекті реалізується як уявлення про специфіку світу та як стійкі переконання особистості про властивості і природу речей, мотивує діяльність молоді на аксіологічному рівні. Таким чином, світогляд – це система ідей та переконань про природний та соціальний світ та водночас про ієрархію цінностей.

Будь-який тип світогляду ґрунтується на системі цінностей, які мають відповідну ієрархію. Звідси така система цінностей стає своєрідною «матрицею» життєдіяльності молоді людини, вона визначає особисту долю кожної людини. Саме система цінностей визначає специфіку поведінки та діяльності не тільки окремої людини впродовж її життя у контексті оптимістичного чи песимістичного світовідчуття, але й соціальних груп, мотивуючи їх до певного типу активності тощо.

Світогляд на аксіологічному рівні безпосередньо впливає на самоорганізацію соціальної інтеграції чи соціального відчуження, оскільки «пропонує» людині систему цінностей, відповідно до якої визначаються пріоритетні цілі, напрямки дій, рішень, специфіка інтерперсональних взаємодій.

У залежності від основних цінностей світогляду формуються також основні соціальні очікування та моделі поведінки молоді людини і суспільства. Людина моделює емоційні футурологічні очікування наслідків того рішення, яке прийняте в контексті соціального середовища на основі

світогляду. У цілому ж, соціальні очікування включаються у світогляд людини [36; 38; 39], при цьому соціальні очікування не виходять поза межі того чи іншого світогляду та тієї чи іншої картини світу, а в цілому – ментальності [36; 38; 39]. У цьому аспекті та чи інша картина світу, або ж світоглядна та ідеологічна модель соціального устрою впливає на самоорганізацію соціальної поведінки молоді та на її соціальні почуття, які стають причинами соціального відчуження або ж соціальної інтеграції.

В цьому ж ракурсі та чи інша модель держави – тоталітарна, авторитарна чи ліберальна також ґрунтується на тому чи іншому типі світогляду. Останній визначає не тільки спосіб політичної та соціальної поведінки молоді, але навіть її життєвий успіх та благополуччя. Зокрема, наприклад, «неоліберальна модель держави формує споживацький світогляд, в основі якого лежить принцип пригнічення соціальних сил через втілення патерналістичної моделі поведінки в організацію управління, коли державою диктується певний стиль контролю за громадянами заради пільг. В такому аспекті на основі світогляду самоорганізовується соціальне відчуження, адже споживацьке суспільство має низький рівень солідарності та співпраці, оскільки воно зорієнтоване, у першу чергу, на цінності споживання, які мають у більшій мірі матеріальний вимір.

Виникає питання щодо типу світогляду, який може на аксіологічному рівні впливати на самоорганізацію соціальної інтеграції та відповідно – на зменшення ступеня соціального відчуження, конфліктності. Такий інтегральний світогляд має ґрунтуватись, у першу чергу, на цінності самої людини.

Відповідно світогляд, який би самоорганізаційно впливав на суспільну інтеграцію у своїх основних цінностях мав би бути універсальним, власне загальнолюдським, мав би орієнтуватись на людину як основну цінність.

Прикладом потужного аксіологічного впливу світогляду на самоорганізацію соціальної інтеграції може бути християнський світогляд, який має

соціальний аспект, оскільки він започатковує ідеї егалітаризму у соціальній ієрархії і на аксіологічному рівні ґрунтується на цінностях егалітаризму, гуманізму, солідарності, співпраці, взаємодопомоги, толерантності.

В такому аспекті для того, щоб світогляд мав самоорганізаційний аксіологічний вплив на соціальну інтеграцію необхідно, щоб він був спрямований на гуманні, солідарні, загальнолюдські цінності, в основі яких перебуває людина, її свобода, солідарність, егалітаризм, толерантність, добробут, рівність, повага, соціальна справедливість. Саме ці цінності світогляду, які функціонують на рівні переконань особистості здатні бути потужними основами мотивації діяльності та водночас факторами її самоорганізації.

Вектор самоорганізації молоді потребував розгляду соціокультурних трансформацій, зокрема під впливом духовності. Мета такого аналізу полягала у з'ясуванні особливостей формування духовності під впливом чинника гуманізму, який ми розглядаємо як підґрунтя для розвитку цінностей молоді та інтегральної духовності у процесі її самоорганізації. Предметом дослідження виступили особливості дискурсу гуманістичних цінностей. У ньому використано методи аксіологічного та системно-структурного аналізу.

В основі гуманізму, на нашу думку, перебуває система почуттів людини, зокрема поваги однієї людини до іншої, солідарність, толерантність, любов до людини, де провідною ідеєю виступає ставлення до іншої людини як до найвищої цінності. У вирішенні проблеми співвідношення цінностей гуманізм, на наш погляд, може виступати як фактор тенденцій інтеграції, толерантності, зокрема у малих соціальних групах, бути фактором розвитку самоорганізації.

Як відомо, соціальні об'єкти мають складні типи зв'язку та більшою мірою гносеологічне походження, тобто зв'язки між елементами соціальних об'єктів формуються засобами свідомості, а відносини у соціумі мають духовний вимір.

На наш погляд, розглядаючи проблему духовності у контексті самоорганізації молоді, потрібно орієнтуватися на аксіологічний аспект, загальнолюдські цінності. Суспільство, соціальні групи в онтологічному розумінні формуються не під впливом зовнішніх факторів, а в людській свідомості. Тому джерела соціальної гармонії перебувають у самосвідомості суб'єктів соціальних відносин, у їхньому світогляді та цінностях. У такому контексті побудова будь-якого суспільства потребує ідеологічного (раціонального) ґрунту, що визначає пріоритетні цінності та орієнтири.

Духовність – найважливіша категорія соціального життя людини, яка структурно впливає на якість суспільних відносин. Як складові духовності, на наш погляд, виступають соціальні почуття людини, її мислення і воля, що втілюються в інтересах та цінностях. При цьому реалізація цінностей у соціальному житті має своєю підставою сферу свідомості.

Цінності – це наслідок роботи духу, оскільки вони є показниками самосвідомості людини, індикаторами спрямованості людської волі на добро чи зло. Але цінності не виступають як незалежні суспільні феномени. Вони не існують автономно, незалежно від людини, але безпосередньо пов'язані зі свідомістю кожного конкретного індивіда та його вольовим вибором.

Цінності, на наш погляд, являють собою матеріалізоване втілення почуттів молоді людини, її мислення, волі, бажань і прагнень, світогляду. Суспільство формується у свідомості, але й засобами свідомості. Тому в суспільстві завжди буде актуальним вибір між позитивним та негативним устремлінням людської волі на утвердження чи заперечення цінностей, що відбувається в ідеологічній сфері.

На роль такої загальноновизнаної ідеології, на наш погляд, може претендувати саме гуманізм, гуманістичне ставлення людини до людини, до соціального та природного середовища.

Гуманізм не перебуває у конфронтації з іншими ідентифікаціями людини. В його основі, на нашу думку, знаходиться система почуттів людини, зокрема поваги однієї людини до іншої, толерантність, любов до лю-

дини. У такому контексті як формула гуманізму виступає правило, що передбачає ставлення однієї людини до іншої як до основної цінності соціального життя. Гуманізм створює підстави самореалізації всіх вимірів людської сутності.

Питання про соціальні інститути, які б формували молодь на принципах гуманізму, є надзвичайно складними. Адже людина не є механізмом, яким можна керувати та програмувати на гуманізм та його цінності. Сутністю людини є свобода, а сам гуманізм передбачає добровільний вибір.

Аналізуючи існуючі соціальні інститути, слід зазначити, що мораль і право загалом спрямовані на формування гуманістичної свідомості. Однак гуманістичний світогляд має будуватися не на основі соціальних інститутів, а на основі волі людини, яка завжди має обирати серед інших цінностей, які є мотивами людської діяльності, самої людини та її свободи. Гуманістичні почуття мають бути спрямовані на визнання людини, її свободи основними цінностями, зокрема у процесі самоорганізації.

Гуманізм – це сукупність волі, мислення, почуттів людини, які визнають самих себе і своєї свободи як основної цінності. Він можливий лише там, де є самоповага людини до самої себе, а звідси і повага до інших, а загалом суспільна взаємоповага.

Гуманістична поведінка можлива тільки у тій культурі, у тому світогляді, де людина поважає саму себе, де вона бачить саму себе та іншу людину основною цінністю. Власне, дух і свідомість стають у гуманізмі причиною самих себе, свого власного гуманістичного ставлення до себе.

Найбільш дієвим інститутом гуманізму є, на наш погляд, добра воля людини, яка означає одночасно свободу вибору та орієнтацію волі на добро, на цінності добра. Але така орієнтація неможлива поза межами свідомості людини, поза її свідомим вибором. Отже, основним інститутом, через який може реалізуватися гуманізм, є сфера людської свідомості, а ширше – сфера духу, почуттів та волі окремої людини. У свою чергу, гума-

нізм як суспільна ідеологія передбачає зростання оптимістичного ставлення людини до миру та соціальної гармонії.

Духовність, на наш погляд, – це єдність позитивної спрямованості волі та почуттів людини на добро. Гуманні почуття ґрунтуються на людяності, коханні, взаємній повазі, взаємодовірі. Проте гуманізм необхідно втілювати постійно через свою діяльність, переживання, свій постійний екзистенційний вибір, зокрема у процесі розвитку самоорганізації молоді людини.

Духовність (сфера свідомого вибору волі та духу молоді людини) може мати, на наш погляд, бінарний характер. Вона може бути «позитивною» та «негативною». Критерієм «позитивної духовності» молоді виступає творча робота, гуманістичні цінності, цінності добра, альтруїзму, які утверджують людину та її свободу. Вчинки, створені задля добра, гуманістичне ставлення, стають зрозумілими кожному. «Позитивна духовність» формує психічні почуття та емоції, що консолідують, а «негативна духовність», навпаки, агресивні. Гуманізм вимагає реальної дії, зосередженої на добрі. На нашу думку, лише життєстверджувальні цінності та дії, до яких закликає гуманізм, можуть стати основою побудови духовності молоді. У такому контексті можна говорити про гуманізм як чинник самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Як відомо, вибір і правила соціальної взаємодії залишаються за людиною. Такий вибір здійснюється у межах свідомого обґрунтування значущості цінностей у структурі світогляду. Суспільна взаємодія у такому контексті є такою, якою є ієрархія цінностей молоді та спосіб її обґрунтування. Світогляд та її основні цінності можуть змінюватися залежно від свідомого вибору, від орієнтації волі молоді людини.

Гуманізм – це позитивний вибір, який має завжди бути актуальним. Тому у вирішенні проблеми впливу соціокультурних трансформацій у векторі самоорганізації молоді гуманізм, на наш погляд, може виступати як

фактор самоорганізації та виховання у молоді тенденцій та почуттів інтеграції, толерантності; бути фактором формування інтегральної духовності.

Специфічність феномена духовності, як атрибутивної властивості суб'єкта, через яку здійснюється, зокрема, процес самоорганізації, що поєднує в собі як об'єктивну, так і суб'єктивну реальності, на сьогоденному етапі розвитку суспільства породжує певні суперечності, а інколи й крайностей розумінні її істинної сутності. Доведено, що духовність виявляється в різних онтологічних аспектах; пов'язана зі свідомістю, психічною діяльністю, зі світом емоцій і моральними силами молодої людини; зв'язана із вищими цінностями і виступає способом інтеграції її смислотвірчих цінностей, що визначають зміст, якість і спрямованість життєдіяльності; здатна виступати в якості критерію становлення і розвитку особистості. Роль і місце духовного у повсякденному житті молодої людини визначається, насамперед, її індивідуальною активністю, особливостями потребнісно-мотиваційної сфери, умовами виховання, навчання, а також тим середовищем, де зазвичай перебуває молода людина. Важливу роль у духовній сутності молодої людини, як синтетичному особистісному утворенні, що об'єднує як звернення до пошуків вічного і безконечного, істини, так і соціальні дії, спрямовані на гуманні зміни навколишньої дійсності, відіграють її духовно-моральні цінності, що виражаються в природі моральної свідомості, світогляді, діяннях, поведінці та вчинках молоді.

Характерною особливістю духовно-моральних цінностей є їх вплив на розвиток самоорганізації особистості. Адже саме орієнтація особистості на високі духовно-моральні цінності сприяє стабілізації процесів її соціалізації, а також виступає необхідною умовою збереження духовної цілісності досліджуваної нами соціально-демографічної групи, стабільного розвитку держави загалом. У зв'язку з цим в умовах сучасного суспільства відчувається необхідність у науковому осмисленні змісту системи духовно-моральних цінностей молоді в контексті концептуалізації дослідження процесу її самоорганізації.

Сучасні соціально-гуманітарні науки характеризуються значним обсягом різнопланових фундаментально-теоретичних та прикладних досліджень із заявленої тематики. Зокрема, наголошують, що духовно-моральний критерій, як оціночна основа людського діяння, є визначальним у природі духовно-моральних цінностей молоді.

Духовність – це здатність переводити універсум зовнішнього буття на внутрішній всесвіт особистості на етичній основі, здатність створювати той внутрішній світ, завдячуючи якому, реалізується «себетотожність» людини, її свобода перед постійно змінними ситуаціями [57]. Цінність являє собою позитивну значущість або ж функцію тих чи інших явищ у системах суспільно-історичної діяльності людини.

В основі духовно-моральних цінностей знаходиться моральна свідомість, яка має свою структуру, де виділяються моральні категорії, моральні почуття, моральні ідеали. Норми моралі формуються у внутрішні переконання, почуття та ідеали. Так вони формують поведінку особистості і визначають оцінку її вчинку. Особливу значущість для дослідження проблеми духовності мають роботи культурологічної спрямованості, в яких представлені особливості та специфіка українського народу, його риси, які знайшли відображення в духовності.

Таким чином, у психологічному розумінні духовність включає в себе пізнавальне, моральне і естетичне начало, якому, в свою чергу, відповідають духовні цінності. У нашому розумінні духовно-моральні цінності – це сформульовані у поняттях і зафіксовані в мові знання, метою яких є духовне осмислення світу; це взірець вищих норм та ідеалів, принципів життя, діяння, поведінки, до яких прагне людина і які впливають на процес розвитку її самоорганізації.

Аналізуючи природу і походження духовно-моральних цінностей, ще раз зазначимо, що вони характеризують той імпульс активної діяльності і перетворень, який закладений у самій людині. Дані цінності завжди пов'язані з гуманістичними ідеями людини, центром яких виступає став-

лення людини не тільки до себе, але й до інших людей із почуттям поваги до їх гідності. Мораль і моральні норми виступають важливими чинниками в структурі духовно-моральних цінностей.

Важливе місце в структурі духовно-моральних цінностей, поряд із етичним, займає естетичне, яке найбільш концентровано виражається в мистецтві, хоча може проявлятися і в інших видах діяльності

Підсумовуючи, зазначимо, що вищою цінністю молодшої людини виступає духовність. Саме в духовності і її цінностях втілений невичерпний потенціал молоді. Ідеальність духовності виявляється в процесі гармонійного розвитку духовних здатностей молоді, а саме – в добровільному виборі нею важливих духовно-моральних цінностей, ідеалів і підпорядкуванні свого життя їх вимогам.

Слід зазначити, що відсутність стійкого світоглядного ядра, універсальних цінностей, ідеалів та соціальних стандартів, й, водночас, небажання ставити та вирішувати складні соціокультурні проблеми, є головною причиною того, що сучасна молода людина іноді обирає своїм орієнтиром окультні ідеали та норми, що не потребують глибокої рефлексії, проте забезпечують її відчуттям причетності до всесвіту. З огляду на зазначене, потребує уваги розкриття тих світоглядних та соціокультурних трансформацій сьогодення, які сприяють проникненню окультизму в сучасну суспільну практику та світогляд, що впливають на самоорганізацію молоді.

Сучасне масове зацікавлення окультизмом зумовлено, з одного боку, світоглядною кризою, вираженою відсутністю стійких та надійних основ для самовизначення та орієнтації молодшої людини у світі, що погіршують її самоорганізацію, а з іншого, – формуванням знеособленої людини та утвердженням масового суспільства.

На основі застосування аксіологічного та самоорганізаційного підходів до вивчення причин функціонування суспільних явищ виявлено, що мораль розвивається спонтанно через розгортання об'єктивних та суб'єктивних чинників. Обґрунтовано, що принципами самоорганізації

моралі є об'єктивні закономірності культурного та антропологічного характеру, які незалежно від волі людини впливають на самоорганізацію моралі. Доведено, що принципами самоорганізації моралі є також суб'єктивні закономірності феноменологічного та аксіологічного характеру, які засновуються на системі цінностей. Встановлено, що мораль самоорганізовується на основі кореляції антропологічних та аксіологічних сфер, яка виражається в ієрархії цінностей, підґрунтям якої є співвідношення свободи і життя.

У системі суспільного життя є ряд фундаментальних явищ, які впливають на специфіку його розвитку та самоорганізацію молоді. Серед таких явищ є й мораль. Але мораль має також свої фундаментальні чинники, які є основами, та які впливають на структуру та саморозвиток. Тому постановка питання про принципи самоорганізації моралі має важливий теоретичний і практичний вимір, адже з одного боку, це дає змогу проникнути в сутність моральних процесів на рівні їхніх субстанційних засад, а з іншого, – надає змогу визначити можливі інструментальні важелі впливу на розвиток моралі.

Проблема принципів самоорганізації моралі у наукових працях досліджується переважно дотично до нашої теми, проте переважно у філософській традиції. Проте, в цих дослідженнях не акцентується увага саме на принципах самоорганізації моралі. Тому виникає необхідність виявлення принципів самоорганізації моралі, які є системними структурними елементами їх становлення. Для того, щоб досягнути мету слід, по-перше, встановити об'єктивні закономірності культурно-історичного та антропологічного характеру, які пов'язані з принципами самоорганізації моралі; по-друге, виявити суб'єктивні закономірності феноменологічного та аксіологічного характеру, які впливають на самоорганізаційні процеси в моралі.

Постановка принципів самоорганізації моралі передбачає пошук об'єктивних культурно-історичних та антропологічних засад їх станов-

лення, які будуть існувати при будь-яких обставинах, незалежно від суб'єктивного бажання людини, чи зміни певних обставин.

Такі засади самоорганізації слід обґрунтовувати також на тій основі, що молода людина має певне антропологічне підґрунтя своїх пізнавальних здібностей, які є онтологічно притаманні всім людям. В такому аспекті мораль та інші суспільні сфери, які формуються на їх основі, самоорганізуються, в першу чергу, на антропологічних явищах, на природі людини як соціальної істоти.

У цьому ракурсі «усі типи соціальних інститутів (економіка, політика, право, наука, релігія) – це наслідок реалізації антропологічного (вітальних потреб людини, людської волі, емоцій, почуттів, мислення, думок, знань, світогляду, цінностей) [38; 39; 42].

Такі антропологічні засади властиві людині від народження, адже вона змушена соціалізуватись в колективі, а це є, в свою чергу, в основі становлення суб'єктивних аксіологічних принципів самоорганізації моралі і права. Але тут слід розуміти, що «вродженими» є тільки антропологічні засади, які не залежать від волі людини, а не моральні і правові принципи взаємодії. Тому слід погодитись із міркуванням про те, що якби моральні приписи гідного життя мали вроджений характер, то це б дозволило доволі швидко досягти соціальної гармонії [132]. Дійсно, якщо мораль не ґрунтується у своїх засадах на певних найвищих цінностях, якщо вони не «гарантують» людині досягнення цих найвищих цінностей в найближчому майбутньому, (як нагороду за дотримання моральних і правових норм), то в такому разі вони не можуть бути надійним джерелом мотивації поведінки людини. У цьому ракурсі якщо мораль не може забезпечити людині отримання певних цінностей у майбутньому, то відповідно самі норми моралі занепадають, оскільки вони не є дієвими інструментами досягнення бажаного.

У такому сенсі суб'єктивний бік самоорганізації моралі, який ґрунтується на свідомості та волі людини залежить в цілому від антрополо-

гічних явищ, які пов'язані з соціальною природою людини та природою її пізнання. В такому ракурсі суть моральних норм є антропоцентричною, адже коли створюються будь-які норми моралі, то вони мають фундаментальною цінністю, у першу чергу, людину.

Також, як відомо, молода людина, маючи природну свободу, може водночас на рівні апріорних форм свідомо структурувати суспільне життя та конструювати його на основі моральних цінностей, обираючи ті чи інші аксіологічні системи, які однак мають або аскетичний, або ж прагматичний вимір. Проте, у більшості випадків мораль має таки прагматично-утилітарний характер, який вказує на її культурно-історичне підґрунтя, тобто на тимчасовість і релятивність.

В такому випадку прагматично-утилітарний вимір самоорганізації моральних принципів безпосередньо пов'язаний із природою людини, для якої основною цінністю є свобода. Саме цінність життя, як це переважно виявляється у критичних ситуаціях, є фундаментальною цінністю моралі і права, а не свобода чи власність. З іншого боку, в моралі мали б бути втілені загальнолюдські системи цінностей, які мали б залишатися цінностям завжди – при будь-яких обставинах, адже в іншому випадку слід визнати релятивний характер моралі. В тій чи іншій мірі мораль дає молодій людині певну систему соціальних очікувань, які вона сподівається досягнути, оскільки моральні засади є тими важелями, які дають їй досягнути бажаних цілей. Тобто поведінка молодої людини та прийняття нею рішень завжди зорієнтовані на певні соціальні очікування.

Виходячи з аргументації дослідження, можна зробити висновки, що по-перше, принципами самоорганізації моралі є об'єктивні закономірності антропологічного та культурно-історичного характеру, які в антропологічному сенсі розгортаються як необхідні засади структурування моральних традицій, які, однак, в культурно-історичному сенсі можуть приймати релятивний характер, виходячи з умов життя. По-

друге, принципи самоорганізації моралі мають суб'єктивні закономірності феноменологічного та аксіологічного характеру, які в цілому трансформуються в аксіологічні системи. По-третє, мораль самоорганізовується на основі кореляції антропологічних та аксіологічних сфер, яка виражається в ієрархії цінностей.

Як показав попередній аналіз, важливим у концептуалізації проблеми самоорганізації молоді у соціально-психологічній парадигмі в період суспільних трансформацій виступає аналіз природи людини, як основи самоорганізації суспільних сфер.

Суспільні сфери, такі як економіка, наука, релігія позірно осмислюються як такі, які є відмінними одна від одної, адже мають різні предметні області свого існування.

Проте, на наш погляд, є деяка основа, яка їх об'єднує та створює підґрунтя для того, щоб ці суспільні сфери можна було розглядати як розмаїті наслідки одних і тих самих фундаментальних причин.

У такому аспекті всі соціальні сфери так чи інакше пов'язані з природою людини, яка власне й є фундаментальною основою їх самоорганізації.

Крім того, було важливим зробити акцент на тому, що цінності перебувають в основі самоорганізації та ідентифікації особистості і мають два основні шляхи формування – екзистенційний та психологічний. Екзистенційний шлях становлення цінностей залежить від природи людини та обставин життя, а психологічний – формується на основі психічних здатностей людини, зокрема почуттів, емоцій, віри, переконань, стереотипів, ідентифікацій.

Більшість із цінностей мають екзистенційне походження, тобто вони є незалежними від теоретичних міркувань, світогляду, ідеології та виражають життєві потреби людини як соціальної та природної істоти. Звідси цінності формуються на основі тих життєвих обставин, в яких перебуває мо-

лода людина та яким надає значення. Цінності безпосередньо пов'язані з потребами людини, з потребами її життя.

З іншого боку, цінності мають джерело у психології людини, яка схильна вважати цінностями деякі психологічні стани, зокрема почуття та емоції. У цьому контексті В. Будз стверджує про те, що у суспільстві та в спільнотах справжніми цінностями є позитивні афекти та почуття, тобто... суспільними цінностями є антропологічні фактори; тому в суспільстві здійснюється самоорганізація на основі антропологічних факторів, які отримують статус цінностей. Також цінності можуть бути детермінантами моральної активності особистості, оскільки моральна активність особистості як соціальної істоти проявляється в об'єктивному по відношенню до неї ціннісно-змістовому світі. В такому сенсі цінності мають психологічне походження, оскільки вони пов'язані з особливостями самоорганізації молодого людини.

Важливим у побудові структурно-функціональної моделі, алгоритму та стратегій самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій виступають питання мотивації молодого людини та її діяльності. Знати мотиви людської діяльності, знати те, що спонукає людину діяти – це відповідно знати причини самоорганізації молодого людини, причини розвитку її особистості в цілому.

На наш погляд, таким фундаментальним мотивом життєдіяльності є цінності – матеріальні та духовні. Вони безумовно перебувають у системному зв'язку та взаємокорелюють одні з одними. Але слід мати на увазі, що співвідношення матеріальних і духовних цінностей у формуванні мотивів людської дії – це не тільки теоретично обґрунтовані та логічно доведені найбільш оптимальні способи людської взаємодії та блага, але й реальні життєві потреби людини. «Цінним» та «цінністю» для тієї чи іншої молодого людини може бути тільки той об'єкт, який реально задовольняє життєві потреби людини матеріального чи духовного характеру.

Цінностями стають ті об'єкти індивідуального та суспільного життя, які мають практичне значення для людини, для підтримки її життя та відносин. Тобто в основі походження цінностей є не розум, не теоретичні схеми аксіології, а сама природа людини. Тому будь-яка аксіологія переважно веде мовусаме про життєві цінності.

В такому аспекті більшість із цінностей, які мотивували, мотивують та будуть в майбутньому мотивувати діяльність окремої людини є тотожними, адже саме цінності є в основі прийняття більшості моральних і правових рішень. Саме в такому аспекті цінності можна назвати фундаментальними мотивами діяльності молоді людини.

Констатовано, що з одного боку, самоорганізація як діяльність спрямована на зміну, перебудову та розвиток особистості без зовнішнього втручання чи впливу з метою досягнення певних результатів, і постає як механізм адаптації: якщо особистісні компоненти (сила волі, цілеспрямованість тощо), необхідні для досягнення певних цілей, розвинені не повною мірою, то активність особистості буде спрямована на їх перебудову. З іншого боку, самоорганізація є частиною самої діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети, і дозволяє побудувати план дій, розподілити сили та енергію, необхідні для здійснення діяльності, що було враховано при побудові структурно-функціональної моделі самоорганізації молоді.

2.3. Структурно-функціональна модель, алгоритм та стратегії самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

Розробка структурно-функціональної моделі самоорганізації молоді у період суспільних трансформацій була однією з ключових завдань дослідження.

У широкому значенні моделювання у науці належить до методу пізнання, що дозволяє вивчити, побудувати та застосувати модель, спираю-

чись на теорію аналогій. Відповідно до даної теорії і, виходячи з передбачуваної подібності, робиться висновок, що виявлені при моделюванні властивості притаманні оригінальному об'єкту чи явищу.

Наукова модель – це ідеальна або матеріальна система, здатна так заміщати предмет дослідження, що можливе отримання і вираження нового знання про цей предмет, його параметри, функції та інше. Під моделлю розуміється створений штучно об'єкт, що копіює оригінал, і представлений у вигляді знакових зображень, структур і схем, що відображає в абстрактному та спрощеному вигляді структуру явища, яке вивчається, або процесу.

Узагальнення наявних у науковій літературі визначень поняття «модель» дозволяє встановити, що її автори називають ознаки, властиві моделям: штучно створений зразок; структура, яка відтворює частину дійсності у спрощеному вигляді; наочна форма відображення оригіналу, конкретний образ об'єкта, у якому відбиваються реальні чи передбачені властивості [23 та ін.].

При розробці моделі самоорганізації молоді у період суспільних трансформацій ми дотримувалися таких вимог:

- коректності – при моделюванні необхідно дотримуватись оптимального співвідношення елементів, враховувати їх взаємозв'язки аналогічно об'єкту-оригіналу;

- функціональності – повинен збігатися опис функціонування елементів реально існуючої системи, що моделюється;

- науковості – висновки, зроблені під час дослідження моделі, можна перевірити експериментально .

З усього різноманіття видів моделей структурно-функціональна модель примітна тим, що як структурна модель вона здатна переносити внутрішню систему, пристрій оригіналу; при цьому функціональна складова описує певні характерні для цього процесу значущі якості, функції і способи взаємодії елементів.

Структурно-функціональна модель є цілісною системою, що складається із закономірних, функціонально пов'язаних компонентів (блоків).

Компоненти запропонованої моделі розкривають внутрішню структуру процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Основу концепції самоорганізації особистості становить системний підхід. Методологія, мета, принципи, умови та шляхи реалізації системного підходу взяті за основу при побудові концепції самоорганізації молоді, що є єдністю взаємопов'язаних компонентів, підпорядкованих цілям самоорганізації і принципам: детермінізму; розвитку; гуманізму; суб'єкта діяльності; потенційного і актуального; моделювання; оптимальності; операційно-технологічного принципу; принципу зворотного зв'язку.

Наголошується, що при розробці структурно-функціональної моделі самоорганізації молоді було забезпечено дотримання вимог коректності, функціональності, науковості, а сама модель розглядається як цілісна система, що складається з закономірних, функціонально пов'язаних компонентів (цільового, змістовного, процесуального, контрольо-оцінного), які розкривають внутрішню структуру процесу самоорганізації молоді і базуються, зокрема, на синергетичному, особистісно-діяльнісному та компетентнісному підходах.

Розташування компонентів структурно-функціональної моделі має послідовний характер, що відтворює цілісний процес самоорганізації. Усі компоненти змістовно наповнені, виходячи зі специфіки та функцій описаного процесу.

При цьому утворюється цілісний процес самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Усі компоненти змістовно наповнені, виходячи зі специфіки та функцій описаного процесу.

Так, основою цільового компонента слугував опис мети процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

У змістовний компонент увійшов комплекс соціально-психологічних умов і чинників підвищення рівня самоорганізації молоді: застосування активних соціально-психологічних методів навчання, створених задля активізації основних складових самоорганізації; розробка та впровадження програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, що враховує основні його компоненти. У процесуальний компонент включені методи та форми активного соціально-психологічного навчання та практико-орієнтовані форми організації самостійної роботи, що дозволяють розвинути рефлексивність, суб'єктну позицію молоді. Цей компонент відображав логіку процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій, акцентуючи увагу на специфіці діяльності суб'єктів цього процесу.

Контрольно-оцінний компонент розкриває специфіку моніторингу процесу самоорганізації молоді, зокрема через індивідуальні та колективні проєкти і передбачає самоконтроль, що ґрунтується на рефлексивності, перспективності, зворотному зв'язку.

Результатом реалізації моделі є підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Наголошується, що описані компоненти структурно-функціональної моделі самоорганізації молоді взаємопов'язані, послідовні та необхідні для досягнення поставленої мети; при цьому модель, як структурне утворення, відкрита для доповнень та коригувань. Вона відображає всі складові процесу: мету, зміст, методи та технології, включає суб'єктів діяльності та описує результат. Ця модель дозволяє вирішити наявну суперечність між необхідністю самоорганізації молоді та недостатньою теоретичною розробленістю цього питання.

На рис. 2.1. наведена структурно-функціональна модель процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

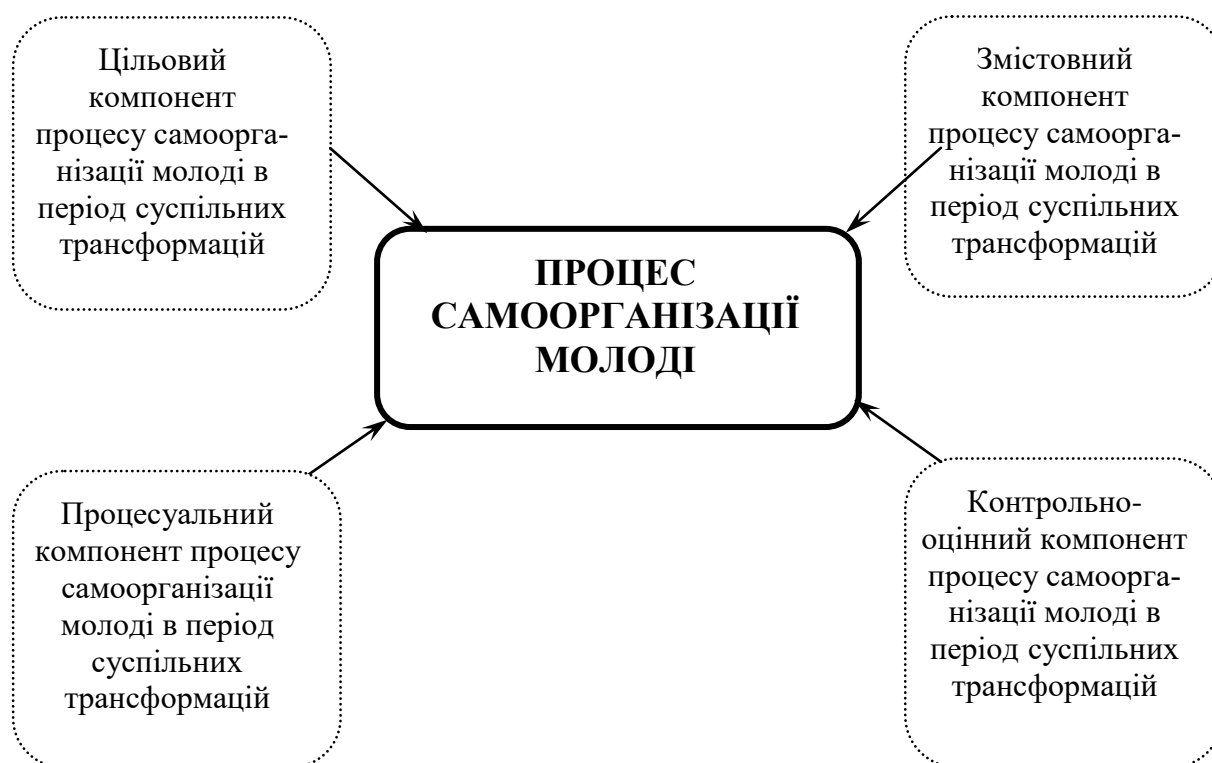


Рис. 2.1. Конструювання структурно-функціональної моделі процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

У межах концепції дослідження розроблено алгоритм процесу самоорганізації молоді як певну послідовність дій, що дозволяє: на першому етапі аналізувати структуру та компоненти самоорганізації молоді; на другому етапі створювати суб'єктнозначущі умови та ситуації, які дозволяють особистості усвідомити суперечності між наявним та необхідним рівнями розвитку самоорганізації; на третьому етапі проєктувати процес самоорганізації молоді разом із іншими суб'єктами цього процесу; на четвертому етапі обґрунтовувати та створювати власну модель самоорганізації особистості та на її основі будувати суб'єктнозначущі технології самоорганізації; на п'ятому етапі реалізовувати соціально-психологічні технології самоорганізації як цілеспрямовану діяльність; на шостому етапі аналізувати, разом із іншими суб'єктами процесу самоорганізації, його результати.



Рис. 2.2. Конструювання алгоритму процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

При цьому може відбуватися коригування мети, мотивації, технологій самоорганізації, шляхів їх реалізації, можливе повернення на попередні

етапи алгоритму самоорганізації, виникнення мотивації до переходу на новий рівень самоорганізації.

Отже, розкрито концептуальні соціально-психологічні основи дослідження процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Запропоновано концепцію самоорганізації молоді, побудовану на засадах системного підходу, яка включає: принципи (детермінізму, розвитку, гуманізму, суб'єкта діяльності, потенційного і актуального, моделювання, оптимальності, операційно-технологічний, зворотного зв'язку); структурно-функціональну модель (цільовий, змістовний, процесуальний, контрольно-оцінний компоненти), алгоритм (аналіз структури та компонентів самоорганізації, створення суб'єктнозначущих умов і ситуацій, які уможливають усвідомлення суперечності між наявним та необхідним рівнями самоорганізації з метою особистісного та професійного розвитку; проектування процесу самоорганізації; створення та обґрунтування власної моделі самоорганізації та побудова на її основі суб'єктнозначущих технологій самоорганізації; реалізація соціально-психологічних технологій підвищення рівня самоорганізації молоді; аналіз результатів процесу самоорганізації); стратегії оптимізації процесу самоорганізації молоді, що мають системно-інтегрований характер.

Констатовано, що стратегіями оптимізації процесу самоорганізації молоді виступили: розробка концепції програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення цього процесу у молоді в період суспільних трансформацій; реалізація розвивальних заходів, що сприяють самоорганізації молоді; розробка індивідуальних програм самоорганізації молоді; моніторинг ефективності стратегій оптимізації процесу самоорганізації молоді.

Обґрунтовано закономірності та механізми процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Показано, що психологічні закономірності процесу самоорганізації молоді відображають зв'язок цілей, змісту, ефективності методів, динаміки та управління цим процесом в пе-

ріод суспільних трансформацій. Встановлено, що зростання самоорганізації визначається адекватністю цінностей, виявлених цілей, змістом навчання, професійної діяльності та освітніх технологій. Виявлено, що до особистісних закономірностей процесу самоорганізації молоді належить встановленавзаємозалежність самоорганізації та розвитку самоефективності всіх сфер особистості, її самопочуття та активності.

Визначено, що соціокультурні закономірності процесу самоорганізації молоді відображають взаємозв'язок розвитку особистості з розвитком її готовності до співпраці та розвитком самоефективності всіх суб'єктів цього процесу. Виявлено механізми процесу самоорганізації молоді, серед яких виділено: адаптаційні, соціально-середовищні і соціокультурні.

Показано, що механізми самоорганізації молодої людини – це сукупність явищ і процесів, за допомогою яких здійснюється її розвиток у суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Обґрунтовано механізми самоорганізації молоді, які доводять, що формування креативних і когнітивних здібностей є основою самопізнання і розвитку компонентів самоорганізації – готовності до саморозкриття і потреби у самореалізації. Ці механізми формують самомотивацію та самостійність молоді.

Виявлено, що такі механізми забезпечують самоорганізацію молоді завдяки формуванню особливостей вікового розвитку психіки; при цьому враховуються неоднорідність і різний темп розвитку компонентів самоорганізації молодої людини. Урахування вікових особливостей даного процесу, з одного боку, веде до прогнозованої динаміки самоорганізації молоді на різних етапах цього вікового періоду. З іншого боку, вікові механізми дозволяють визначити напрямки соціально-психологічної роботи, які сприяють оптимізації цього процесу, що втілено у програмно-цільовому проекті оптимізації процесу самоорганізації молоді, який має системно-інтегрований характер.

Узагальнено, що ідеї самоорганізації стають основою нового стилю мислення, а явища самоорганізації у процесах особистісного становлення і

розвитку молоді визначаються як найбільш перспективний напрямок досліджень, зокрема у синергетиці. Нові тенденції дозволили переглянути ставлення молоді до природи і соціального світу, до оформлення новітніх ідеалів її діяльності і розуміння перспектив розвитку, ціннісних орієнтирів й інноваційних смислів у процесі самоорганізації в період суспільних трансформацій.

Концепція процесу самоорганізації молоді була покладена в основу проведення емпіричного дослідження його соціально-психологічної специфіки в період суспільних трансформацій.

Висновки до розділу

У розділі здійснено концептуалізацію проблеми самоорганізації молоді у соціально-психологічній парадигмі; розкрито світоглядні та соціокультурні трансформації у векторі самоорганізації молоді; запропоновано структурно-функціональну модель, алгоритм та стратегії самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Концептуалізація проблеми дослідження показала, що самоорганізація є властивістю системи упорядковувати чи змінювати характеристики своїх компонентів без впливу зовнішніх чинників, у результаті чого вона вдосконалюється і змінюється. При цьому самоорганізація характерна лише для високоорганізованих систем, таких як соціальні системи, що мають у своїй структурі велику кількість компонентів, здатних до перебудови та зміни їх первинних властивостей. Головна особливість самоорганізованих систем полягає у перебудові їх структури та взаємозв'язків між компонентами, внаслідок чого система набуває нових властивостей. У зв'язку з цим важливим вбачався аналіз впливу світогляду та соціокультурних трансформацій у векторі самоорганізації молоді.

Констатовано, що з одного боку, самоорганізація як діяльність спрямована на зміну, перебудову та розвиток особистості без зовнішнього втручання чи впливу з метою досягнення певних результатів, і постає як механізм адаптації: якщо особистісні компоненти (сила волі, цілеспрямованість тощо), необхідні для досягнення певних цілей, розвинені не повною мірою, то активність особистості буде спрямована на їх перебудову. З іншого боку, самоорганізація є частиною самої діяльності, спрямованої на досягнення поставленої мети, і дозволяє побудувати план дій, розподілити сили та енергію, необхідні для здійснення діяльності, що було враховано при побудові структурно-функціональної моделі самоорганізації молоді.

Основу концепції самоорганізації особистості становить системний підхід. Методологія, мета, принципи, умови та шляхи реалізації системного підходу взяті за основу при побудові концепції самоорганізації молоді, що є єдністю взаємопов'язаних компонентів, підпорядкованих цілям самоорганізації і принципам детермінізму, розвитку, гуманізму, суб'єкта діяльності, потенційного і актуального, моделювання, оптимальності, операційно-технологічного принципу і принципу зворотного зв'язку.

Наголошується, що при розробці структурно-функціональної моделі самоорганізації молоді було забезпечено дотримання вимог коректності, функціональності, науковості, а сама модель розглядається як цілісна система, що складається з закономірних, функціонально пов'язаних компонентів (цільового, змістовного, процесуального, контрольо-оцінного), які розкривають внутрішню структуру процесу самоорганізації молоді і базуються, зокрема, на синергетичному, особистісно-діяльнісному та компетентнісному підходах. Розташування компонентів структурно-функціональної моделі має послідовний характер, що відтворює цілісний процес самоорганізації. Усі компоненти змістовно наповнені, виходячи зі специфіки та функцій описаного процесу.

Основою цільового компонента слугував опис мети процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

У змістовний компонент увійшов комплекс соціально-психологічних умов і чинників підвищення рівня самоорганізації молоді: застосування активних соціально-психологічних методів навчання, створених задля активізації основних складових самоорганізації; розробка та впровадження програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, що враховує основні його компоненти.

У процесуальний компонент включені методи та форми активного соціально-психологічного навчання та практико-орієнтовані форми організації самостійної роботи, що дозволяють розвинути рефлексивність, суб'єктну позицію молоді. Цей компонент відображав логіку процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій, акцентуючи увагу на специфіці діяльності суб'єктів цього процесу.

Контрольно-оцінний компонент розкриває специфіку моніторингу процесу самоорганізації молоді, зокрема через індивідуальні та колективні проєкти і передбачає самоконтроль, що ґрунтується на рефлексивності, перспективності, зворотному зв'язку.

Наголошується, що описані компоненти структурно-функціональної моделі самоорганізації молоді взаємопов'язані, послідовні та необхідні для досягнення поставленої мети; при цьому модель, як структурне утворення, відкрита для доповнень та коригувань. Вона відображає всі складові процесу: мету, зміст, методи та технології, включає суб'єктів діяльності та описує результат. Ця модель дозволяє вирішити наявну суперечність між необхідністю самоорганізації молоді та недостатньою теоретичною розробленістю цього питання.

Запропоновано алгоритм процесу самоорганізації молоді як певну послідовність дій, що дозволяє: на першому етапі аналізувати структуру та компоненти самоорганізації молоді; на другому етапі створювати суб'єктнозначущі умови та ситуації, які дозволяють особистості усвідомити суперечності між наявним та необхідним рівнями розвитку самооргані-

зації; на третьому етапі проектувати процес самоорганізації молоді разом із іншими суб'єктами цього процесу; на четвертому етапі обґрунтовувати та створювати власну модель самоорганізації особистості та на її основі будувати суб'єктнозначущі технології самоорганізації; на п'ятому етапі реалізовувати соціально-психологічні технології самоорганізації як цілеспрямовану діяльність; на шостому етапі аналізувати, разом із іншими суб'єктами процесу самоорганізації, його результати. При цьому може відбуватися коригування мети, мотивації, технологій самоорганізації, шляхів їх реалізації, можливе повернення на попередні етапи алгоритму самоорганізації, виникнення мотивації до переходу на новий рівень самоорганізації.

Констатовано, що стратегіями оптимізації процесу самоорганізації молоді виступили: розробка концепції програмно-цільового проекту соціально-психологічного забезпечення цього процесу у молоді в період суспільних трансформацій; реалізація розвивальних заходів, що сприяють самоорганізації молоді; розробка індивідуальних програм самоорганізації молоді; моніторинг ефективності стратегій оптимізації процесу самоорганізації молоді.

Обґрунтовано закономірності та механізми процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Показано, що психологічні закономірності процесу самоорганізації молоді відображають зв'язок цілей, змісту, ефективності методів, динаміки та управління цим процесом в період суспільних трансформацій. Встановлено, що зростання самоорганізації визначається адекватністю цінностей, виявлених цілей, змістом навчання, професійної діяльності та освітніх технологій. Виявлено, що до особистісних закономірностей процесу самоорганізації молоді належить встановленавзаємозалежність самоорганізації та розвитку самоефективності всіх сфер особистості, її самопочуття та активності. Визначено, що соціокультурні закономірності процесу самоорганізації молоді відображають взаємозв'язок розвитку особистості з розвитком її готовності до співпраці та розвитком самоефективності всіх суб'єктів цього процесу. Виявлено меха-

нізми процесу самоорганізації молоді, серед яких виділено: адаптаційні, соціально-середовищні і соціокультурні. Показано, що механізми самоорганізації молоді людини – це сукупність явищ і процесів, за допомогою яких здійснюється її розвиток у суб'єкт-суб'єктній взаємодії. Обґрунтовано механізми самоорганізації молоді, які доводять, що формування креативних і когнітивних здібностей є основою самопізнання і розвитку компонентів самоорганізації – готовності до саморозкриття і потреби у самореалізації. Ці механізми формують самомотивацію та самостійність молоді. Виявлено, що такі механізми забезпечують самоорганізацію молоді завдяки формуванню особливостей вікового розвитку психіки; при цьому враховуються неоднорідність і різний темп розвитку компонентів самоорганізації молоді людини. Урахування вікових особливостей даного процесу, з одного боку, веде до прогнозованої динаміки самоорганізації молоді на різних етапах цього вікового періоду. З іншого боку, вікові механізми дозволяють визначити напрямки соціально-психологічної роботи, які сприяють оптимізації цього процесу, що втілено у програмно-цільовому проєкті оптимізації процесу самоорганізації молоді, який має системно-інтегрований характер.

Концепція процесу самоорганізації молоді була покладена в основу проведення емпіричного дослідження його соціально-психологічної специфіки в період суспільних трансформацій.

РОЗДІЛ 3

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА СПЕЦИФІКА ПРОЦЕСУ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

3.1. Аналіз готовності молоді до самоорганізації в період суспільних трансформацій

Вибірку склали 756 респондентів (382 (50,5%) жінки і 374 (49,5%) чоловіка) віком від 18 до 27 років.

Серед досліджуваних 309 (40,9%) респондентів мали досвід професійної діяльності від 1 до 5 років у соціономічній сфері і 447 (59,1%) здобувачів вищої освіти.

Для перевірки репрезентативності вибірки на констатувальному етапі дослідження нами застосовувався χ^2 -критерій Фішера. Значних відмінностей не виявлено $\chi^2_{\text{емп.}}=0,157$ при $p>0,05$.

Вибірка є репрезентативною щодо ключових для емпіричного дослідження змінних і основних соціально-демографічних характеристик молоді.

Мета констатувального етапу дослідження полягала у виявленні соціально-психологічної специфіки процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Для досягнення поставленої мети були задіяні емпіричні методи дослідження: спостережіння (спостереження, самоспостереження); інтерв'ю; анкетування; метод експертної оцінки; тестування.

На *першому етапі* було проведено дослідження ефективності оцінки і самооцінки готовності респондентів до самоорганізації, що зумовлено соціальним замовленням на конкурентоспроможних, компетентних, кваліфікованих фахівців, готових до постійного самовдосконалення, пошуку та реалізації ефективних форм організації самостійної діяльності.

Отже, мета першого етапу емпіричного дослідження полягала у виявленні й обґрунтуванні показників оцінки та самооцінки готовності досліджуваних до самоорганізації, зокрема з використанням методики «Самооцінка організованості» (Є. Ільїн) та непараметричного методу порівняння (U-критерій Манна-Уїтні).

Слід наголосити, що наразі важливою умовою професійного становлення молоді є її готовність до самоорганізації та саморозвитку. У науковій літературі наявні публікації з проблеми самоорганізації, у яких розглянуто сутність самого поняття, запропоновані варіанти роботи у цьому напрямі, є навчальні посібники. Проте у них, здебільшого, розкриваються філософські та педагогічні аспекти самоорганізації.

Слід зазначити, що у межах проведеного дослідження основну увагу приділено діяльній складовій з використанням прийомів самостійної роботи щодо отримання та вдосконалення професійних знань; самоаналізу; самооцінки інформації; прогнозування результатів, їх корекції.

Зарубіжні вчені розглядають особливості онлайн-навчання при формуванні самоорганізації студентів закладів вищої освіти.

Виокремлено умови, що сприяють формуванню готовності до самоорганізації. З позиції аналізованої теми нас цікавлять такі: у суб'єктів освітнього процесу існує свобода вибору, що забезпечує їм можливість самовизначення у розвитку; для учасників освітнього процесу створено реальну можливість для реалізації ініціатив, що висуваються; забезпечено діалогічну взаємодію суб'єктів освітнього процесу на різних рівнях.

Оцінка готовності до самоорганізації найчастіше проводиться у межах оцінювання сформованості компетенцій [209; 210 та ін.].

Вченими приділяється увага оцінній діяльності у ракурсі прийняття обґрунтованих управлінських рішень [9].

Зарубіжні вчені розробляють методи та інструменти оцінки, що дозволяють ефективно відстежувати плановані результати навчання і сформованість відповідних компетенцій; здійснюють огляд моделей оцінювання, аналізують роль навчальних діалогів в оцінці навчання студентів, розглядають методичні аспекти оціночної діяльності в освітній практиці, зокрема при онлайн-навчанні у закладах вищої освіти та розглядають оціночні засоби як показники якості компетенцій випускників вищої школи.

Завдання для навчання досліджуваних самоорганізації може виноситися на окремі курси, для яких пропонуються навчальні посібники, що містять інструменти для оцінки теоретичного матеріалу (запитання, тести, завдання для самостійної роботи).

Таким чином, у теорії виділено оціночні засоби, як показники якості компетенцій здобувачів вищої освіти, проаналізовано різні аспекти готовності студентів до самоорганізації, однак не виявлено показників оцінки та самооцінки готовності молоді до самоорганізації.

В якості критеріїв ефективності роботи з формування готовності до самоорганізації у молоді було обрано такі критерії: сформованість у досліджуваних показників готовності до самоорганізації (вміння планувати свою самостійну роботу у режимі рейтингової оцінки, виконувати у встановлений термін; вміння проводити самооцінку володіння певними компетенціями та формулювати завдання самовдосконалення; готовність вибрати та виконувати індивідуальні завдання); результативність роботи (участь у конкурсах, конференціях, підготовка публікацій тощо) та зіставлення їх із середніми показниками за закладом освіти; зіставлення результатів оцінки сформованості готовності до самоорганізації з успішністю досліджуваних з окремих дисциплін (взято оцінку на іспиті).

Показники оцінювання сформованості у респондентів готовності до самоорганізації представлено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

**Показники оцінювання сформованості
у молоді готовності до самоорганізації**

Критерії	Показники
Вміння планувати свою самостійну роботу у режимі рейтингової оцінки, виконувати у встановлений термін	<p>Максимальний бал – 5 б.</p> <p>Усі контрольні заходи здані у строк – 5 б.</p> <p>Не всі контрольні заходи здавалися у встановлений термін, проте залік (іспит) зданий у строк – 4 б.</p> <p>Залік (іспит) зданий протягом 2,5 місяців після закінчення семестру – 2 б.</p> <p>Залік (іспит) зданий протягом 9 місяців після закінчення семестру – 1 б.</p> <p>Залік (іспит) не зданий протягом 9 місяців після закінчення семестру – 0 б.</p>
Вміння проводити самооцінку готовності до самоорганізації та формулювати завдання самовдосконалення	<p>Бали підсумовуються. Максимальний бал – 6 б.</p> <p>Респондент чітко називає види діяльності (що належать до цієї компетенції), якими володіє. Робиться акцент на дисципліну, що вивчається, або демонструє можливість використання її змісту у професійній діяльності – 2 б.</p> <p>Простежується динаміка між заповненням таблиці з самооцінки компетенцій на першому занятті з дисципліни та останньому – 1 б.</p> <p>Чітко та конкретно сформульовані завдання професійного самовдосконалення – 1 б.</p> <p>Сформульовані очікування від вивчення дисципліни – 1 б.</p> <p>Простежується відповідність між описаними</p>

	видами діяльності, виставленою оцінкою та сформульованими завданнями самовдосконалення – 1 б.
Готовність вибирати та виконувати індивідуальні завдання	<p>Бали підсумовуються. Максимальний бал – 5.</p> <p>Респондент виконав за семестр не менше двох індивідуальних завдань – 2 б.; одне завдання – 1 б.</p> <p>Респондент підготував роботу на конкурс (конференцію або публікацію) в іншу установу – 2 б.</p> <p>Респондент підготував роботу на конкурс на базі закладу вищої освіти, де навчається – 1 б.</p>
Результативність участі здобувачів вищої освіти названих груп у конкурсах, конференціях, підготовка публікацій тощо (табл. 3.2) та зіставлення їх із середніми показниками за університетом.	Наводиться загальна кількість публікацій, дипломів, сертифікатів здобувачів вищої освіти з окремих дисциплін.

Бали за першими трьома вміннями підсумовувалися по кожному респонденту.

Наступним кроком на цьому етапі дослідження було визначення показників самооцінки організованості за відповідною методикою Є. Ільїна.

Згідно з зазначеною методикою визначають:

- 1-6 балів низький рівень самооцінки організованості респондентів;
- 7-13 балів – середній рівень самооцінки організованості респондентів;

-14-20 балів – високий рівень самооцінки організованості респондентів.

Розподіл балів за рівнем сформованості готовності до самоорганізації:

- серед працюючої молоді:

- високий (від 14 до 20 балів) (45,6% респондентів);

- середній (від 7 до 13 балів) (37,3% респондентів);

- низький (менше 9 балів) (17,1% респондентів);

- серед здобувачів вищої освіти:

- високий (від 14 до 16 балів) (20,4% респондентів);

- середній (від 7 до 13 балів) (51,2% респондентів);

- низький (менше 7 балів) (28,4% респондентів).

Результати розподілу за рівнями сформованості готовності досліджуваних до самоорганізації подано на діаграмі (рис. 3.1).

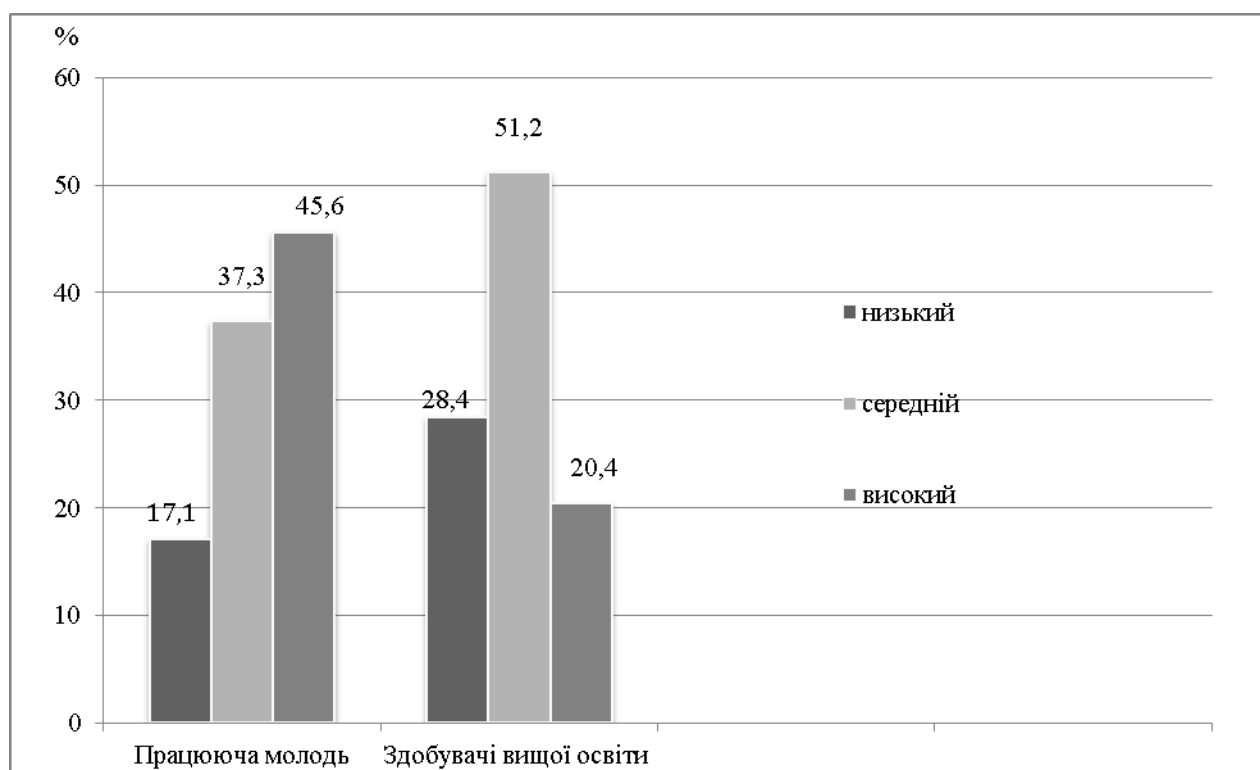


Рис. 3.1. Розподіл респондентів за рівнями сформованості готовності до самоорганізації

У табл. 3.2 наведено дані щодо результативності участі досліджуваних – здобувачів вищої освіти у конкурсах, конференціях, публікаціях та інших заходах.

Таблиця 3.2

**Результативність участі здобувачів вищої освіти у заходах
(N=447)**

Результат участі у заходах	Кількість		Всього на 1 респондента	Всього на 1 респондента у закладі освіти
	На базі закладу освіти	Поза закладом освіти		
Дипломи, грамоти	149	221	1,36	0,14
Сертифікати	89	209	0,74	0,49
Публікації	447		1,0	0,31

Дані дозволяють зробити висновок, що респонденти продемонстрували результати вище за середні (табл. 3.2).

Проведено зіставлення оцінки сформованості у досліджуваних характеристик готовності до самоорганізації (показники представлені у табл. 3.1) з успішністю (оцінка на іспиті) (табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Результати моніторингу сформованості характеристик готовності до самоорганізації

Кількість респондентів	Вміння (1) планувати свою самостійну роботу у режимі рейтингової оцінки, виконувати у	Вміння (2) проводити самооцінку володіння певними компетенціями та формулювати завдання самовдосконалення	Вміння (3) готовність вибирати та виконувати індивідуальні завдання	Успішність

	встановлений термін			
n	357	364	349	354
%	79,9	81,4	78,1	79,2

Для виявлення міри впливу компонентів сформованості у респондентів готовності до самоорганізації було проведено кореляційний аналіз.

Кореляційна матриця компонентів сформованості у респондентів готовності до самоорганізації наведена у табл. 3.4.

Виявлено, що позитивний кореляційний зв'язок мають вміння (2) та вміння (3) ($p \leq 0,01$).

Це означає, що при високому рівні сформованості у респондентів вміння проводити самооцінку володіння компетенціями самоорганізації вони здатні вибирати індивідуальні завдання та успішно виконувати їх. Крім того, виявлена позитивна кореляція всіх трьох умінь із середньою успішністю досліджуваних.

Таблиця 3.4

Кореляційна матриця компонентів сформованості у респондентів готовності до самоорганізації (N = 447, $p \leq 0,01$)

Змінні	Вміння 1	Вміння 2	Вміння 3	Успішність
Вміння 1	0,93	0,56	0,42	0,62*
Вміння 2	0,56	0,93	0,79*	0,73*
Вміння 3	0,42	0,79*	0,93	0,70*
Успішність	0,62*	0,73*	0,70*	0,93

За результатами статистичних таблиць отримано рівняння множинної регресії:

$$Y = a \cdot \text{вміння}_1 + b \cdot \text{вміння}_2 + c \cdot \text{вміння}_3 + e^*, \quad (3.1)$$

де Y – успішність (найчастіше зустрічає позначка за підсумками складання іспитів за весь період навчання), характеристики параметрів вміння_1 (X_1), вміння_2 (X_2), вміння_3 (X_3).

Розглянемо отримане рівняння:

$$Y = 2,271 + 0,287X_1 + 0,268X_2 + 0,364X_3; p \leq 0,01 \quad (3.2)$$

Можлива така інтерпретація параметрів моделі: збільшення X_1 на 1 одиницю виміру призводить до збільшення Y в середньому на 0,287 одиниці виміру; збільшення X_2 на 1 одиницю виміру призводить до збільшення Y в середньому на 0,268 одиниці виміру; збільшення X_3 на 1 одиницю виміру призводить до збільшення Y в середньому на 0,364 одиниці виміру.

З наведених результатів можна дійти висновку, що після проведення експерименту на показники успішності діяльності впливають вміння проводити самооцінку володіння необхідними компетенціями, з урахуванням завдань самовдосконалення, а також готовність досліджуваних обирати і виконувати індивідуальні завдання.

Отже, проведено аналіз готовності молоді до самоорганізації. До структурних компонентів готовності самоорганізації було включені такі вміння, як планування своєї самостійної роботи у режимі рейтингової оцінки, її виконання у встановлений термін (1); вміння проводити самооцінку володіння необхідними компетенціями самоорганізації та формулювати завдання самовдосконалення (2); готовність вибирати та виконувати індивідуальні завдання (3).

Виходячи з виокремлених характеристик, були виділені засоби оцінювання, критерії та показники самооцінки готовності до самоорганізації та представлено результати вимірів.

В цілому конкретизоване поняття «готовність до самоорганізації», виділено вміння, що входять до його складу, виявлено показники оцінки та самооцінки готовності молоді до самоорганізації, узагальнено результати сформованості у молоді характеристик готовності до самоорганізації.

Подальший аналіз проблеми готовності молоді до самоорганізації був пов'язаний з вивченням проблеми здатності молоді протистояти негативному впливу життєвих ситуацій, що є однією з найактуальніших проблем сьогодення в умовах мінливих обставин, кризи та суспільних трансформацій.

Як відомо, кожна молода людина поводить у критичних ситуаціях по-різному в залежності від свого психологічного опору. Психологічний опір дозволяє молоді долати різні життєві виклики, забезпечує успішність та ефективність діяльності особистості, соціальних відносин, поведінки, життя та психологічного благополуччя загалом. Звідси психологічна резистентність пов'язана з соціально-психологічною адаптацією, стресостійкістю, копінг-стратегіями.

Існує багато досліджень, які визначають фактори, що впливають на психологічну стійкість особистості [79; 80; 127; 161; 162; 186; 187 та ін.]. Проте, питання впливу психологічної резистентності на готовність молоді до самоорганізації, зокрема у гендерному вимірі, не з'ясовано.

Психологічна стійкість визначається як здатність протистояти зовнішнім впливам, дотримуючись власних цілей і цілей; збереження психічного ефективного функціонування в короткочасній або довготривалій стресовій ситуації (О. Смирнова та ін.), що, в свою чергу, є необхідною умовою подолання труднощів, активного та бездоганного виконання завдань у стресовій ситуації (О. Бондарчук, А. Борисюк, Ю. Бохонкова, В. Бочелюк та ін.); як відносно стійке системне, але специфічне відображення всіх психологічних компонентів, які мають певну спрямованість, передають гармонію зв'язку особистості з навколишнім середовищем за певних обставин. Тому психологічний опір виступає як здатність особистості долати життєві труднощі без втрати психологічної адаптації. Отже цей опір можна розглядати як внутрішню характеристику особистості, що забезпечує її стійкість, адаптивність під час фрустрації та стресового впливу.

ву критичних обставин. Опір інтерпретується як поведінковий успіх (оптимальний і ефективний репертуар реагування), стиль атрибуції.

У психологічних дослідженнях визначено соціальні фактори психологічної резистентності [33 та ін.]

Особлива увага психологічних досліджень приділяється аналізу чинникам психологічної стійкості особистості, зокрема суб'єктивній значущості ситуації, спрямованості, ієрархії мотиваційних установок, ступеня самоорганізації та саморегуляції особистості, успішної самореалізації (М. Варій), показникам соціальної компетентності (чуйність, комунікабельність, емпатія, альтруїзм), здатність вирішувати проблеми (здатність передбачати, здатність планувати, гнучкість, винахідливість, критичне мислення), незалежність (внутрішній локус контролю, ініціатива, самоефективність, опір, рефлексивність), мотивація досягнення успіху.

Узагальнюючи думки про природу психологічної резистентності в аспекті вивчення готовності молоді до самоорганізації, ми розглядаємо це психічне явище як здатність сприймати, визначати критичну, стресову ситуацію, прагнучи зменшити її вплив і вибрати шляхи подолання. Таке тлумачення поняття «психологічний опір» дозволяє говорити про наявність у певного індивіда толерантності щодо критичної ситуації.

Як прогностичний критерій психологічної резистентності розглядається ступінь фрустраційної толерантності. Наше дослідження зосереджено на ситуаційній парадигмі. Ситуація запускає багато автоматичних і стереотипних реакцій і може стати інструментом зміни не тільки поведінки, але й глибинних особистісних структур, що впливають на готовність особистості до самоорганізації. Тобто бачення детермінаційного впливу ситуації на поведінку молоді дозволяє говорити про формування здатності до фрустраційної толерантності та психологічної стійкості. Однак ми визнаємо, що фрустраційна толерантність може бути пов'язана з гендерними особливостями, які набувають диспозиційного статусу саме у молоді.

Ми трактуємо гендерні характеристики як особливості особистості та якості, які визначають поведінку людини в різних ситуаціях. Це: гендерна ідентичність, чоловічі та жіночі риси особистості, стереотипи, директиви, що визначають загальні форми статі та поведінкові моделі.

Гендерна ідентичність – це усвідомлення свого зв'язку із соціокультурною інтерпретацією маскулінності та фемінності; суб'єктивний індивідуальний досвід, що є результатом інтеріоризації гендерних моделей у процесі співпраці. Чоловічі та жіночі риси – це нормативні уявлення про соматичні психічні особливості та особливості поведінки, властиві чоловікам і жінкам.

Як відомо, існують різні підходи до поняття «маскулінності», як описової категорії, що позначає комплекс поведінкових і психічних особливостей, об'єктивно властивих чоловікам на відміну від жінки, як аскриптивна категорія, що позначає один із елементів символічної культури суспільства, комплекс соціальних концепцій, директив щодо індивіда та приписаних йому рис, як директивна категорія – це система інструкцій, що мають на увазі не середнього, а «досконалого» реального чоловіка, нормативний ідеал [184; 185]. Аналогічно висвітлюються три значення поняття «жіночність».

Гендерні стереотипи – це стандартизовані уявлення про поведінкові моделі та риси характеру, що стосуються уявлень про «чоловіче» та «жіноче». Гендерні стереотипи представляють загальні знання про специфіку гендерної ролі, емоційне ставлення (прийняття та неприйняття) поведінкових моделей і форм у рамках ролі та готовність поводитися відповідно до ролі. Тому, враховуючи гендерні особливості індивіда, необхідно визначити взаємозв'язок між ними та толерантністю до фрустрації. Ми використовуємо інтерпретацію статі як біполярну конструкцію, яка сприймає маскулінно-фемінний тип у нашому дослідженні.

Для проведення експерименту було визначено такі завдання: дослідити гендерні уявлення молоді, на основі яких можна зробити висновок

про тип гендерної ідентичності та її вплив на готовність до самоорганізації; визначити ступінь толерантності до фрустрації у респондентів з різним типом гендерної ідентичності.

Для вирішення завдань дослідження на цьому етапі обрано статево-рольовий опитувальник С. Бем, розроблений на основі принципу самооцінки за шкалами фемінності/маскулінності, що дозволяв виділити чотири типи характеристик гендерної ідентичності: жіночий, чоловічий, андрогінний, недиференційований.

За кожний збіг відповіді з ключем нараховувався один бал. Потім визначалися показники фемінності (F) і маскулінності (M) за відповідними формулами.

Основний індекс IS визначався як $IS = (F - M) \cdot 2,322$.

Якщо величина індексу IS перебувала у межах від -1 до +1, робився висновок про андрогінність; якщо індекс менше -1 ($IS < -1$), робився висновок про маскулінність, а якщо індекс більше +1 ($IS > 1$) – про фемінність.

При цьому, у випадку, коли $IS < -2,025$ йшлося про яскраво виражену маскулінність, а якщо $IS > +2,025$ – про яскраво виражену фемінність.

На підставі отриманих даних виділено чотири статево-рольових типи: маскулінний – високі показники маскулінності та низькі – фемінності; фемінний – високі показники фемінності та низькі – маскулінності; андрогінний – високі показники як маскулінності, так і фемінності; недиференційований – низькі показники маскулінності та фемінності.

Важливо було й з'ясувати, як молодь оцінює себе з точки зору традиційно маскулінних і жіночих рис на рівні самооцінки. На основі таких результатів було зроблено висновок про гендерну ідентичність молоді.

С. Бем вважала андрогінний тип характеристики найбільш успішним, оскільки цей тип осіб відрізняється психічним благополуччям. Перші два типи характеризуються як негнучкі, обмежені, стереотипні.

Як свідчать результати дослідження, серед респондентів переважав андрогінний статево-рольовий тип незалежно від статі.

Типи гендерної ідентичності по вибірці наведено у табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Типи гендерної ідентичності по вибірці

Стать	Статеврольові типи							
	андрогінний		фемінний		маскулінний		недиференційований	
	п	%	п	%	п	%	п	%
Чоловіча	341	45,1	61	8,1	92	12,2	262	34,7
Жіноча	393	51,9	191	25,3	23	3,0	149	19,8

Примітка: $p \leq 0,05$.

Для вибірки притаманні андрогінні тенденції, що переважають серед жінок (51,9%) та чоловіків (45,1%). Такі результати підтверджують дослідження С. Бем про те, що третина респондентів має андрогінні риси.

Андрогінна концепція є викликом традиційно встановленим поглядам на маскуліність-фемінність і пропонує нові поведінкові засоби, які є більш ефективними та адаптивними.

Високий відсоток респондентів андрогінного типу серед молоді пояснюється змінами масової свідомості. Руйнування традиційно усталених поглядів на «маскулінно-фемінні» образи на поведінкові моделі є умовою переорієнтації процесу формування гендерного Я молодій людині на змішану статево-рольову модель. На думку дослідників [124; 146; 211 та ін.], саме існування такої моделі створює передумови, можливості самореалізації в різних сферах суспільного життя залежно від інтересів, бажань, здібностей особистості.

Невелика частка досліджуваних осіб має статеві спільні ознаки – чоловіки (12,2%) маскуліні, а жінки (25,3%) фемінні риси. У відповідях переважно зустрічаються такі якості, як рішучість, схильність до ризику, здатність швидко приймати рішення тощо. Типовими жіночими рисами у відповідях досліджуваних є теплота, сердечність, привабливість, лагідність, поступливість, відданість, довірливість, жіночність, вірність. От-

римані результати дозволяли зробити висновок, що жінки більш схильні усвідомлювати риси, які вважаються жіночими, статево типовими.

Значна частина досліджуваних чоловіків (34,7%) і жінок (19,8%) показули результат, що вказує на недиференційований тип гендерної ідентичності. З нашої точки зору, такий показник недиференційованого типу гендерної ідентичності досліджуваних можна пояснити особливостями формування гендерної ідентичності молоді. Тому гендерні ідентичності змінюються в цьому віці, трансформуються гендерні стереотипи і відбувається активний процес формування гендерної ідентичності.

Використовуючи методику фрустраційної толерантності С. Розенцвейга, було виявлено гендерну специфіку різних типів реакцій на життєві ситуації, що дозволило визначити ступінь фрустраційної толерантності респондентів у процесі їх самоорганізації.

Аналіз показників фрустраційної толерантності по вибірці наведено у табл. 3.6.

Таблиця 3.6

Спрямованість і типи фрустраційних реакцій по вибірці

Спрямованість реакції	Тип реакції		
	OD	ED	NP
Е	42,1	37,2	21,2
І	28,0	35,1	27,1
М	37,2	21,2	30,2

За спрямованістю реакції фрустрації ($E > M > I$) фіксуються як $OD > ED > NP$ ($p \leq 0,05$). По вибірці у молоді переважає домінуючий тип реакції на фрустраційну ситуацію (OD). Найменш виражений тип реакції NP. Крім того, молодь переважно застосовує такі способи реагування, як E, E', e, що свідчить про відсутність зрілої, конструктивної позиції щодо проблемної ситуації.

Аналіз порівняння фрустраційної толерантності досліджуваних та типу гендерної ідентичності представлено у табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Розподіл респондентів за ступенем фрустраційної толерантності та статево-рольовим типом

Кількість досліджуваних за показниками фрустраційної толерантності	Кількість досліджуваних за статево-рольовим типом									
	андроґінний		фемінний		маскулінний		недиференційований		Всього	
	п	%	п	%	п	%	п	%	п	%
Високий ступінь (CGR - 55±4,5%)	70	19,1	-	-	-	-	-	-	70	9,3
Середній ступінь (CGR - 45±3,5%)	297	80,9	24	19	20	35,1	120	58,3	461	60,9
Низький ступінь (CGR - 32±4,6%)	-	-	85	67,5	37	64,9	86	41,7	208	27,5
Дуже низький ступінь (CGR - 32±4,6%)	-	-	17	13,5	-	-	-	-	17	2,3
Всього	367	100	126	100	57	100	206	100	447	100

Більшість досліджуваних (60,9%) демонструють середній рівень толерантності до фрустрації, високий ступінь виявлено у 9,3% респондентів, низький ступінь – у 27,5%, дуже низький – у 2,3% осіб. Досліджувані з високим ступенем мають андроґінний тип гендерної ідентичності. Середній ступінь фрустраційної толерантності найбільше спостерігається у осіб з андроґінним типом (80,9%) та з недиференційованим типом гендерної ідентичності (60,9%). Середній ступінь фрустраційної толерантності серед значної кількості осіб з недиференційованим типом гендерної ідентичності

ми інтерпретуємо відсутністю чіткої поляризації ознак за шкалою фемінності-маскулінності, оскільки відбувається процес становлення гендерної ідентичності.

Низький ступінь толерантності до фрустрації визначається серед переважної більшості досліджуваних молодих людей, які мають статевотипові поняття – фемінності (67,5%), маскулінності (64,9%). Дуже низький рівень толерантності до фрустрації характерний для 13,5% молодих людей з фемінним типом гендерної ідентичності. Такі результати дають можливість висунути попередню гіпотезу про те, що тип гендерної ідентичності пов'язаний зі ступенем фрустраційної толерантності.

Отже, особи з переважаючими андрогінними рисами мають вищий ступінь психологічної стійкості, ніж ті, у кого переважають жіночі або чоловічі риси.

Результати не заперечують даних, які отримали інші дослідники [23; 81; 140; 142; 163; 180; 183; 198; 222 та ін.], та доведено, що респонденти з андрогінними рисами краще адаптуються до мінливих ситуацій та змін в період суспільних трансформацій, тому вони більш здатні сформулювати толерантність до фрустрації високого ступеня та готові до самоорганізації.

Таким чином, отримані дані підтверджують певне співвідношення між ступенем фрустраційної толерантності та типом гендерної ідентичності. Більшість респондентів мають середній ступінь толерантності до фрустрації, особливо особи з андрогінним типом гендерної ідентичності. Найнижча стійкість до фрустрації спостерігається у осіб, які мають фемінні чи маскулінні риси. Значний відсоток осіб з недиференційованим типом гендерної ідентичності вказує на процес її становлення у молоді.

Отже, встановлено, що на готовність молоді до самоорганізації в період суспільних трансформацій впливають показники психологічної резистентності. У зв'язку з цим уточнювалося поняття «психологічна стійкість», як здатність молодої людини аналізувати, визначати критичну стресову ситуацію з метою модифікації її впливу та вибору копінг-стратегій і окресле-

но прогностичні критерії психологічної резистентності, як здатності долати життєві труднощі без втрати соціально-психологічної адаптації, в основі якої лежить здатність адекватно судити про ситуацію і передбачити шляхи вирішення. Проведено порівняння ступенів толерантності до фрустрації та типів гендерної ідентичності респондентів. Доведено, що середній і високий ступінь психологічної резистентності, характерний для досліджуваних з андрогінним статево-рольовим типом (за С. Бем), позитивно впливає на їх готовність до самоорганізації в період суспільних трансформацій ($p \leq 0,05$).

3.2. Критерії та показники самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

Мета *другого етапу* емпіричного дослідження полягала у виявленні та систематизації критеріїв і показників самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. З метою їх визначення було застосовано кластерний аналіз (K-means), кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена), метод кореляційних плеяд.

Як відомо, наразі затребуваними є фахівці, які здатні ефективно працювати зі значними обсягами інформації, що стрімко зростають, та адекватно реагувати на умови життєдіяльності, які швидко змінюються, зокрема, критерії професійної підготовки при мінімальних витратах наявних ресурсів [125].

Важливою умовою стає здатність молоді людини до самоосвіти та самовдосконалення, ефективної організації своєї самостійної діяльності [160].

У зв'язку з цим особливого значення набуває володіння компетенцією самоорганізації, яка сформульована як здатність керувати своїм часом, вибудовувати та реалізовувати траєкторію саморозвитку на основі прин-

ципів освіти протягом усього життя. Для розвитку цієї компетенції у молоді було розглянуто саме поняття самоорганізації. Підсумовуючи думки дослідників у цій галузі [23 та ін.], зроблено висновок, що самоорганізація – це процес свідомої діяльності особистості, спрямованої на керування собою з метою досягнення поставленої цілі.

Як зазначалося вище, термін «самоорганізація» представлений у рамках особистісно-діяльнісної концепції: під ним розуміється діяльність особистості, що характеризується усвідомленістю та впорядкованістю.

До внутрішніх проявів самоорганізації належать цілеспрямованість, уміння аналізувати ситуацію, контролювати свою поведінку, а також обмежувати свої бажання задля досягнення поставленої мети. Для успішної самоорганізації необхідні такі вміння, як планування своєї діяльності, прийняття рішень, економне витрачання наявних ресурсів тощо [18].

З наведених визначень можна дійти висновку, що двома основними компонентами самоорганізації є особистісний і діяльнісний.

Це означає, що, якщо молода людина вміє керувати своїми внутрішніми резервами та часом, то вона може ефективно організувати свою діяльність.

У розвитку самоорганізації молоді необхідним є визначення її рівня до початку роботи, тобто проведення відповідної діагностики.

Засоби діагностики слід підбирати відповідно до такого показника критерію самоорганізації: «формулювання у межах поставленої мети сукупності взаємозалежних завдань, що забезпечують її досягнення (визначення здатності молодої людини ставити мету, формулювати завдання та складати план їх вирішення); вибір оптимального способу вирішення конкретної задачі, виходячи з наявних ресурсів» (діагностика наявності у молодої людини знань у сфері самоорганізації).

Перед тим, як визначити засоби діагностики, важливо зупинитися на тому, чому саме вказаний показник є головним у визначенні рівня самоорганізації молоді. Перша частина формулювання цього показника

пов'язана з постановкою мети і завдань, тобто з цілепокладанням. Цілепокладання визначається як процес і як результат постановки суб'єктом цілей і завдань для себе особисто та для інших суб'єктів. Результат процесу цілепокладання – це мета, тобто передбачуваний результат діяльності суб'єкта.

Для молоді розвиток здатності до цілепокладання є вкрай важливим, адже вона перебуває на етапі професійного становлення і тільки цілепокладання може сприяти її самореалізації. Молода людина, яка ставить перед собою мету, має знати й те, які ресурси знадобляться для її досягнення, а також уміти планувати свою діяльність [5]. Планування – це складання плану, тобто визначення системи діяльності, що передбачає порядок, послідовність та терміни виконання робіт [156]. Вищесказане знаходить свій відбиток у другій частині формулювання показника критерію самоорганізації: «вибір оптимального способу вирішення конкретного завдання, виходячи з наявних ресурсів».

Проаналізований показник самоорганізації логічно пов'язаний з кількома поняттями, що належать до цього конструкту. Так, складання плану діяльності втрачає сенс, якщо молода людина не виконує або допускає необґрунтовані відхилення від наміченого шляху. Для того, щоб точно дотримуватися власного плану та виконати намічене до кінця, молодій людині необхідно докладати вольових зусиль, або виявляти наполегливість. Крім того, у ході реалізації наміченого плану необхідно аналізувати діяльність, що здійснюється. Проведення такого аналізу найбільш успішно може здійснюватися при використанні зовнішніх засобів самоорганізації, таких як щоденники, записники та інші.

На другому етапі емпіричного дослідження було виявлено критерії та показники самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій (за допомогою кластерного аналізу, кореляційного аналізу (коефіцієнт Спірмена) та методу кореляційних плеяд).

Констатовано, що в особистісному вимірі такими критеріями виступили:

- характер мотиваційно-ціннісної установки на самоорганізацію у діяльності з показниками позитивного/негативного зв'язку самоорганізації діяльності з мотивами та провідними цінностями молоді;

- сформованість інтегральних властивостей, що сприяють самоорганізації молоді з показниками сформованості/дифузності структури зв'язків між провідними цінностями та особистісними особливостями;

- реалізованість інтегральних властивостей молоді у діяльності з показниками відповідності/невідповідності змісту інтегральних властивостей діяльності.

У діяльнісному вимірі таким критерієм слугувала, зокрема, здатність організовувати свою діяльність з показниками рівнів самоорганізації діяльності.

Крім того, з'ясовано, що критерій здатності визначати коло завдань і вибирати оптимальні способи їх вирішення визначають такі показники самоорганізації молоді, як формулювання у межах поставленої мети сукупності взаємозалежних завдань, які забезпечують її досягнення та вибір оптимального способу їх вирішення, виходячи з наявних ресурсів; вирішення конкретних завдань заявленої якості та за встановлений час; представлення результатів вирішення конкретного завдання.

З вищенаведеного слідує, що необхідно підібрати такі методи, які дозволять провести діагностику рівня самоорганізації молоді за основним та додатковими показниками її критеріїв (див. табл. 3.8).

Таблиця 3.8

Критерії та показники самоорганізації особистості

Критерії	Показники	Методики
Особистісний рівень		
Характер мотива-	Зв'язок самооргані-	«Діагностика особливостей

цінно-ціннісної установки на самоорганізацію в діяльності	зації діяльності (позитивний, негативний) з мотивами та провідними цінностями молоді	самоорганізації» (О. Ішков); «Самооцінка організованості» (Є. Ільїн), «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у мотиваційно-потребнісній сфері» (О. Потьомкіна), методика для діагностики навчальної мотивації студентів (А. Реан, В. Якунін, модифікація Н. Бадмаєвої), «Методика вивчення мотивації навчання у вузі» (Т. Ільїна), методика «Мотивація професійної діяльності» (К. Замфір, модифікація А. Реана).
Сформованість інтегральних властивостей, що сприяють самоорганізації	Структура зв'язків (сформована, дифузна) між провідними цінностями та особистісними особливостями	«Діагностика особливостей самоорганізації» (О. Ішков), «Самооцінка організованості» (Є. Ільїн), «Опитувальник самоорганізації діяльності» (О. Мандрікова), «Семантичний диференціал часу (Л. Васерман, О. Трифонова, К. Червинська).
Реалізованість інтегральних властивостей у діяльності	Відповідність (невідповідність) змісту інтегральних властивостей діяльності	
Діяльнісний рівень		
Здатність організувати свою діяльність	Рівень самоорганізації діяльності	«Стили діяльності» (О. Ішков, Н. Мілорадова), розроблений

ність		на основі методики «Learning Styles Questionnaire» (П. Хоні, А. Мемфорд), опитувальники самоорганізації діяльності (О. Мандрікова), опитувальник «Діагностика особливостей самоорганізації» (О. Ішков), «Саморегуляція» (О. Осницький), «Методика діагностики рефлексивності» (А. Карпов).
-------	--	--

Одним із провідних методів діагностики в цьому аспекті є опитувальник самоорганізації діяльності О. Мандрікової. Як зазначають дослідники, діагностика параметрів і рівня самоорганізації може виявитися важливим елементом при оцінюванні особистісного потенціалу.

Опитувальник самоорганізації діяльності призначений для діагностики сформованості навичок тактичного планування і стратегічного цілепокладання. Він містить 25 питань, за допомогою яких оцінюються 6 шкал:

1. Шкала «Планомірність».

При високих показниках у респондента сформована потреба у постійному усвідомленому плануванні діяльності, плани в цьому випадку ієрархічні, деталізовані, дієві і стійкі, а цілі діяльності висувуються самостійно.

У респондентів з низьким показником навички планування розвинені слабо, плани схильні до частоті зміни. Поставлена мета рідко буває досягнута, планування не дієве і малореалістичне. Такі респонденти вважають за краще не замислюватися про своє майбутнє, цілі висувують ситуативно і зазвичай не самостійно.

2. Шкала «Цілеспрямованість».

Високі бали характеризують цілеспрямованого респондента, який знає, чого він хоче і чого прагне, і йде у напрямку до цих цілей. Такий респондент неухильно прагне до досягнення поставленого завдання, незважаючи ні на які труднощі, підпорядковуючи вирішенню цих завдань всі свої почуття, думки і дії.

Низькі бали за цією шкалою характеризують респондента, який не бачить перед собою цілей і вважає, що йому не до чого прагнути.

3. Шкала «Наполегливість».

Високі бали характеризують вольового і організованого респондента, здатного зусиллям волі структурувати поведінкову активність і завершити розпочату справу, не дивлячись на виникаючі труднощі, в тому числі несподівані.

Низькі бали за цією шкалою характеризують респондента, не здатного застосувати вольові зусилля для доведення розпочатої справи до кінця, який відволікається на сторонні справи. Такі респонденти не здатні долати перешкоди і при зіткненні з труднощами, особливо несподіваними, губляться, а можуть і взагалі відмовитися від мети.

В опитувальнику ця шкала представлена зворотними висловлюваннями для зменшення ефекту соціальної бажаності.

4. Шкала «Фіксація».

Високі бали характеризують виконавчого респондента, негнучкого у плануванні, що прагне всіма можливими способами завершити розпочату справу, важко перебудовується на нову структуру і нові відносини. Такі респонденти не здатні бачити альтернативи.

Низькі бали за цією шкалою характеризують респондента менш обов'язкового і зацикленого на завершення розпочатого, якому у певних ситуаціях, при виявленні більш вигідних перспектив, легше перебудуватися на нову структуру діяльності.

5. Шкала «Самоорганізація».

Високі бали характеризують респондента, схильного при самоорганізації і плануванні вдаватися до допоміжних засобів (щоденники, планінги, бюджетування часу) і успішно їх використовує.

Низькі бали за цією шкалою характеризують респондента, який не вдається при самоорганізації до допомоги зовнішніх засобів.

6. Шкала «Орієнтація на сьогодні».

Високі бали описують респондента, сконцентрованого на те, що відбувається з ним зараз. Такі респонденти не схильні повертатися до минулого і відкладати на майбутнє справи, які можна виконати у сьогодні.

Низькі бали за цією шкалою описують респондента, що не має чітко вираженої концентрації на сьогодні, приймає до уваги й інші аспекти людського буття у часі.

Високий загальний сумарний бал за опитувальником самоорганізації діяльності (індекс самоорганізації) характеризує респондента у такий спосіб: йому властиво бачити і ставити цілі, планувати свою діяльність, в тому числі за допомогою зовнішніх засобів, і, проявляючи вольові якості й наполегливість, йти до її досягнення, що іноді може приводити до негнучкості і «зацикленості» на структурованості і організованості.

Низький загальний сумарний бал за опитувальником самоорганізації діяльності характеризує респондента в такий спосіб: його майбутнє для нього самого досить невизначене, йому не властиво планувати свою щоденну активність і докладати вольові зусилля для завершення розпочатих справ. Але це, у свою чергу, дозволяє йому досить швидко перебудовуватися на нову діяльність.

Опитувальник є авторською методикою О. Мандрікової, створеною при перекладі та розширеній адаптації англомовного опитувальника структури часу, розробленого австралійськими психологами Н. Фізером та М. Бондом.

Отриманий результат опитування дозволяє зробити висновки за кожною шкалою окремо і за загальним сумарним показником.

Даний опитувальник дозволяв оцінити сформованість навичок, необхідних для самоорганізації діяльності молоді.

Опитувальник «Діагностика особливостей самоорганізації», розроблений О. Ішковим, дозволяв виявити рівень розвитку навичок мети, аналізу ситуації, самоконтролю та вольових зусиль.

Процес самоорганізації, як і будь-яка діяльність суб'єкта, є процесом, принаймні, дворівневим, що містить акти перетворення об'єктів та акти управління перетворенням на основі психічного відображення об'єкта, продукту, засобів та самих актів перетворення.

Ця схема виглядає так. Кожна діяльність включає предмет перетворення, продукт перетворення (що є предметом потреби суб'єкта діяльності), засоби, акти перетворення предмета на продукт, які називаються виконавчими діями (операціями) або виконавчою частиною дії.

Невід'ємним компонентом кожної діяльності є відображення предмету, продукту, засобів та виконавчих актів діяльності, їх складу та послідовності, що виступає як програма або план діяльності. Відповідно, у діяльності є акти, що створюють знову чи повторно дане відображення.

Так, планування, переробка поточної інформації, оперативний образ, прийняття рішення є орієнтовними актами діяльності, дії – виконавчими актами, перевірка результатів та корекція – контрольними актами.

Таким чином, загальна структура будь-якої діяльності суб'єкта включає орієнтовні, виконавчі та контрольні (контрольно-корекційні) акти діяльності.

Орієнтовні операції призначені для отримання знання щодо того, як здійснювати дії, виконавчі – для реалізації самого перетворення, контрольні – для регуляції і корекції виконавчих операцій шляхом зіставлення ходу виконавчих операцій зі своїми зразками, представленими у знаннях дії.

Опис будь-якого процесу як діяльності передбачає виділення у ньому всіх важливих компонентів та завдання їхнього специфічного змісту. Це

стосується й опису процесу самоорганізації, що є діяльністю, спрямованою на перетворення організуючої, керуючої структури.

Виходячи з вищевикладеного, структурно-функціональну модель процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій можна розглядати як виконані з різним ступенем повноти варіанти опису будь-якої діяльності.

В результаті проведення порівняльного аналізу компонентів процесу самоорганізації було виділено п'ять функціональних компонентів: цілепокладання; аналіз ситуації; планування; самоконтроль; корекція. Ці функціональні компоненти, на думку автора, є найбільш значущими для успішного здійснення процесу самоорганізації, оскільки присутні у переважній більшості розглянутих моделей процесу самоорганізації.

Оцінити вміння людини здійснювати кожен етап (компонент) процесу самоорганізації можна двома способами: за допомогою спеціальних завдань (операційних тестів), результати виконання яких дозволяють отримати прямі, безпосередні дані про відповідні вміння; побічно, через виявлення уявлень людини про рівень розвитку в неї умінь, які належать до певних етапів процесу самоорганізації; через з'ясування того, що вона робить легше, охочіше, частіше, краще, чому надає більшого значення.

Отже, під час використання опитувальників рівень розвитку відповідних умінь самоорганізації визначається опосередковано, через особисті якості, які впливають на відповідний етап перебігу діяльності.

У другому випадку використовуються опитувальні методики, які менш достовірні, ніж операційні тести, але набагато простіші у використанні й тому більш поширені.

Однак, функціональні компоненти процесу самоорганізації, які виділяються у межах діяльнісного підходу, не дають повної картини. Тому було вирішено розширити межі дослідження та з діяльнісного підходу перейти в інтегральний (особистісно-діяльнісний) підхід, додавши до існуючих функціональних компонентів самоорганізації один особистісний ком-

понент. Цей компонент, що характеризує особливості мобілізації людиною своїх можливостей та концентрації активності у потрібному напрямку, забезпечує необхідне спонукання, яке ініціює діяльність та підтримує її під час здійснення, було названо вольові зусилля [156].

Необхідно відзначити, що вольову складову самоорганізації виділяють багато дослідників, які працюють у межах особистісного та інтегрального підходів, і розглядають її як один із найважливіших компонентів самоорганізації.

Внутрішньоособистісними детермінантами регулювання людської поведінки, виступають: цілепокладання, мотиви, емоції, вольові процеси. Авторка зазначає, що вольова поведінка людини виражає діяльну сторону її свідомості, включає такі вольові процеси: постановка мети, вибір, використання та створення засобів, прийомів та способів досягнення поставленої мети.

Розглядаючи мотиви, почуття та волю, як детермінанти регуляції поведінки та діяльності людини, вказується, що особистісна регуляція, долаючи зовнішні та внутрішні перешкоди, постає як вольова лінія діяльності. На особистісному рівні регуляція здійснюється не як дія одного мотиву, а як складне особистісне рішення, в якому враховуються бажане і небажане та їх співвідношення, що конкретно змінюється по ходу діяльності.

Щодо взаємозв'язку компонентів самоорганізації, необхідно підкреслити наступне. Вчені [27; 77; 156; 157; 173; 193 та ін.] відзначали, що всі етапи цілісного процесу самоорганізації включають попередні етапи у зміненому, трансформованому вигляді, і, відповідно, останній етап (корекція) є найскладнішим, оскільки включає всі попередні етапи.

Зазначені особливості можуть бути віднесені не лише до окремих компонентів самоорганізації, а кожен її елемент може бути розглянутий як сукупність міні-процесів, що повторюють за складом та послідовністю структуру процесу самоорганізації загалом.

Так, наприклад, етап планування можна розкласти на такі міні-процеси: вироблення та прийняття мети процесу планування; аналіз особливостей ситуації планування; планування самого процесу планування; самоконтроль процесу планування; корекція процесу планування та створеного плану.

При цьому у кожному з перерахованих міні-процесів беруть участь вольові зусилля, спрямовані на мобілізацію власних сил і концентрацію активності суб'єкта у заданому напрямку, що забезпечує необхідне спонукання, ініціює кожен міні-процес етапу планування і підтримує його у ході здійснення. Виходячи з вищевикладеного, була названа голографічною, оскільки одна з особливостей голограми полягає у тому, що при поділі голограми на частини кожна з частин зберігає зображення цілісного об'єкту.

У цій структурі компонентів самоорганізації, як зазначалося, кожен компонент (частина) є сукупністю мініпроцесів, що повторюють за складом і послідовністю структуру загального процесу самоорганізації.

Таким чином, в результаті проведеного аналізу були виявлені основні компоненти самоорганізації, до яких належить один особистісний компонент – вольові зусилля, і п'ять функціональних компонентів процесу самоорганізації: цілепокладання; аналіз ситуації; планування; самоконтроль; корекція.

Для діагностики особливостей самоорганізації молоді було застосовано опитувальник «Діагностика особливостей самоорганізації» (ДОС), що містить інтегральну шкалу «Рівень самоорганізації» та шість приватних шкал, які характеризують рівень розвитку одного особистісного компонента самоорганізації (вольові зусилля) та п'яти функціональних компонентів: цілепокладання, аналіз ситуації, планування, самоконтроль, корекція.

Результати за шкалою «Цілепокладання» (Цп) відображали рівень розвитку навичок прийняття та утримання мети.

Результати за шкалою «Аналіз ситуації» (АС) відбивали рівень розвитку навичок виявлення та аналізу обставин, суттєвих задля досягнення поставленої мети.

Результати за шкалою «Планування» (Пл) відбивали рівень розвитку навичок планування респондентом своєї діяльності.

Результати за шкалою «Самоконтроль» (Ск) відбивали рівень розвитку навичок контролю та оцінки респондентом своїх дій, психічних процесів і станів.

Результати за шкалою «Корекція» (Кр) відображали рівень розвитку навичок корекції респондентом своїх цілей, способів та спрямованості аналізу суттєвих обставин, плану дій, критеріїв оцінки, форм самоконтролю, вольової регуляції та поведінки в цілому.

Результати за шкалою «Вольові зусилля» (ВЗ) відбивали рівень розвитку навичок регуляції респондентом своїх дій, психічних процесів і станів; демонстрували розвиненість вольових якостей, вміння долати перешкоди, що виникають на шляху до поставленої мети; характеризували здатність суб'єкта мобілізувати свої фізичні та психічні сили, концентрувати у заданому напрямку активність, що забезпечує необхідне спонукання, ініціює діяльність та підтримує її під час реалізації плану.

Результати за шкалою «Рівень самоорганізації» (РС) відображали загальний рівень розвитку навичок організації респондентом процесу власної діяльності.

Опитувальник «Діагностика особливостей самоорганізації» був розроблений на основі опитувальника діагностики стильових особливостей саморегуляції поведінки «ССП-98» В. Моросановою та О. Коноз, опитувальника «Здатність самоорганізації», розробленого під керівництвом М. Пейсахова, опитувальника стилів навчання LSQ П. Хоні та А. Мемфорда, опитувальника рефлексивності В. Карандашева.

Твердження кожної з приватних шкал опитувальника «Діагностика особливостей самоорганізації» підбиралися з опису виділених компонентів самоорганізації.

Методика «Діагностика соціально-психологічних установок особистості у сфері мотивації і потреб», запропонована О. Потьомкіною була спрямована на вивчення зазначених установок у мотиваційно-потребнісній сфері у процесі самоорганізації у молоді.

Методика мала на меті виявити ступінь вираженості соціально-психологічних ціннісно-мотиваційних установок, спрямованих, зокрема, на «альтруїзм-егоїзм», «процес-результат».

Методика включає 80 запитань. Респонденти обирали стверджувальну або заперечну відповідь на запитання, що фіксувалося у бланку методики.

Обробка «сирих» балів проводилася підрахуванням позитивних і негативних відповідей респондентів за ключем.

За відсотковими частками слабкої, середньої та сильної орієнтації на досліджувані соціально-психологічні установки респонденти орієнтовані здебільшого на:

- процес ($x=6,24$) порівняно з результатом ($x=511$);
- на альтруїзм ($x=6,17$) порівняно з егоїзмом ($x=3,64$).

Ступінь вираженості орієнтації соціально-психологічних установок респондентів у мотиваційно-потребнісній сфері наведено у табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Ступінь вираженості орієнтації соціально-психологічних установок респондентів у мотиваційно-потребнісній сфері, %

Орієнтація	Процес	Результат	Альтруїзм	Егоїзм
Слабка	2,5	21,3	16,1	52,8
Середня	57,8	55,4	36,9	39,6

Сильна	39,7	23,3	47,0	7,6
--------	------	------	------	-----

Разом із цим, результати факторного аналізу за цією методикою виявили такі тенденції: було виділено два фактори, що складають, відповідно 34,76% і 24,52% внесків у загальну дисперсію.

Перший фактор поєднує у собі орієнтацію на свободу, результат і на діяльність й отримав назву результативної мотивації.

Другий включає високий рівень альтруїстичної спрямованості, низький рівень егоїстичної спрямованості, орієнтацію на процес і на діяльність та названий альтруїстичною мотивацією.

Отже, орієнтація на результат, що визначається О. Потьомкіною як одна з характеристик особистісної надійності, тісно пов'язана у свідомості респондентів з орієнтацією на владу і на гроші, а орієнтація на процес, що перешкоджає результативності діяльності, – з альтруїстичною мотивацією.

Кореляційний аналіз показав, що орієнтація на самоорганізацію має досить сильну кореляцію з орієнтацією на свободу ($r=0,722$, $p=0,011$) та середню – з орієнтацією на владу ($r=0,398$, $p=0,029$).

Описані тенденції надають можливість зробити певні узагальнення та рекомендації щодо можливої соціально-психологічної роботи з молоддю у напрямі її орієнтації на розвиток самоорганізації. Зокрема, важливою вбачається робота з підвищення соціальної установки на результат.

Для діагностики навчальної мотивації студентів (А. Реан, В. Якунін, модифікація Н. Бадмаєвої) включала шкали: навчальні мотиви – комунікативні, уникнення, престижу, професійні, творчої самореалізації, навчально-пізнавальні, соціальні мотиви.

До 16 тверджень опитувальника додано твердження, що характеризують мотиви навчання, а також твердження, що характеризують мотиви навчання, отримані Н. Бадмаєвою. Це комунікативні, професійні, навчально-пізнавальні, широкі соціальні мотиви, а також мотиви творчої самореалізації, уникнення невдачі та престижу.

Оцінка проводилася за 5-бальною системою: 1 бал відповідає мінімальній значимості мотиву, 5 балів – максимальній.

Під час обробки результатів тестування молоді підраховувався середній показник за кожною шкалою опитувальника.

Кластерний аналіз дозволив створити ієрархізовану систему виділених тверджень та розподілити їх за групами (мотивами) (горизонтальна деревоподібна схема кластерів).

Усього виділено 2 кластери, що складаються з 10 та 24 тверджень.

До першого кластеру увійшли дві групи соціальних мотивів: престижу (твердження: 8, 9, 14, 29, 30) уникнення невдачі (твердження: 6, 10, 12, 13, 19, 31).

Другий кластер склали 2 групи мотивів. До першої групи увійшли мотиви обов'язку та відповідальності. Це твердження: «Бути постійно готовим до чергових занять», «Не хочу відставати від однокурсників, не бажаю опинитися у числі відстаючих», які об'єднані з твердженням «Вчуся, щоб дати відповіді на актуальні питання майбутньої професії». До другої групи увійшли навчально-пізнавальні, комунікативні, когнітивно-професійні мотиви, а також мотиви самоствердження та творчої самореалізації.

Мотиви самоствердження та благополуччя автори об'єднали з твердженням «Хочу мати диплом з хорошими оцінками, щоб мати перевагу перед іншими» і далі на вищому рівні узагальнення вони об'єднуються з твердженням «Вчуся, щоб заводити знайомства з освіченими та цікавими людьми».

Усі твердження цієї групи можна віднести до комунікативних мотивів, оскільки вони так чи інакше пов'язані з відносинами з іншими людьми.

Твердження, що характеризують навчально-пізнавальні, когнітивно-професійні, професійні мотиви та мотиви творчої самореалізації, об'єднані на вищому рівні узагальнення з твердженням «Щоб забезпечити успішність майбутньої професійної діяльності». Тому дані твердження можна

віднести до групи мотивів досягнення успіху або професійної самореалізації. Мотиви досягнення успіху (професійної самореалізації) та комунікативні мотиви поєднує мотив «Прагнення до наукової діяльності».

Кластерний аналіз дозволив виявити групи провідних мотивів навчальної діяльності, їхню ієрархічну структуру. Однак цей аналіз не показує внутрішніх зв'язків між усіма виділеними мотивами.

Відповідна інформація була отримана за результатами факторного аналізу.

В результаті факторизації методом головних компонентів з Varimax – обертанням було отримано п'ять факторів. Факторизація підтвердила висновки кластерного аналізу щодо структури мотивації навчальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Кумулятивний відсоток дисперсії, що описується п'ятьма факторами, становив 57,3%.

Ретестова надійність опитувальника виміряна з інтервалом часу чотири місяці. Коефіцієнти кореляції за Пірсоном були значущими при $\rho \leq 0,001$ і знаходилися у межах 0,671-0,720.

Дискримінативна надійність мотиваційних шкал опитувальника обчислювалася за алгоритмом чотириклітинної кореляції. До кожного твердження опитувальника розрахований f-коефіцієнт (увійшли ті твердження, для яких f-коефіцієнт був вищим, ніж 0,154, і знаходився у межах від 0,240 до 0,745 при $\rho \leq 0,01$).

Як зовнішній критерій для обчислення критеріальної валідності було взято поточну академічну успішність. Виявлено значущу кореляцію (за Пірсоном) успішності з показниками навчально-пізнавальної мотивації ($r=0,405$ при $\rho \leq 0,01$), творчої мотивації ($r=0,254$ при $\rho \leq 0,05$), комунікативної мотивації ($r=0,207$ при $\rho \leq 0,05$).

Конкурентна валідність обчислювалася кореляцією зі спорідненими методиками.

За шкалою мотивації уникнення невдачі (споріднена методика – опитувальник Т. Елерса) коефіцієнт кореляції становив 0,293; за шкалою навчально-пізнавальної мотивації коефіцієнт кореляції з тестом Р. Амтхауера становив 0,421, з методикою ШТРР – 0,322; за шкалою творчої мотивації (з тестом Р. Амтхауера) – 0,224.

Мотивація професійної діяльності (методика К. Замфір у модифікації А. Реана), задіяна у проведеному дослідженні, передбачала оцінку мотивів професійної діяльності за їх значимістю для респондентів за п'ятибальною шкалою.

В основу методики покладено концепцію про внутрішню та зовнішню мотивацію. Про внутрішній тип мотивації йдеться, коли для респондента має значення діяльність як така. Якщо в основі мотивації професійної діяльності лежить прагнення до задоволення інших потреб, зовнішніх стосовно змісту самої діяльності (мотиви соціального престижу, зарплати тощо), то у цьому випадку йдеться про зовнішню мотивацію.

Зовнішні мотиви диференціюються на зовнішні позитивні та зовнішні негативні мотиви. Зовнішні позитивні мотиви, безумовно, найбільш ефективні і бажані з усіх поглядів, ніж зовнішні негативні мотиви.

При обробці підраховувалися показники внутрішньої мотивації (ВМ), зовнішньої позитивної мотивації (ЗПМ) та зовнішньої негативної мотивації (ЗНМ) відповідно до таких ключів.

$$ВМ = (оцінка \text{ п.6} + оцінка \text{ п.7})/2 \quad (3.3)$$

$$ЗПМ = (оцінка \text{ п.1} + оцінка \text{ п.2} + оцінка \text{ п.5})/3 \quad (3.4)$$

$$ЗНМ = (оцінка \text{ п.3} + оцінка \text{ п.4})/2 \quad (3.5)$$

Показником вираженості кожного типу мотивації виступало число у межах від 1 до 5.

З урахуванням отриманих результатів визначався мотиваційний комплекс досліджуваних.

Нагадаємо, що мотиваційний комплекс є типом зв'язку трьох видів мотивації: ВМ, ЗПМ і ЗНМ.

Між цими комплексами укладені проміжні, з точки зору їх ефективності, мотиваційні комплекси.

При інтерпретації результатів нами враховували тип мотиваційного комплексу й те, наскільки сильно один тип мотивації перевершує інший за рівнем вираженості.

Задоволеність професією має значні кореляційні зв'язки з оптимальністю мотиваційного комплексу (позитивний значущий зв'язок, $r=+0,409$). Інакше кажучи, задоволеність респондента обраною професією тим вище, чим більш оптимальним у нього є мотиваційний комплекс: висока вага внутрішньої та зовнішньої позитивної мотивації та низька – зовнішньої негативної. Чим більш оптимальним є мотиваційний комплекс, чим більш активність суб'єкта мотивована самим змістом професійної діяльності, прагненням досягти у ній певних позитивних результатів, тим нижча емоційна нестабільність. І навпаки, чим більше діяльність суб'єкта обумовлена мотивами уникнення, осуду, бажанням «не потрапити у халепу» (які починають превалювати над мотивами, пов'язаними з цінністю самої професійної діяльності, а також над зовнішньою позитивною мотивацією), тим вищий рівень емоційної нестабільності.

Методика вивчення мотивації навчання Т. Ільїної була спрямована на виявлення домінуючого мотиву навчання.

При створенні даної методики вивчення мотивації навчання Т. Ільїна використовувала низку інших відомих методик.

У методиці є три шкали: «придбання знань» (прагнення придбання знань, допитливість); «опанування професією» (прагнення опанувати професійні знання та сформувані професійно важливі якості); «отримання диплому» (прагнення набутти диплом при формальному засвоєнні знань; прагнення до пошуку обхідних шляхів при складанні іспитів та заліків).

В опитування авторка методики включила низку фонових тверджень, які надалі не обробляються.

Обробка та інтерпретація результатів:

- шкала «придбання знань» – за згоду («+») із твердженням за п. 4 – 3,6 бала; за п. 17 – 3,6 балів; за п. 26 – 2,4 бали; – за незгоду («-») із затвердженням за п. 28 – 1,2 бали; за п. 42 – 1,8 балів; максимум – 12,6 балів;

- шкала «оволодіння професією» – за згоду п. 9 – 1 бал; за п. 31 – 2 бали; 114 за п.33 – 2 бали; за п. 43 – 3 бали; за п. 48 – 1 бал та за п. 49 – 1 бал; максимум – 10 балів;

- шкала «отримання диплому» – за незгоду за п. 11 – 3,5 бали; – за згоду за п. 24 – 2,5 бали; за п. 35 – 1,5 бали; за п. 38 – 1,5 балів та за п. 44 – 1 бал; максимум – 10 балів.

Питання п.п. 5, 13, 30, 39 є нейтральними до цілей опитувальника і не включалися нами в обробку.

Переважна більшість мотивів за першими двома шкалами свідчить про адекватний вибір професії та задоволеність нею.

Методика «Мотивація успіху і страх невдачі» (А. Реан) передбачає, що погоджуючись чи не погоджуючись з наведеними твердженнями, необхідно вибрати одну з відповідей – «так» чи «ні». Один бал отримують відповіді «так» на твердження 1-3, 6, 8, 10-12,14, 16, 18-20 та відповіді «ні» на твердження 4, 5, 7, 9, 13, 15, 17. Підраховується загальна кількість балів.

Якщо респондент набирає від 1 до 7 балів, то діагностується мотивація на невдачу (страх невдачі); коли ж сума від 14 до 20 балів, то це мотивація на успіх (надія на успіх).

Якщо кількість набраних балів у межах від 8 до 13, то слід вважати, що мотиваційний полюс не виражений. Однак у випадку з 8-9 балів мотивація респондента ближче до уникнення невдачі, а 12-13 – ближче до прагнення досягти успіху.

Діагностику оцінки індивідуальної міри вираженості якості рефлексивності дозволяла провести методика А. Карпова. При інтерпретації результатів ми виходили з диференціації респондентів на три основні нижче наведені категорії.

Результати респондентів за методикою, рівні або більші 7 стенів,

свідчили про високорозвинену рефлексивність.

Результати респондентів у діапазоні від 4 до 7 стенів – слугували індикаторами середнього рівня рефлексивності.

Показники респондентів, менші за 4 стени, – свідчили про низький рівень розвитку рефлексивності.

Слід зазначити, що система саморегуляції респондентів не завжди може бути оцінена як повна, достатня, відповідна вимогам тієї діяльності, що вони здійснюють. Тому аналіз уявлень про свою саморегуляцію та зіставлення самооцінок респондентів з оцінками експертів виявився корисним для встановлення підготовленості респондентів до діяльності.

Крім того, самооцінка відіграла ще й прогностичну роль. Відповідно до неї респондент може програмувати свої дії, зусилля.

Опитувальник саморегуляції О. Осницького був задіяний у дослідженні для вирішення низки задач:

- визначення сформованості і забезпеченості окремих аспектів регуляції;
- визначення цілісних функціональних властивостей саморегуляції (забезпеченість регуляції загалом, упорядкованість, стійкість, деталізація, звичність, практичність, суб'єктна деталізованість);
- визначення динамічних властивостей саморегуляції (впевненість, ініціативність, обережність, пластичність, практична реалізованість, на противагу лише уявним намірам);
- визначення особистісно-стильових якостей регуляції (критичність, автономність, відповідальність, виховність).

Всі оцінювані властивості саморегуляції (за винятком пункту «15») набирають одну з чотирьох можливих оцінок – «так», «мабуть, так», «ні», «мабуть, ні», що відповідають рівню сформованості саморегуляції у конкретного респондента.

У результаті було отримано список оцінок якостей регуляції респондентів, які, до того ж, можна було порівняти з результатами самооцінки.

Об'єктом уваги у проведеному дослідженні були ті властивості саморегуляції, за якими збігаються негативні оцінки експертів та респондентів, а також усі випадки розбіжності оцінок та самооцінок.

1. Цілепокладання.

Здатний виконувати справу без нагадувань.

Планує, організовує свої справи та роботу.

Вміє виконати отримане завдання.

Потрібно нагадувати, що необхідно закінчити справу.

Не планує, мало організовує свої справи та роботу.

Не виконує завдань внаслідок того, що відволікається.

2. Моделювання умов.

Добре аналізує умови.

Враховує можливі труднощі.

Вміє відокремлювати головне від другорядного.

Умови аналізує погано.

Не враховує можливих труднощів.

Не вміє відокремлювати головного від другорядного.

3. Програмування процесів.

Найчастіше обирає правильний шлях вирішення завдання.

Правильно планує свої заняття та роботу.

Намагається вирішити завдання різними способами.

Шляхи рішення обирає не найкращі.

Не вміє планувати роботу та заняття.

Не намагається вирішувати завдання різними способами.

4. Оцінювання результатів.

Сам справляється з труднощами, що виникають.

Рідко помиляється, вміє оцінити правильність дій.

Швидко виявляє свої помилки.

Не може впоратися з труднощами самостійно.

Часто припускається помилок у роботі, часто їх повторює.

Складно знаходить помилки у своїй роботі.

5. Корекція результатів та способу дій.

Швидко знаходить новий спосіб вирішення.

Швидко виправляє помилки.

Не повторює раніше зроблених помилок.

Складно знаходить нові способи рішення.

Складно і довго виправляє помилки.

Повторює одні й ті самі помилки.

6. Забезпеченість регуляції загалом.

Продумує свої справи та вчинки.

Добре справляється з важкими завданнями.

Справляється з завданнями без сторонньої допомоги.

Часто чинить необдумано, імпульсивно.

З важкими завданнями справляється погано.

Не справляється з завданням без нагадувань та допомоги.

7. Упорядкованість діяльності.

Любить порядок.

Заздалегідь знає, що робитиме.

Акуратний і послідовний.

Не любить порядок.

Часто не знає заздалегідь, що йому належить робити.

Непослідовний і неакуратний.

8. Деталізація регуляції дій.

Продумує все до дрібниць.

Помиляється найчастіше через те, що зміст завдання в цілому не зрозумілий, хоча всі деталі продумані.

Старанний, хоча часто не виконує завдань.

Обмежується лише загальними відомостями, загальним враженням.

Помиляється частіше через те, що не продумує дрібниць, деталей.

Не дуже старанний, але завдання виконує.

9. Обережність у діях.

Довго готується, перш ніж приступити до справи.

Уникає ризику.

Спочатку обмірковує, потім робить.

Приступає до справи без підготовки.

Часто ризикує, шукає пригод.

Спочатку зробить, потім думає.

10. Впевненість у діях.

Рішення приймає без вагань.

Впевнений у собі.

Діє рішуче, наполегливо.

Рішення приймає після роздумів та коливань.

Часто сумнівається у своїх силах.

Нерішучий, невеликі перешкоди вже зупиняють його.

11. Ініціативність у діях.

Підприємливий, рішучий.

Активний.

Ведучий.

Нерішучий.

Млявий, байдужий.

Ведомий.

12. Практична реалізація намірів.

Реалізує майже все, що планує.

Почату справу доводить до кінця.

Вважає за краще діяти, а не обговорювати.

Задумує багато, а робить мало.

Рідко, коли розпочата справа, доводить її до кінця.

Вважає за краще обговорювати, а не діяти.

13. Свідомість дій.

Обмірковує свої справи та вчинки.

Аналізує свої помилки та невдачі.

Планує справи, розраховує свої сили.

Діє без роздумів, «з ходу».

Не аналізує помилок.

Не планує майже нічого, не розраховує своїх сил.

14. Критичність у справах та вчинках.

Прислухається до зауважень.

Рідко повторює ту саму помилку.

Знає про свої недоліки.

Не прислухається до зауважень.

Часто повторює ту саму помилку.

Не хоче знати та виправляти свої недоліки.

15. Орієнтованість на оцінювальний бал.

На що згоден, коли потрібно поспішати у своїх справах.

На що претендує у своїх самооцінках.

16. Відповідальність у справах та вчинках.

Завжди перевіряє правильність роботи.

Намагається довести справу до кінця.

Намагається досягти кращих результатів.

Не перевіряє правильність результатів своїх дій.

Часто кидає роботу, не доробивши її.

Результат не важливий, прагне швидше закінчити роботу.

17. Автономність чи залежність у діях.

Діє самостійно, мало звертається до порад з іншими.

Вважає за краще справлятися з труднощами самому.

Може прийняти незалежне від інших рішення.

Про його труднощі та справи знають майже всі. Завжди сподівається на друзів, на їхню допомогу. Чинить за принципом: як усі, так і я.

18. Гнучкість, пластичність у діях.

Любить зміну у заняттях.

Легко перемикається з однієї роботи на іншу.

Добре орієнтується у нових умовах.

Любить однакові заняття.

Складно перемикається з однієї роботи на іншу.

Погано орієнтується у нових умовах.

19. Залучення корисних навичок у регуляцію дії.

Акуратний.

Уважний.

Неаккуратний.

Неуважний.

Неусидливий.

20. Практичність, стійкість у регуляції дій.

З невдачами та помилками зазвичай справляється.

Невдачі активізують його.

Намагається розібратися у причинах невдач.

Помилка може бути виправлена, якщо його заспокоїти.

Невдачі швидко збивають з пантелику.

Байдужий до причин невдач.

21. Оптимальність (адекватність) регулювання зусиль.

Вміє мобілізувати зусилля.

Зважає всі «за» та «проти».

Намагається дотримуватись правил.

Насилу мобілізується на виконання завдань.

Чинить необдуманно, імпульсивно.

Не дотримується правил.

22. Податливість виховним впливам.

Завжди зважає на думку інших.

Його не важко переконати в чомусь.

Прислухається до зауважень.

Не зважає на думку оточуючих.

Його важко переконати в чомусь.

Не прислухається до зауважень.

Нагадаємо, що у психологічних дослідженнях рефлексивність сприймається як здатність до рефлексії, а рефлексія – це робота суб'єкта з власною свідомістю, результатом якої є поява ідей про цю свідомість.

Таким чином, процеси самопізнання, самоорганізації та самоконтролю у навчальній та інших видах діяльності, а також розвиток самостійності мають своєю основою рефлексивність.

Здатність до рефлексії важлива й з погляду здатності молоді виконувати такі дії, як співвідношення мети та завдань.

Наведемо ще кілька прикладів діяльності молодої людини, яка потребує розвинених рефлексивних умінь в аспекті розвитку її самоорганізації: корекція своїх цілей, планів та дій у тих випадках, коли молода людина усвідомлює, що допущена та чи інша помилка у формулюванні мети, складанні плану, або вона розуміє, що її дії, які мають вести до досягнення мети, здійснюються неправильно; аналіз та контроль своїх дій; регуляція навантажень та вироблення власного режиму діяльності на основі аналізу власної діяльності та наявних ресурсів.

Аналіз даних, отриманих за використаними нами методиками, дозволив визначити рівень самоорганізації молоді за основним показником її критерію.

Показано доцільність розвитку компетенції самоорганізації, передусім, у межах діяльності тієї чи іншої форми, наприклад, у межах конкретних навчальних/професійних проєктів (табл. 3.9).

Це надає можливість об'єднати роботу над підвищенням компетенцій у напрямку оптимізації самоорганізації молоді, визначати коло завдань у межах поставленої мети та вибирати оптимальні способи їх вирішення, виходячи з чинних правових норм, наявних ресурсів та обмежень (зокрема, у категорії розробки та реалізації проєктів).

Оскільки постановка цілей, прийняття рішень, планування свого часу та діяльності є ключовими складовими компетенції самоорганізації, їх поєднання становить самоорганізацію молоді людини загалом, а компетенції, що становлять процес самоорганізації, слід розглядати як її критерії.

Таблиця 3.10

Критерії самоорганізації молоді та їх показники у категорії розробки та реалізації навчальних/професійних проєктів

Критерії	Показники		
Здатність визначати коло завдань у межах поставленої мети і вибирати оптимальні способи їх вирішення, виходячи з діючих правових норм і наявних ресурсів та обмежень.	Формулювання у межах поставленої мети сукупності взаємозалежних завдань, які забезпечують її досягнення. Вибір оптимального способу вирішення конкретної задачі, виходячи з наявних ресурсів.	Вирішення конкретних завдань заявленої якості та за встановлений час.	Представлення результатів вирішення конкретного завдання.
Здатність керувати своїм часом, вибудувати та реалізувати траєкторію саморозвитку на основі принципів освіти протягом усього життя.	Застосування знань про свої ресурси та їх обмеження для складання ресурсної картки та планування роботи.	Виконання наміченої роботи з урахуванням власних ресурсів, дотримуючись складеного плану.	

Крім основного показника, існують додаткові, за якими можна зробити висновки про рівень самоорганізації молоді під час її участі у навчальній (професійній) діяльності.

До них належать такі: «вирішення конкретних завдань заявленої якості та за встановлений час»; «представлення результатів вирішення конкретного завдання»; «застосування знань про свої ресурси та їх межі для складання ресурсної картки та планування своєї діяльності»; «виконання наміченої роботи з урахуванням власних ресурсів, дотримуючись складеного плану».

З'ясовано, що критерій здатності керувати своїм часом, вибудовувати та реалізовувати траєкторію самоорганізації на основі принципів освіти протягом усього життя, визначають такі показники самоорганізації молоді, як застосування знань про свої ресурси та їх обмеження для складання ресурсної картки та планування діяльності; виконання наміченої роботи з урахуванням власних ресурсів, дотримуючись складеного плану.

При цьому молода людина демонструє знання про власні ресурси та вміння раціонально їх використовувати; вміння дотримуватися плану; здатність виконати завдання та дотриматися встановлених термінів. Якщо основний показник критерію самоорганізації пов'язаний зі здатністю молоді до здійснення цілепокладання та наявністю у неї знань у галузі самоорганізації, то додаткові показники стосуються реалізації цих здібностей та знань у її практичній діяльності. Отже, їхня оцінка може проводитися тільки у ході конкретного виду діяльності.

Визначення критеріїв самоорганізації та їх показників на основі висновку про те, що одночасна робота над розвитком універсальних компетенцій дозволить досягти найкращого результату, а також використання відповідних показників засобів діагностики необхідні для роботи над підвищенням рівня самоорганізації молоді.

Виходячи з визначення самоорганізації та отриманих результатів діагностики, важливо обрати такий вид програмно-цільового проєкту, участь

у якому сприятиме розвитку навичок самоорганізації молоді та допоможе їй опанувати вищезазначені компетенції повною мірою.

3.3. Інтегральні соціально-психологічні характеристики молоді та їх зв'язок із процесом самоорганізації

Як показав попередній аналіз, однією з важливих якостей сучасного фахівця є його схильність до самоорганізації. Ефективність його діяльності великою мірою залежить від того, як він орієнтується на свої внутрішні принципи, створює самостійно умови її оптимізації. Схильність молоді людини до самоорганізації можна розглядати як важливу складову особистісного потенціалу, який дозволяє їй протистояти небажаним змінам у навколишньому світі [14; 15; 16; 203; 212 та ін.].

Вивчення психологічних здібностей до самоорганізації є одним із важливих завдань під час планування соціально-психологічної роботи.

У зв'язку з цим, мета *третього етапу* емпіричного дослідження полягала у встановленні взаємозв'язку між самоорганізацією респондентів та їх інтегральними соціально-психологічними характеристиками і властивостями.

Показано, що психологічні характеристики групи досліджуваних, які успішно втілюють процес самоорганізації, пов'язані з інтегральними властивостями, що описують їх орієнтацію на взаємодію з оточуючими і творчі рішення у ситуації невизначеності. Встановлено, що самоорганізація досліджуваних супроводжується високими рівнями наполегливості ($p \leq 0,03$) та самоконтролю поведінки ($p \leq 0,02$), усвідомленістю життєвих цілей ($p \leq 0,03$), інтернальним локусом контролю ($p \leq 0,04$), відповідальністю ($p \leq 0,02$) (застосовано U-критерій Манна Уїтні).

З'ясовано, що ціннісні орієнтації регулюють самоорганізацію респондентів, спрямовуючи (чи обмежуючи її), що свідчить про наявність у структурі зв'язків як значимих, так і відхилених цінностей. Значущі цінності

дозволяють молоді побудувати процес самоорганізації, використовуючи необхідні якості; відхилені цінності визначають сфери, де самоорганізація може бути ускладнена.

У групі респондентів з низьким рівнем самоорганізації інтегральні властивості мають суперечливий характер. Зокрема, значущі цінності не тільки виключені зі структури зв'язків, а й ускладнюють самоорганізацію. При цьому зміст інтегральних властивостей замикається на прояв власних переконань та прагнення до зовнішніх атрибутів успіху, що супроводжується ригідністю та нестійкістю самоорганізації.

Подальший аналіз був спрямований на визначення психологічних характеристик процесу самоорганізації у підгрупах респондентів з досвідом професійної діяльності та здобувачів вищої освіти, з урахуванням загального сумарного показника самоорганізації діяльності.

Методика вивчення мотивації навчання у вузі Т. Ільїної була задіяна з метою виявлення домінуючого мотиву навчання.

Як зазначалося вище, ця оцінка проводилася нами за трьома шкалами: «придбання знань» – прагнення придбання знань, допитливість; «оволодіння професією» – прагнення опанувати професійні знання та сформувати професійно важливі якості; «отримання диплому» – прагнення придбати диплом при формальному засвоєнні знань; прагнення пошуку обхідних шляхів при складанні іспитів і заліків.

Результати вивчення мотивації навчання у закладі вищої освіти по вибірці наведено на рис. 3.2.

Методика діагностики особливостей самоорганізації, розроблена О. Ішковим, дозволяла виявити рівень розвитку навичок мети, аналізу ситуації, самоконтролю та вольових зусиль. Як зазначалося вище, методика складається з шести приватних шкал та однієї інтегральної шкали «Рівень самоорганізації». Приватні шкали характеризували рівень розвитку одного особистісного компонента (вольових зусиль) та функціональних компоне-

нтів самоорганізації, таких як цілепокладання, аналіз ситуації, планування, самоконтроль, корекція.

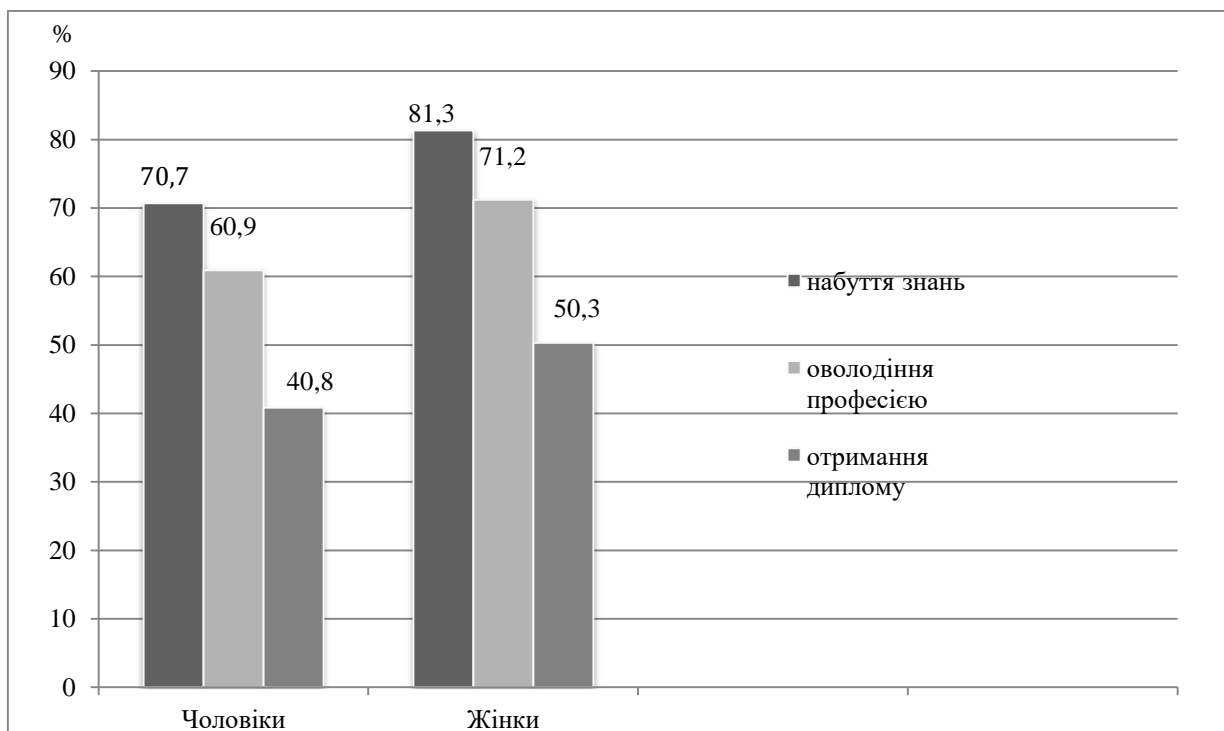


Рис. 3.2. Результати вивчення мотивації навчання по вибірці (за Т. Ільною)

Результати діагностики особливостей самоорганізації по вибірці наведено на рис. 3.3.

Отримані експериментальні дані дозволили зробити висновок про рівень сформованості компетенції самоорганізації.

Отже, встановлена наявність взаємозв'язку між активністю у самоорганізації та такими інтегральними характеристиками молоді, як відповідальність, суперництво, усвідомленість життєвих цілей і підтверджена доцільність використання вищенаведених критеріїв самоорганізації: характер ціннісної установки на самоорганізацію, рівень сформованості інтегральних властивостей, що сприяють самоорганізації, реалізованість у діяльності інтегральних властивостей.

Констатовано, що самоорганізація молоді має дворівневу структуру. Суб'єктний рівень представлений самоорганізацією діяльності, а особистісний рівень – сукупністю інтегральних зв'язків між психологічними характеристика досліджуваних, зокрема між цінностями та особистісними якостями.

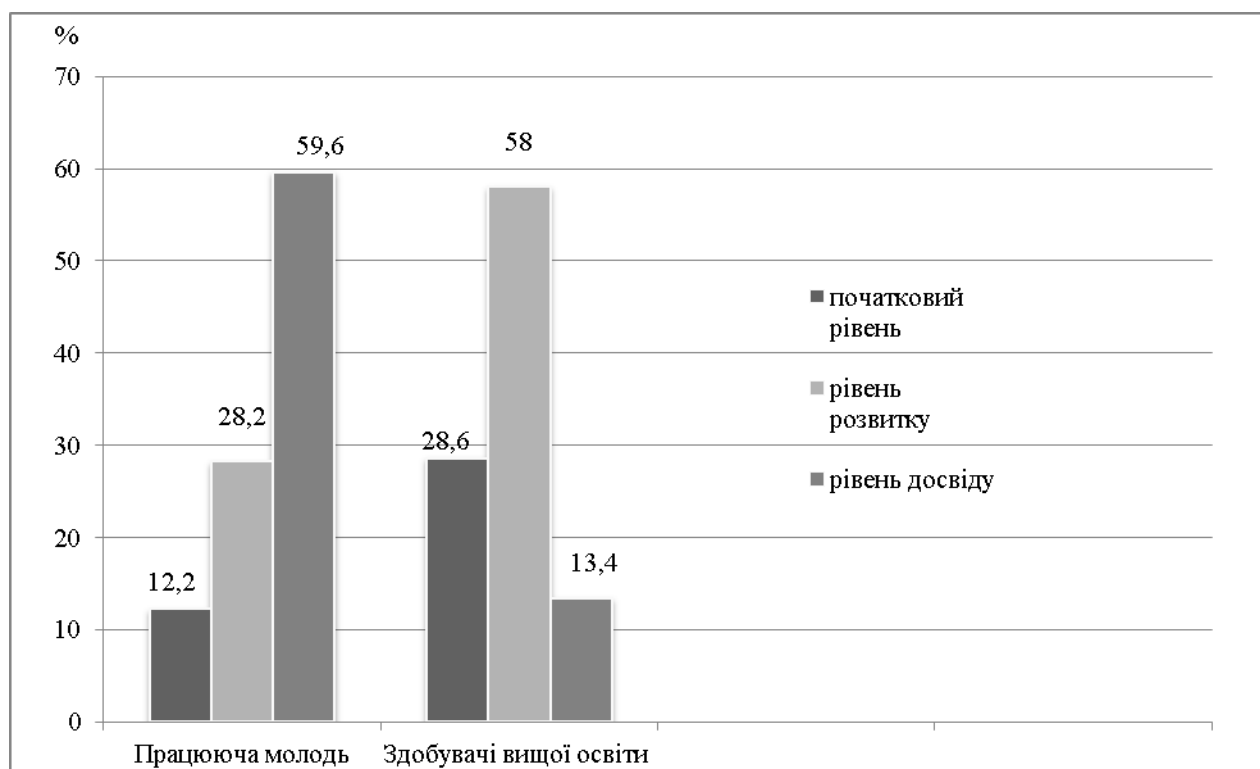


Рис. 3.3. Результати діагностики особливостей самоорганізації по вибірці

Як зазначалося вище, одним з найбільш валідних методів кількісної оцінки схильності до самоорганізації є «Опитувальник самоорганізації діяльності», розроблений О. Мандріковою.

За допомогою критерію Колмогорова-Смирнова було визначено належність результатів до нормального розподілу (якщо асимптотична значимість більше 0,05, то розподіл вважався нормальним).

Належність результатів розподілу даних до нормального розподілу (за критерієм Колмогорова-Смирнова) наведена у табл. 3.11.

Таблиця 3.11

Належність результатів розподілу даних до нормального розподілу (за критерієм Колмогорова-Смирнова)

Психологічні характеристики самоорганізації	Асимптотична значимість (двобічна)	Приналежність до нормального розподілу
Планомірність	0,326	Так
Цілеспрямованість	0,0001	Ні
Наполегливість	0,457	Так
Фіксація	0,138	Так
Самоорганізація	0,66	Так
Орієнтація на сьогодні	0,03	Ні
Загальний сумарний бал	0,153	Так

В результаті обробки даних за допомогою SPSS (версія 22.0) було отримано психологічні характеристики самоорганізації респондентів, наведені у табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Психологічні характеристики самоорганізації респондентів по вибірці

Психологічні характеристики самоорганізації молоді	μ	δ	Min	Max
Планомірність	16,29	6,813	4	28
Цілеспрямованість	32,58	8,877	6	42
Наполегливість	23,60	6,012	9	36
Фіксація	21,18	5,549	6	33
Самоорганізація	9,38	4,464	3	21

Орієнтація на сьогоднішнє	8,39	3,339	2	14
Загальний сумарний бал	111,53	21,785	51	156

Далі було проведене порівняння отриманих даних із середніми показниками:

- за планованістю – респонденти у помітному ступені схильні розробляти чіткі плани та плановано дотримуватися їх при досягненні поставленої мети;

- за цілеспрямованістю – респонденти досить добре бачать та розуміють свої цілі, здатні досягати їх;

- за наполегливістю – респонденти у середньому характеризуються як організовані, здатні зусиллям волі структурувати свою активність і завершити розпочату справу;

- за фіксацією – виконавчі та обов’язкові, прагнуть всіма можливими способами завершити розпочату справу;

- за самоорганізацією – респонденти під час планування свого часу покладаються на власну організованість;

- за параметром орієнтації на сьогоднішнє – респонденти здатні бачити та цінувати своє психологічне минуле та майбутнє.

В цілому, респонденти здатні поєднувати структурований підхід до організації часу свого життя зі спонтанністю та гнучкістю, вміють цінувати всі складові психологічного часу та отримувати цінний досвід із багатоплановості свого життя.

У ході експерименту також фіксувалися досліджувані, які мають досвід практичної діяльності від 1 до 5 років у соціономічній сфері – 309 осіб (40,9% від загальної вибірки респондентів) і здобувачі вищої освіти, які

перебувають на етапі професійної підготовки – 447 осіб (59,1% від загальної вибірки респондентів).

Оскільки не всі дані мали нормальний розподіл, то для однорідності оцінки було обрано непараметричний U-критерій Манна-Уїтні, за допомогою якого була перевірена статистична розбіжність результатів у вказаних підгрупах респондентів.

Констатовано, що за всіма виокремленими показниками, включаючи підсумковий бал самоорганізації діяльності, між підгрупами виявлено достовірні відмінності ($p \leq 0,05$).

Результати перевірки на статистичну розбіжність даних діагностики за методикою О. Мандрікової наведено у табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Результати перевірки на статистичну розбіжність даних діагностики за методикою О. Мандрікової

Психологічні характеристики самоорганізації молоді	Асимптотична значимість (двобічна) (p)	Статистична розбіжність ($p \leq 0,05$)
Планомірність	0,043	Так
Цілеспрямованість	0,022	Так
Наполегливість	0,0001	Так
Фіксація	0,010	Так
Самоорганізація	0,041	Так
Орієнтація на сьогоднішній день	0,042	Так
Загальний сумарний бал	0,046	Так

За даними табл. 3.13 видно, що отримані результати статистично розбіжні та їх можна порівнювати і інтерпретувати.

Аналіз результатів дослідження психологічних характеристик самоорганізації діяльності у підгрупах респондентів наведено у табл. 3.14.

Таблиця 3.14

Психологічні характеристики самоорганізації у підгрупах респондентів

Психологічні характеристики самоорганізації молоді	Працююча мо- лодь N=309		Здобувачі ви- щої освіти N=447		Рівень значу- щості (p)
	μ	δ	μ	δ	
Планомірність	17,07	6,249	15,36	7,381	p≤0,05
Цілеспрямованість	34,21	7,388	30,59	10,202	p≤0,05
Наполегливість	25,34	6,071	21,40	5,167	p≤0,05
Фіксація	22,11	5,452	19,89	5,511	p≤0,05
Самоорганізація	9,90	3,929	8,76	5,062	p≤0,05
Орієнтація на сьо- годення	7,89	3,474	8,87	3,077	p≤0,05
Загальний сумар- ний бал	113,65	18,319	107,74	24,121	p≤0,05

Констатовано, що за всіма показниками методики О. Мандрікової, включаючи підсумковий показник, між підгрупами виявлено достовірні розбіжності на високому рівні значимості (p≤0,05 за всіма показниками).

Респонденти, які мають досвід професійної діяльності, за параметрами планомірності, цілеспрямованості, наполегливості, фіксації, самоорганізації, орієнтації на сьогодення, а також за загальним сумарним показником самоорганізації діяльності виявили загалом більш високі показники, ніж здобувачі вищої освіти.

На цьому етапі емпіричного дослідження було визначено й показники психологічного часу та сприйняття часу у процесі самоорганізації досліджуваних. Встановлено, що отримані показники відображають різні сторони психологічного часу молоді, як часу життя, і особливості його структурування.

Виявлено, що респонденти здатні поєднувати структурований підхід до організації часу свого життя зі спонтанністю та гнучкістю; вміють цінувати всі складові психологічного часу та отримувати цінний досвід із багатоплановості свого життя.

Визначено, що респонденти, які мають досвід професійної діяльності, більш успішні у структуруванні свого часу, більш цілеспрямовані, наполегливі у досягненні своїх цілей, краще планують свій час, меншою мірою орієнтовані на сьогоднішнє і націлені на планування майбутнього, тобто більш активні та успішні в аспекті самоорганізації власної діяльності ($p \leq 0,05$).

Вивчення феномену самоорганізації і поступове накопичення наукових знань дозволило сформулювати власні підходи до його розуміння, а також до вивчення показників сприйняття часу у процесі самоорганізації молоді.

З одного боку, самоорганізація розглядається як діяльність, спрямована на зміну, перебудову і розвиток особистості без зовнішнього втручання або впливу, з метою досягнення певних результатів. У цьому випадку самоорганізація виступає як механізм адаптації: якщо особистісні компоненти (сила волі, цілеспрямованість та ін.), необхідні для досягнення певних цілей, розвинені не у повній мірі, то активність особистості буде спрямована на їх перебудову, а з іншого боку, самоорганізація є частиною самої діяльності, спрямованої на досягнення поставлених цілей. У цьому випадку самоорганізація дозволяє побудувати план дій, а також розподілити сили і енергію, необхідні для підтримки діяльності [156; 157; 205; 206; 212 та ін.].

Самоорганізація об'єднує такі вміння, як планування, цілепокладання, рефлексію, раціональне сприйняття і розподіл часу [226 та ін.].

При цьому вбачається важливим визначення показників сприйняття часу у процесі самоорганізації молоді, зокрема у соціально-психологічному вимірі.

Стрімкість і незворотність подій, а також обмеженість часу надають цьому чиннику особливої значущості як ресурсу, що не відновлюється. Обмеженість часу дозволяє молоді усвідомити справжню цінність тих чи інших аспектів свого життя, визначити, що по-справжньому важливо, побудувати пріоритети та діяти, розподіляючи часові ресурси.

Обмеженість часових ресурсів підштовхує особистість до створення та розвитку оптимального способу взаємодії зі світом та з собою. Успішність розподілу часових і фізичних ресурсів залежить від сформованості уявлень про своє минуле і майбутнє, іншими словами, від її часової перспективи.

Істотно значущою для людини є якість часу виділяти ціннісний зміст подій, що виникає у житті, наділяти їх ціннісним забарвленням, що регулює поведінку людини, виділяти те, що по-справжньому важливе у теперішньому і майбутньому, і намічати напрямки докладання активності.

Для позначення сукупності уявлень особистості про своє психологічне минуле і майбутнє С. Франком було введено у науковий обіг поняття «часова перспектива». Проте вперше наукове обґрунтування поняття часової перспективи отримало у працях К. Левіна, який використав його для опису цілісного бачення людиною свого життя в минулому, теперішньому та майбутньому.

У рамках розробленої концепції психологічного поля К. Левін розглядав часову перспективу як поєднання минулого досвіду та уявлень про майбутнє в даний момент часу, незалежно від хронологічної віддаленості [65].

Розроблений Ф. Зімбардо конструкт часової перспективи включав орієнтацію людини як у майбутнє, така й у минуле і теперішнє. У його концепції для кожної людини характерна фіксація на певному проміжку часу (орієнтація на сьогодні, минуле чи майбутнє), що характеризує її часову «пристрасть» або «упередження». Коли певний часовий проміжок обирається людиною частіше за інші, тоді він стає особистісною диспозицією.

Часову перспективу зазвичай відносять до двох різних аспектів психологічного часу.

До першого аспекту часової перспективи відносять протяжність, насиченість, глибину, ступінь реалістичності та опрацьованості психологічного часу.

Другим аспектом є ставлення особистості до свого психологічного минулого, сьогодні чи майбутнього, те, наскільки позитивно чи негативно людина позиціонує свій психологічний час – її часові установки [231].

Часова перспектива – це складне інтегральне особистісне утворення, у якому суб'єкт здатний давати сприйнятним подіям, які або вже відбулися, або відбуваються, або можуть статися, часову оцінку (характеристику), де минуле і майбутнє виконують регулятивну функцію поведінки у теперішньому.

На думку К. Левіна, поведінка та психічний стан людини найчастіше залежать більше від її надій та спогадів, ніж від поточної ситуації «тут і тепер». У його просторово-часовій моделі зона майбутнього (бажання, страхи, мрії, плани, надії) детермінує поведінку людини в теперішньому та визначає межі її психологічного поля в даний момент.

Теперішнє виступає як оціночно-діяльнісний простір людини, де відбувається акт усвідомлення її власної діяльності та внутрішнього спонукання до цієї діяльності. Діяльність, і навіть самоорганізація діяльності, залежить від реалістичності, протяжності, тривалості, емоційного забарвлення часу і від особистісної фіксації на певних часових локусах. Так, напри-

клад, здатність планувати збільшується залежно від того, наскільки об'ємним та реалістичним суб'єкт сприймає своє сьогодні, а також наскільки близьким відчувається його майбутнє.

Об'ємність психологічного сьогодні створює свободу вибору цілей і дозволяє формувати в даному часовому локусі більшу кількість різноманітних планів. Реалістичне і ясне сприйняття сьогодні відкриває можливість об'єктивно оцінити ситуацію, сформувавши правильний порядок дій та правильно розподілити фізичні, психічні та часові ресурси. Чим ближче до сьогодні на часовому відрізку розташовуються події майбутнього, тим реальнішими вони сприймаються. Це створює тісний емоційний та психологічний зв'язок з очікуваннями, цілями та планами. Реалістичне сприйняття свого психологічного майбутнього наділяє його індивідуальними сенсами, робить цілі найбільш значущими і відчутними, спонукаючи до дії.

Ж. Нюттен виділяє дві умови впливу часової перспективи майбутнього на поведінку. Першою умовою є темпоральна інтеграція, за якою майбутнє представляється як активна частина сьогодні. Друга – установка на здійснення інтегральних каузальних атрибутів; така установка є проявом ролі особистої активності у досягненні цілей.

Екстенсивна часова перспектива спонукає людину планувати та будувати довгострокові плани, збільшуючи ефективність та дозволяє працювати над більш довгостроковими проектами. Люди з часовою перспективою майбутнього здатні планувати набагато більше. Їх плани різноманітніші, і при цьому такі суб'єкти зберігають реалістичність, отже, і вплив, чого не можна сказати про суб'єкти, чий прагнення лежать поза актуальним відрізком часу.

Ж. Нюттен наголошував, що віддалені цілі сильніше мотивують людей з більш тривалою перспективою майбутнього. Водночас відсутність перспективи майбутнього може свідчити про переважання гедоністичної спрямованості особистості, яка прагне задоволення лише миттєвих потреб.

Проте така спрямованість може виявлятися у стресових ситуаціях та бути захисним механізмом.

Для зміни рівня самоорганізації необхідно змінити ставлення особистості до її психологічного майбутнього, а саме наблизивши життєві цілі й плани до теперішнього часу, у тому щоб вони відчувалися реальнішими. Також необхідна зміна емоційного забарвлення майбутнього часу. Це дозволить знизити рівень стресу від потенційної невдачі, щоб молода людина була орієнтована на позитивне досягнення мети, а не на уникнення невдачі. Це надає можливість збільшити особисту значущість мети та прагнення її досягнення.

Слід зазначити, що наразі система вищої освіти зазнає серйозних змін. Перегляд навчальних програм, які призвели до значного зменшення навчальних годин та збільшення самостійної роботи, актуалізує проблему необхідності вдосконалення вміння самоорганізації часу у здобувачів вищої освіти.

Самоорганізація в даному випадку включає постійне отримання знання, вміння раціонально і ефективно планувати час і власні ресурси, структурувати особистісне і професійне становлення, мобільність у прийнятті рішення, ефективні способи досягнення поставлених цілей, мобілізацію внутрішніх ресурсів для впорядкування поточних завдань, вибудовування пріоритетів, планування своєї активності та ін.

Щодо впливу сприйняття часу на процес самоорганізації, то слід згадати, що у понятійному просторі психології категорія часу існувала завжди; вона визначає основу функціонування психологічного знання.

Протягом всієї історії людської цивілізації у визначенні сутності часу виділяли два структурних моменти: лінійне сприйняття часу, яке протікає від минулого до майбутнього і циклічне або кругове сприйняття, що демонструє незмінне повторення процесів і явищ у часі.

Ставлення до часу постійно розвивається, і у окремо взятої особистості і у всього людства в цілому. При цьому існують специфічні особли-

вості у трактуванні часу. Вони залежать від соціокультурних чинників. Ставлення до часу розвивається поступово у процесі формування особистості [1; 10].

На думку дослідників, ідея часу могла виникнути виходячи з двох діаметрально протилежних уявлень: повторюваності та неповторюваності подій, ритмічного повторення будь-чого і неповторного одноразового повторення будь-чого [61; 169; 170].

Проблема вивчення самого поняття, пошуку методів дослідження категорії часу виникла давно. Проте проблема розуміння основних категорій, методів опису та емпіричного дослідження є актуальною й наразі.

Класичні дослідження про якісно різні структури часу у фізичній, геологічній, біосферній та соціальних системах торкнулися психології дотично.

В основі вивчення категорії часу психологією лежить визнання актуальності часового, просторового та логіко-математичного конструювання його змісту.

Врахування цих чинників дозволило дослідникам здійснити якісний вимір процесів зміни психологічної активності людини.

Наразі можна констатувати той факт, що активність особистості щодо категорії часу стала об'єктом активного осмислення у сучасній психології. Вченими були вироблені програми обстеження та діагностики життєвих планів, позицій та часових перспектив особистості. Час набуває у свідомості людини конкретний психологічний зміст. Уявлення про час незмінно визначаються культурою людини, до якої вона належить [136; 137].

Наразі перед молодого людиною у багатопольярному світі стоїть рефлексивне завдання диференціації часової категорії, вибір власних просторових і часових образів і моделей поведінки у конкретній життєвій ситуації. Таким чином, категорія часу є основною в концептуальному розумінні сутності людської особистості, що допомагає вибудувати підходи до вивчення психології людини [136; 137].

Мета наступного етапу емпіричного дослідження полягала у визначенні показників сприйняття часу у процесі самоорганізації молоді у соціально-психологічному вимірі.

Психодіагностичний комплекс методик на цьому етапі дослідження включав методику «Семантичний диференціал часу» (Л. Вассерман, О. Трифонова, К. Червинська), опитувальник «Діагностика особливостей самоорганізації» (О. Ішков), опитувальник самоорганізації діяльності (О. Мандрікова).

Семантичний диференціал часу як один із методичних прийомів психодіагностики, що відображає «афективні компоненти значень», створений для дослідження пізнавальних процесів людини щодо часу проживання свого життя, що завжди має емоційне значення.

Методика містить ряд прикметників, на основі яких респондент може висловити свої переживання у зв'язку з часом, суб'єктивні уявлення про своє минуле, сьогодення та майбутнє.

Це має особистісний сенс, оскільки поняття минулого, сьогодення та майбутнього незмінно присутні у житті людини і тісно пов'язані з її фізичним існуванням, з обмеженою тривалістю життя в цілому та емоційним ставленням до різних її етапів.

Слід зазначити, що при зниженні настрою відбувається зміна у сприйнятті та оцінці часу. Почуття порожнечі та безнадійності – один із обов'язкових симптомів депресії – є фактором ризику порушень психічної адаптації, а у ряді випадків і суїцидальної загрози [50].

Велике значення має вивчення ставлення респондента до різних модусів часу, особливо до свого майбутнього, яке значною мірою є регулятором ієрархії потреб, мотивації діяльності та сенсожиттєвих орієнтацій в аспекті самоорганізації особистості.

Результати проведених досліджень дають підстави вважати, що семантичний диференціал часу дозволяв визначати ставлення особистості до свого часу, яке є переважно малоусвідомлюваним.

Фахівець, який працює з методикою семантичного диференціалу часу, оцінює настрій респондента не безпосередньо, а побічно, на основі його інтуїтивного уявлення про час: наявності елементів песимізму чи оптимізму, задоволеності чи незадоволеності актуальною життєвою ситуацією.

Можна припустити, що результати, отримані під час використання семантичного диференціалу часу, значною мірою спонтанні і проєктивні, менш раціональні, ніж у суб'єктивній інтерпретації тверджень опитувальників, оскільки у стимульному матеріалі складно, і може малоімовірно розрізнити «хороші – погані» і «правильні – неправильні» відповіді [50].

Результати семантичного диференціалу часу тонко відбивають інтуїтивне уявлення випробуваного часу на даний момент.

Методика «Семантичний диференціал часу» містила 25 полярних шкал, на основі яких виділено 5 факторів.

На кожній шкалі полярні точки представлені прикметниками – антонімами, що метафорично характеризують час.

Оцінка респондентами значення поняття за шкалами семантичного диференціалу часу дозволяла помістити час у точку семантичного простору, для виділення основних вимірювань якого застосовувався факторний аналіз.

Семантичний диференціал часу дозволяв визначити координати точки у семантичному просторі, відстані між значеннями різних понять, понятійні структури досліджуваних, наприклад, «минуле», «сьогодення» та «майбутнє».

При використанні методики оцінювалося суб'єктивне значення часу в залежності від індивідуального досвіду та емоційного стану респондента. Там же відзначалися плюсом та мінусом полярності шкал, що було необхідним для обробки даних дослідження.

Полярні шкали поєднувались у такі п'ять факторів:

1. Активність часу (АЧ);
2. Емоційне забарвлення часу (ЕЧ);

3. Розмір часу (РЧ);
4. Структура часу (СЧ);
5. Відчуття часу (ВЧ).

Перший та другий фактори збігаються з факторами, виділеними Ч. Осгудом, третій – фактор величини, очевидно, аналогічний фактору «сили» за Ч. Осгудом. Четвертий і п'ятий фактори специфічні стосовно психологічного часу і відбивають ступінь відчуття його реальності, незворотності, і навіть поєднання послідовності і одночасності.

Шкали семантичного диференціалу часу, що характеризують сьогодення, минуле та майбутнє, дозволяли оцінити індивідуальну своєрідність переживання особистістю часових аспектів свого життя.

Нижче наведено змістовну інтерпретацію факторів.

Фактор активності (АЧ) відображає переважно динамічні характеристики психологічного часу, які визначаються такими епітетами як «активне – пасивне», «напружене – розслаблене», «стрімке – застигле», «щільне – порожнє», «мінливе – постійне».

Висока активність (динамічність) психологічного часу вказувала на наявність вираженої енергетичної наповненості психічного життя респондентів, можливо, емоційного напруження.

Низький рівень активності психологічного часу, навпаки, розглядався як опосередковане свідчення недостатньої активності психічної діяльності респондентів.

Оцінюючи минуле і майбутнє зазначені показники проєктуються респондентами на відповідні періоди часу.

Ці особливості можуть мати як відносно стабільний, так і ситуативний характер, виявлятися у когнітивній, емоційній та мотиваційно-поведінковій сферах.

Психічне напруження, характерне для осіб з високими показниками «активності часу», може виявлятися високим темпом перебігу розумових процесів, яскравістю, насиченістю переживань (як у позитивному, так і в

негативному сенсі), експресивністю, енергійністю, потребою у новизні, відчуттям наповненості життя подіями та враженнями. Разом із тим, висока динамічність психічного функціонування при підвищених показниках «активності часу» може бути відчуттям браку часу щодо виконання всіх намічених завдань, емоційним збудженням, роздратуванням. Недостатність тонусу, характерна респондентам з низькими показниками «активності часу», може виявлятися відчуттям нестачі зусиль і енергії, ознаками втоми, пасивністю, споглядальністю, інертністю, деякою статичністю внутрішнього життя, почуттям недостатньої наповненості життя подіями, враженнями, діяльністю.

Фактор емоційного забарвлення (ЕЧ) відображав переважно афективні характеристики психологічного часу, які визначаються такими епітетами як «радісне – сумне», «яскраве – тьмяне», «спокійне – тривожне», «кольорове – сіре», «світле – темне».

Високі показники за шкалою «емоційного забарвлення часу» відображали задоволеність респондентів актуальною життєвою ситуацією, оптимістичне бачення навколишнього, переважання у структурі переживань позитивних емоцій і почуттів – задоволення, радості, наснаги та ін. Ці переживання мали як ситуативний, та і відносно стабільний характер. В останньому випадку йдеться про нереалістичність уявлень респондентів, підвищену оптимістичність і недостатню критичність. При оцінці минулого і майбутнього зазначені особливості проєктуються респондентами на відповідні періоди часу.

Низькі показники за шкалою «емоційне забарвлення часу» свідчили про переважання у структурі переживань респондентів негативних емоцій і почуттів, актуалізацію у свідомості негативних аспектів дійсності (минулого часу та очікуваного майбутнього), фрустрованості, незадоволеності життєвими обставинами. Похмуре бачення сьогодення, минулого чи майбутнього відповідало широкому спектру негативних емоційних станів (турботі, роздратуванні, тривозі, пригніченості та ін.), а також відносно стабі-

льним емоційно-особистісним характеристикам (тривожності, депресивності, іпохондричності, дратівливості та ін.).

На особливу увагу заслуговує проєктування негативних емоцій у майбутнє, характерне для емоційних станів з превалюванням яскраво вираженого компоненту безнадійності, безпорадності, безперспективності.

Фактор величини часу (ВЧ) відбивав складні характеристики психологічного часу, які визначалися такими епітетами як «тривале – миттєве», «велике – маленьке», «об’ємне – плоске», «широке – вузьке», «глибоке – дрібне».

Високі показники за шкалою «величина часу» відображали значну смислову наповненість часу, насиченість пов’язаних з ним переживань, які переважно мали позитивний характер та співвідносилися з відчуттям внутрішньої свободи, відсутності зовнішніх факторів, здатних блокувати задоволення актуальних потреб. Почуття «глибини» та «об’ємності» психологічного часу пов’язане з високим мотиваційним потенціалом, відчуттям «простору» для самореалізації, широкою життєвою перспективою, потребою встановлення зв’язку з навколишнім світом.

Низькі показники за шкалою «величина часу» свідчили про те, що респонденти вбачали у зовнішніх і внутрішніх умовах важкопереборні перешкоди для задоволення актуальних потреб. Це призводило до втрати смислової наповненості та особистісної значущості часу, що відбувається в оцінюваному періоді. Відчуття нестачі «простору» у психологічному часі співвідносилося з почуттям внутрішньої скутості, фрустрованістю, що призводило до блокування позитивних спонукань особистості. Проєктування зазначених характеристик у майбутнє свідчило про звуження життєвої перспективності та почуття безнадійності.

Фактор структури часу (СЧ) відображав характеристики психологічного часу, які визначалися такими епітетами як «зрозуміле – незрозуміле», «неподільне – ділене», «безперервне – перервне», «оборотне – незворотне», «ритмічне – неритмічне».

Високі показники за шкалою «структура часу» інтерпретувалися як свідчення ясності і впорядкованості уявлень респондентів про відповідний період часу, переважання відчуття прогнозованості, структурованості, підконтрольності подій, а також відносної логічної стрункості внутрішнього життя, зрозумілості спонукань. Відчуття взаємозв'язків між подіями і водночас завершеності кожної з них співвідносилися з раціонально-аналітичною позицією респондентів, несуперечливістю їх спонукань, сприйняттям навколишнього світу як стабільного і безпечного.

Низькі показники за шкалою «структура часу» свідчили про суб'єктивне сприйняття зовнішнього і внутрішнього світу в період часу, що оцінюється, як недостатньо впорядкованих, слабоструктурованих, не-підконтрольних, важкопередбачуваних. Відсутність чітких уявлень про закономірності подій, логічних зв'язків між ними, а також труднощі у самоаналізі, що зумовлювали високу ймовірність інтрапсихічних конфліктів, проявлялися непослідовністю, імпульсивністю у поведінці молоді, почуттям розгубленості, труднощами у поясненні особистих вчинків.

Фактор відчуття часу (ВЧ) відображав складні характеристики психологічного часу, які визначалися такими епітетами як «близьке – далеке», «реальне – не реальне», «загальне – приватне», «таке, що відчувається – не відчувається», «відкрите – замкнуте».

Високі показники за шкалою «відчуття часу» відображали наявність тісного психологічного зв'язку респондентів з відповідним періодом часу, що виявлялося високою інтелектуальною та емоційною залученістю до актуальних подій (спогади, очікуване майбутнє). Висока чутливість до реальності при значній «відчутності» психологічного часу була пов'язана з інтуїтивним сприйняттям подій життя як особистісно значимих, з відчуттям себе активним учасником того, що відбувається.

Низькі показники за шкалою «відчуття часу» свідчили про порушення психологічного зв'язку респондентів з дійсністю, що пов'язане з нестачею інтелектуальної та емоційної залученості до актуальної ситуації (події

минулого, майбутнього), втрати відчуття особистісної значущості того, що відбувається. На когнітивному та емоційному рівнях зниження сприйнятливості до реальності виявлялося у позиції «спостерігача за власним життям», у відстороненості, внутрішній байдужості, недостатній емоційній чуйності та інших феноменах.

Застосування методики семантичного диференціалу часу відбувалося як при індивідуальному, так і при груповому обстеженні.

Респонденту при його поінформованій згоді пропонувалися три бланки методики семантичного диференціалу часу, кожен з яких містив 25 ідентичних полярних визначень (якостей або властивостей), що метафорично характеризують час.

Респонденту пропонувалося оцінити спочатку теперішній час, потім минулий і майбутній час.

Респондент підкреслював прикметник, який відповідав на даний момент відчуттю часу. Цифри «1», «2», «3» на шкалах позначали вираженість названої властивості часу:

- «1» співвідноситься з незначною вираженістю певної якості часу для респондента;

- «2» – співвідноситься з помірною вираженістю певної якості часу для респондента;

- «3» – співвідноситься зі значною вираженістю певної якості часу для респондента.

При інструктуванні важливим було наголосити на необхідності вільного асоціативного оцінювання часу. Доцільним вбачалося також пояснювання, що респондент має оцінювати те, як він реально представляє свій майбутній час, а не те, яким він хоче бачити його. Досвід показує, що саме у цій частині дослідження респондент часто помиляється. Повторення, додаткове роз'яснення інструкції дозволяло запобігти спотворенню відповідей [50].

Обов'язковою умовою проведення дослідження була наявність контакту психолога з респондентами та відсутність умов, що заважають проведенню дослідження, оскільки робота з цією методикою вимагала від респондентів зосередженості.

У деяких випадках при осмисленні понять семантичного диференціалу часу (тривале – миттєве; оборотне – незворотне) у респондентів виникали труднощі у розумінні прикметників щодо часу. У такій ситуації психолог пояснював значення цих понять, підкреслюючи метафоричний характер прикметників, необхідність вільних, інтуїтивних відповідей респондентів.

Інтерпретація отриманих показників проводилася відповідно до змістових характеристик кожного з факторів.

При інтерпретації результатів семантичного диференціалу часу враховувалися інтелектуальні можливості, мотивація та інші інтегральні характеристики респондентів.

Слід зазначити, що методика семантичного диференціалу часу не містить шкали достовірності. Мотиваційні спотворення даних цієї методики не відіграють істотну роль прийняття діагностичних рішень, оскільки стимульний матеріал передбачає опосередкований характер відповідей [50].

Коректна інтерпретація результатів семантичного диференціалу часу вимагала від психолога знань про особливості інтуїтивного уявлення про час, а також значного емпатійного потенціалу, чуйності, сприйнятливості до нюансів в уявленнях та переживаннях респондентів. Велике значення має досвід роботи експериментатора з цією методикою, оскільки при інтерпретації необхідно враховувати комплекс психосоціальних, ситуаційних, експериментальних змінних, і результати застосування інших методик.

Параметри семантичного диференціалу часу співвідносилися з інтегральними характеристиками та іншими психодіагностичними показниками, що характеризували наявний стан респондентів. Значно більш інфор-

мативним виявився аналіз даних семантичного диференціалу часу у динаміці, а також у поєднанні з методами оцінки змістовних та рівневих характеристик особистості.

На першому етапі застосування зазначеної методики за допомогою «ключача» підраховувалися бали по кожному з факторів окремо на кожному з бланків семантичного диференціалу часу (теперішнього, минулого і майбутнього) відповідно до п'яти шкал (факторів) та їх полярною оцінкою.

На другому етапі обчислювалася середня оцінка теперішнього, минулого чи майбутнього часу. При цьому підсумковий показник Σ СДЧ (теперішнього, минулого і майбутнього) обчислювався шляхом складання балів за кожним із п'яти чинників і наступним поділом на 5.

У табл. 3.15 наведене, як приклад, обчислення показників факторів минулого часу за методикою семантичного диференціалу часу.

Таблиця 3.15

Обчислення показників факторів минулого часу за методикою семантичного диференціалу часу

Фактори	Оцінки за пунктами					Сума
Активність часу	+2	+2	+1	-1	+3	+7
Емоційне забарвлення часу	+1	+2	-3	+1	+1	+2
Величина часу	- 2	+1	+2	+2	+1	+4
Структура часу	- 2	+1	- 1	- 1	- 1	- 4
Відчуття часу	+1	+1	+1	- 2	- 2	- 1
Середня оцінка минулого часу	(+7 + 2 + 4 - 4 - 1) / 5					1,6

Представлена система градації показників за шкалами методики, що ґрунтується на результатах обстеження репрезентативної вибірки. Загальні правило градації:

- показники, що знаходяться в інтервалі від середнього за вибіркою показника до рівня $(M+SD)$, відповідають підвищеному рівню;

- показники вище значення ($M+SD$) відповідають суттєво підвищеному рівню;
- показники, що знаходяться в інтервалі від середнього за вибіркою показника до рівня ($M - SD$), відповідають зниженому рівню;
- показники вище значення ($M - SD$) відповідають суттєво зниженому рівню.

Отриманий коефіцієнт кореляції зіставлявся з критичними значеннями (див. табл. 3.16):

Таблиця 3.16

Критичні значення за методикою семантичного диференціалу часу

p			
0,10	0,05	0,01	0,001
$r = 0,80$	$r = 0,878$	$r = 0,959$	$r = 0,991$

Високий позитивний коефіцієнт кореляції ($r \geq 0,8$) свідчив про близькість респондента до тієї чи іншої групи.

Підставою для віднесення респондента до певної групи вважалися стійкі негативні значення за всіма п'ятьма факторами при описі обстежуваним теперішнього часу, а також високий позитивний коефіцієнт кореляції порівняно з показниками, отриманими по вибірці. Показники семантичного диференціалу часу по вибірці наведено у табл. 3.17.

Таблиця 3.17

Показники семантичного диференціалу часу по вибірці

Фактори	Середня оцінка ($M \pm SD$)
Теперішній час	
Активність часу	5,46 \pm 4,52
Емоційне забарвлення часу	2,09 \pm 5,39

Величина часу	2,90±4,23
Структура часу	2,15±3,48
Відчуття часу	4,63±4,51
Середня оцінка факторів	3,51±2,69
Майбутній час	
Активність часу	5,07±3,22
Емоційне забарвлення часу	5,46±4,59
Величина часу	5,42±4,43
Структура часу	2,35±3,62
Відчуття часу	5,08±4,58
Середня оцінка факторів	4,66±2,44
Минулий час	
Активність часу	3,79±5,03
Емоційне забарвлення часу	1,55±6,24
Величина часу	1,43±5,32
Структура часу	-0,03±3,97
Відчуття часу	1,51±5,76
Середня оцінка факторів	1,69±3,78

Як зазначалося вище, в опитувальнику О. Мандрікової відбувається оцінка якостей за такими шкалами «планомірність», «цілеспрямованість», «наполегливість», «фіксація», «самоорганізація», «орієнтація на сьогодні», що більшою мірою відображає особистісний підхід у розумінні сутності процесу самоорганізації. Сумарний бал за опитувальником дозволяє віднести респондента до одного з трьох рівнів сформованості навичок тактичного планування та стратегічного цілепокладання, особливостей структурування особистого часу – низького, середнього чи високого.

У дослідженні було проведено порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента для виявлення значущих відмінностей між групами з низьким і високим рівнями розвитку самоорганізації в аспекті сприйняття часу.

Результати порівняльного аналізу продемонстрували, що респонденти з низьким рівнем самоорганізації в аспекті сприйняття ними часу характеризуються низькими показниками величини теперішнього часу і структури теперішнього часу.

Це свідчить про те, що досліджувані з низьким рівнем самоорганізації відчувають нестачу простору у психологічному сьогодні; це співвідноситься з почуттям внутрішньої скутості, фрустрованості, що призводить до блокування позитивних мотивів особистості.

Зовнішні та внутрішні умови цього можуть сприйматися респондентами як перешкоди для задоволення актуальних потреб, що може призвести до втрати смислової наповненості і особистісної значимості на певний момент часу.

Сьогодні сприймається такими респондентами як недостатньо упорядковане, слабо структуроване і невідконтрольне.

Це свідчить про те, що у досліджуваних можуть бути відсутні чіткі уявлення про події, що відбуваються, логічні зв'язки між ними, наявність труднощів у самоаналізі, що може проявлятися непослідовністю, імпульсивністю у поведінці, почуттям розгубленості, труднощами у поясненні особистих вчинків, бажань (табл. 3.18).

Таблиця 3.18

Порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента (теперішній час)

Семантичний диференціал часу	Група з низьким рівнем розвитку самоорганізації	Група з високим рівнем розвитку самоорганізації	t	p
Величина часу	4,6	7,16	-2,7	0,004329
Структура часу	0,85	5,62	-4,4	0,000015

Середні значення	3,17	5,6	-3,2	0,001837
------------------	------	-----	------	----------

У респондентів з низьким рівнем розвитку самоорганізації показники відчуття їх психологічного майбутнього нижче, ніж у молоді з високим рівнем розвитку самоорганізації.

Така особливість виражається у порушенні психологічного зв'язку респондентів з їх майбутнім, і проявляється у нестачі емоційного залучення, втраті інтересу і зниженні особистої значущості майбутнього.

На когнітивному і емоційному рівнях зниження сприйнятливості до власного майбутнього може проявлятися у відстороненості, внутрішній байдужості, недостатній емоційній чутливості та іншими проявами.

Для них майбутнє видається далеким, нереальним і замкнутим, зі слабким психологічним зв'язком, що може мати прояв у відсутності інтересу до передбачуваних подій (табл. 3.19).

З'ясовано, що визначальними чинниками самоорганізації є об'ємність сьогодення, зрозумілість подій і уявлення про своє майбутнє як реалістичний проміжок часу.

Відчуття простору необхідне для самореалізації, а об'ємність теперішнього часу надає можливість заповнювати його різними цілями, створюючи тим самим варіативність. Об'ємне сьогодення володіє більшою місткістю для формування нових цілей, надає свободу для вибору засобів їх реалізації, дозволяє краще розподіляти часові ресурси між цілями. Таке відчуття часу формує у досліджуваних мотиваційний потенціал сьогодення. Час знаходить смислове наповнення, а події, що відбуваються, набувають позитивного характеру.

Таблиця 3.19

Порівняльний аналіз за t-критерієм Стьюдента (майбутній час)

Семантичний	Група з низь-	Група з висо-	t	p
--------------------	----------------------	----------------------	----------	----------

диференціал часу	ким рівнем розвитку самоорганізації	ким рівнем розвитку самоорганізації		
Відчуття часу	3,81	5,76	-2,0368	0,044124
Середні значення	5,89	7,43	-2,0057	0,047357

Відчуття ясності, прогнозованості і підконтрольності подій надає молоді можливість об'єктивно сприймати події, що відбуваються, а отже, об'єктивно їх оцінювати і діяти відповідно з ними.

Відчуття зрозумілості та оборотності сьогодення формує уявлення про актуальну життєву ситуацію, як про відносно стабільний і безпечний часовий період, а відсутність чітких уявлень про закономірності подій, логічних зв'язків між ними, а також труднощі у самоаналізі можуть проявлятися непослідовністю та імпульсивністю, що знижує здатність до самоорганізації.

Реалістичне сприйняття майбутнього часу дозволяє встановити психологічний взаємозв'язок з передбачуваними подіями та довгостроковими планами, тим самим наділяючи їх особистими смислами, що робить цілі більш значущими і відчутними.

Відчуття близькості виконання планів формує інтелектуальну і емоційну залученість молоді людини в очікуване майбутнє і в результаті вона позиціонує себе як активного учасника подій. При цьому навіть негативне сприйняття майбутнього може сприяти самоорганізації діяльності, оскільки чим ближче кінцеві терміни, тим реальнішими відчуються наслідки (за умови, що суб'єкт вважає їх значущими для себе), спонукаючи тим самим до створення плану дій і їх реалізації.

Отже, перспектива майбутнього важлива для планування і здійснення особистих проєктів і сприяє самоорганізації молоді людини.

Виокремлено основні характеристики, що впливають на самоорганізацію молоді: величина і структура теперішнього часу, а також відчуття майбутнього часу.

З'ясовано, що респонденти з низьким рівнем самоорганізації відчують брак часового простору, що співвідноситься з почуттям внутрішньої скутості, яка призводить до блокування позитивних мотивів особистості.

Події сьогодення вбачаються досліджуваним недостатньо впорядкованими, слабо структурованими і невідконтрольними, а майбутні події – недостатньо реалістичними, що може виражатися в імпульсивності поведінки, зниженні значущості подій майбутнього. Це створює у зовнішніх і внутрішніх умовах перешкоди для задоволення актуальних потреб. Така особливість часової перспективи є причиною низького рівня самоорганізації. При цьому, на нашу думку, зміна сприйняття часу дозволить оптимізувати показники самоорганізації молоді.

З'ясовано, що у групі респондентів з низьким рівнем самоорганізації інтегральні властивості мають суперечливий характер. Зокрема, значущі цінності не тільки виключені зі структури зв'язків, а й ускладнюють самоорганізацію. При цьому зміст інтегральних властивостей замикається на проявах власних переконань та прагненні до зовнішніх атрибутів успіху, що супроводжується ригідністю та нестійкістю самоорганізації.

Встановлена наявність взаємозв'язку між активністю у самоорганізації та такими інтегральними характеристиками і якостями молоді, як відповідальність, суперництво, усвідомленість життєвих цілей та підтверджується доцільністю використання вищенаведених критеріїв самоорганізації: характер ціннісної установки на самоорганізацію, рівень сформованості інтегральних властивостей, що сприяють самоорганізації, реалізованість у діяльності інтегральних властивостей, рівень самоорганізації діяльності.

Таким чином, розкрито показники сприйняття часу у самоорганізації молоді у соціально-психологічному вимірі. Наголошується, що незважаючи на значне розширення досліджень з проблеми самоорганізації особисто-

сті, простежується суперечність між потребою суспільства у молодих фахівцях з високим рівнем самоорганізації та недостатньою вивченістю соціально-психологічних чинників самоорганізації, зокрема впливу сприйняття часу на цей процес. Особливо чітко ця проблема проявляється у професійній діяльності соціономічного типу, де особистісні характеристики молодого фахівця відіграють не менш важливу роль, ніж професійні якості. У зв'язку з цим виокремлено такі протиріччя: між розумінням самоорганізації, як здатності суб'єкта організувати свою діяльність і її багаторівневою інтегральною структурою; між особливостями професійної діяльності, як умови самоорганізації, і відсутністю індивідуального підходу у ході її організації; між впливом сприйняття часу суб'єктом на його самоорганізацію і відсутністю дієвого соціально-психологічного супроводу процесу самоорганізації. Наголошується, що виявлення особливостей сприйняття часу у самоорганізації молоді являє собою актуальну і значущу соціально-психологічну проблему.

3.4. Стили діяльності у процесі самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

Як зазначалося вище, серед вимог, що висувуються до молоді для виконання професійної діяльності, важливе місце займають вміння та навички працювати з великим обсягом інформації та в умовах багатозадачності. А це вимагає знання основ самоорганізації, що передбачає раціональний розподіл часу, чітке планування та організацію процесу діяльності, вибору оптимального її стилю.

У зв'язку з цим *на четвертому етапі* емпіричного дослідження визначалися показники стилів діяльності у процесі самоорганізації молоді.

Емпіричне дослідження проводилося на основі припущення про те, що працююча молодь, внаслідок більшого залучення у професійну діяльність, має більш високі значення за позиціями раціонального і ефективного

планування своєї діяльності, ніж здобувачі вищої освіти, які перебувають на етапі професійної підготовки.

Дослідження складалося з організаційного етапу, метою якого було обґрунтування методів і методик дослідження, а також відбору респондентів та діагностичного етапу, на якому ставилися завдання виявити особливості стилів діяльності у процесі самоорганізації досліджуваних.

Після діагностичного етапу було проведено порівняльний аналіз з визначення особливостей стилів діяльності у процесі самоорганізації респондентів.

Серед статистичних методів застосовувалася описова статистика, частотний аналіз, кореляційний аналіз, U-критерій Манна-Уїтні. Статистична обробка даних проводилася за допомогою стандартних програм.

У дослідженні взяли участь працююча молодь та здобувачі вищої освіти Центрального, Західного та Східного регіонів України віком 18-27 років. Серед досліджуваних 309 (40,9%) респондентів, які мали досвід професійної діяльності у соціономічній сфері діяльності від 1 до 5 років і 447 (59,1%) здобувачів вищої освіти.

Для вивчення провідних стилів діяльності було застосовано опитувальник «Стили діяльності», розроблений О. Ішковим і Н. Мілорадовою на основі опитувальника «Learning Styles Questionnaire» П. Хоні і А. Мемфорд.

Опитувальник дозволяв виявити бажаний стиль діяльності. Точність результатів значною мірою залежала від ступеня відвертості респондента. Уважно прочитавши кожне твердження і, оцінивши ступінь згоди або незгоди з ним за шестибальною шкалою, респонденту слід було вписати отримані бали на «Бланку відповідей».

Ця методика відповідала завданням дослідження, є надійною і валідною. Являє собою скринінговий психодіагностичний інструмент для виявлення провідного стилю діяльності молоді в період суспільних трансфор-

мацій. Нижче наведена табл. 3.20 переведення «сирих» балів у стандартні бали (децилі) за шкалами опитувальника «Стилі діяльності».

Таблиця 3.20

**Переведення «сирих» балів у стандартні бали (децилі)
за шкалами опитувальника «Стилі діяльності»**

Децилі	«Сирі» бали за шкалами опитувальника			
	Прагматик	Рефлексуючий	Теоретик	Діяч
1	-27 ... -2	-27 ... -6	-27 ... -3	-27 ... -7
2	-1 ... 1	-5 ... -2	-2 ... 1	-6 ... -2
3	2 ... 3	-1 ... 2	2 ... 4	-1 ... 0
4	4 ... 5	3 ... 4	5	1 ... 3
5	6 ... 7	5 ... 6	6 ... 7	4 ... 6
6	8 ... 9	7 ... 10	8 ... 9	7 ... 9
7	10 ... 12	11 ... 13	10 ... 12	10 ... 12
8	13	14 ... 15	13 ... 16	13 ... 14
9	14 ... 16	16 ... 18	17 ... 20	15 ... 17
10	17 ... 27	19 ... 27	21 ... 27	18 ... 27

Нижче наведено опис стилів діяльності.

Діяч – імпульсивний, націлений на пошук відчуттів екстраверт. Діячі швидко і повністю включаються у будь-яку діяльність. Вони відкриті, доброзичливі і сповнені ентузіазму. Люблять пробувати все тут і зараз й охоче беруть участь в експериментах. Часто їм простіше щось зробити, ніж прораховувати наслідки. Їх діяльність заповнена діями, і, освоївши що-небудь, вони відразу ж переходять до наступного етапу, оскільки все вже випробуване їм швидко набридає. Вміють спілкуватися, легко взаємодіють з іншими людьми. Діячі навчаються через конкретну діяльність методом проб і помилок. Повільна, методична робота швидко їм набридає, і вони часто виходять в лідери, щоб рухатися вперед. Їхнє гасло: «Я хочу зробити це».

Рефлексуючий – обережний, методичний інтроверт. Рефлексуючі живуть за принципом «чекай і дивись». Зазвичай прагнуть триматися в стороні від активності, щоб мати можливість ретельно обміркувати ситуацію і розглянути її з різних точок зору. Для своїх роздумів вони використовують інформацію, яку збирають самостійно і отримують від інших людей. Скрупульозний підбір і аналіз інформації має для них основне значення, тому вони часто відкладають прийняття остаточного рішення до останнього моменту. Перш ніж почати діяти вони вважають за краще розглянути всі нюанси і підтексти. Рефлексуючі часто не розуміють, що потрібно робити, і тому радяться з іншими людьми, намагаючись дізнатися їхню думку. Їхнє гасло: «Я хочу подумати про це».

Теоретик – об’єктивний, раціональний інтелігент. Теоретики на основі спостережень і рефлексії (аналізу) досвіду формують (синтезують) часом досить складні, але коректні, з точки зору логіки, теорії. Вони намагаються всі розрізнені факти і спостереження класифікувати і вписати в раціональну схему. Сильні у побудові фундаментальних припущень, теорій, моделей і системного мислення. Теоретики навчаються через абстрактну концептуалізацію, вони намагаються сформулювати комплексну логічну систему. У вирішенні проблем вони просуваються крок за кроком, висуваючи припущення і створюючи правила з окремих випадків. Конкретні приклади вони сприймають як надто обмежені для розуміння цілого. Їх зусилля спрямовані на отримання цілісної картини явища, ситуації. При цьому вони намагаються відокремити почуття і особисті думки, часто недбало ставлячись до почуттів інших людей. Їхнє гасло: «Я хочу зрозуміти це».

Середні значення показників по вибірці за методикою «Стилі діяльності» наведено у табл. 3.21.

Таблиця 3.21

Середні значення показників по вибірці за методикою «Стилі діяльності»

Стилі діяльності	Здобувачі вищої	Працююча молодь
-------------------------	------------------------	------------------------

	освіти	
Прагматик	10±2 бали	14±3 бали
Рефлексуючий	14±3 бали	9±2 бали
Теоретик	15±2 бали	13±2 бали
Діяч	11±2 бали	16±3 бали

Прагматик – практичний, доцільний реаліст. Прагматики шукають можливості практичного застосування ідей, теорій і методів. Швидко і впевнено працюють над ідеями, які їх зацікавили. Їм подобається, коли їм показують як щось потрібно робити, і вони відразу намагаються використовувати нові знання на практиці. Не терплять довгих роздумів і нескінченних дискусій, проявляють себе як практичні люди, які люблять приймати конкретні рішення. Важливим для них є пошук найбільш ефективного шляху реалізації того, що вони дізналися. Прагматики енергійні, нетерплячі і вибирають найбільш короткі шляхи вирішення проблем. Нові проблеми вони розглядають як нові можливості для руху вперед. Їхнє гасло: «Я хочу знайти найкращий шлях».

Аналізуючи отримані у табл. 3.21 показники, виявлено, що серед здобувачів вищої освіти середній бал переважає за шкалою «теоретик» (15±2 бали). Це свідчить про схильність спиратися на фундаментальні теорії, моделі, факти.

Низький бал по цій групі респондентів був виявлений за стилем діяльності «діяч», що вказує на розміреність, дбайливість у прийнятті рішень і виконанні практичних завдань.

У працюючих респондентів переважав показник за шкалою «діяч» (16±3 бали), що вказує на екстравертованість, творчий підхід до діяльності.

Якісний аналіз показників за методикою «Стилі діяльності» у групі здобувачів вищої освіти показав, що у 18,1% респондентів домінуючим стилем є прагматичний. Ці досліджувані характеризуються реалістичними позиціями, практичним підходом у діяльності, у них багато ідей, які вті-

люються на практиці. Важливим для прагматичного стилю є пошук найбільш ефективного шляху здійснення теоретичних знань.

У 24,6% здобувачів вищої освіти провідним стилем визначений діяльнісний стиль. Такі респонденти відрізняються екстравертованістю, вони відкриті, доброзичливі. У навчанні досліджувані з домінуючим стилем «діяч» вважають за краще вчитися на прикладах конкретної діяльності, шляхом проб і помилок.

Для 26,8% здобувачів вищої освіти провідним визначено теоретичний стиль діяльності. Ці респонденти характеризуються абстрактною концептуалізацією у вирішенні будь-яких завдань, схильні до тривалого аналізу, вибудовування класифікацій, їх зусилля спрямовані на отримання більш повного знання, цілісного уявлення про явища.

У 30,5% здобувачів вищої освіти виявлено рефлексуючий стиль діяльності, що вказує на об'єктивність, інтровертованість. Перед початком будь-якої діяльності вони розглядають всі особливості і підтексти.

Якісний аналіз результатів за опитувальником «Стилі діяльності» у працюючої молоді показав, що у 25,2% досліджуваних домінуючим є прагматичний стиль. Ці респонденти характеризуються цілеспрямованістю, практичністю, впевненістю у реалізації власних ідей.

Для 34,3% досліджуваних домінуючим є стиль «діяч». У них відзначається схильність до спонтанності, динамічності у діяльності; вони відрізняються лідерськими якостями і здатні керувати процесом при втіленні практичних завдань.

У 19,1% працюючої молоді виявлено теоретичний стиль діяльності. Ці респонденти орієнтовані на роботу з великим обсягом інформації; вони схильні до аналізу і синтезу при вирішенні практичних завдань.

У 21,4% респондентів цієї групи визначено рефлексуючий стиль діяльності. Їх відрізняє інтровертованість, схильністю до фіксації на власних почуттях і перевагах при виконанні діяльності.

В цілому з'ясовано, що серед респондентів – здобувачів вищої освіти – переважає теоретичний (з абстрактною концептуалізацією у вирішенні будь-яких завдань, схильністю до тривалого аналізу, вибудовування класифікацій; спрямованістю на отримання більш повного знання, цілісного уявлення про явища) і рефлексуючий (з об'єктивністю, інтровертованістю, схильністю фіксуватися на власних почуттях та уподобаннях при виконанні діяльності) стилі діяльності, а серед працюючої молоді встановлено домінування прагматичного (з реалістичними позиціями, практичним підходом у діяльності, ідеями, що втілюються у практиці; цілеспрямованістю, впевненістю у реалізації власних ідей) і діяльнісного (зі схильністю до спонтанності, динамічності, здатністю керувати процесом при втіленні будь-яких завдань) стилів.

У дослідженні Л. Романової, проведеному з учнями першого курсу гуманітарних і технічних напрямів, зроблено висновки про розбіжності у здібностях до самоорганізації дівчат і юнаків: «юнаки більшою мірою, ніж дівчата, цілеспрямовані, знають, чого хочуть і чого прагнуть, йдуть у напрямку до своїх цілей. Дівчата більшою мірою, ніж хлопці, мають об'єктивну оцінку часу, схильні фіксуватися на те, що відбувається зараз ...», проте представникам обох статей не властиве чітке планування, що дозволяє їм швидко і гнучко переключатися на інші види активності.

Відносно питання взаємозв'язку здатності до самоорганізації та напряму/профілю підготовки думки дослідників розходяться. Так, Л. Романова стверджує, що відмінності рівнів самоорганізації у студентів гуманітарного та технічного напрямів підготовки є недостатньо значущими.

Таким чином, це питання вимагає подальшого уточнення. Наявність у респондента схильності до основної діяльності або діяльності самоорганізації не є обов'язковою підставою для включення його у процес формування здатності до самоорганізації.

Відповідно до результатів дослідно-експериментальної роботи з формування навичок організації та самоорганізації, яка проводилася, зокрема, зі старостами академічних груп, можна лише говорити про особливості та важливість побудови та соціально-психологічного супроводу формувального процесу з різними категоріями респондентів [66].

Далі було проаналізовано результати опитування за методикою діагностики особливостей самоорганізації, розробленої О. Ішковим на базі голографічної моделі самоорганізації.

В опитувальнику О. Ішкова здійснюється оцінка одного особистісного та п'яти функціональних структурних компонентів самоорганізації (цілепокладання, аналіз ситуації, планування, самоконтроль, корекція, вольові зусилля) та оцінка рівня самоорганізації за інтегральною шкалою.

За результатами проведення дослідження надається можливість отримати числову характеристику структурних компонентів та самоорганізації загалом без віднесення їх до певного рівня сформованості [156].

У табл. 3.22 представлено середні значення за вибіркою за кожною шкалою за методикою діагностики особливостей самоорганізації (О. Ішков).

Таблиця 3.22

Середні значення показників по вибірці за методикою «Діагностика особливостей самоорганізації»

Шкали	Здобувачі вищої освіти	Працююча молодь
Цілепокладання	15	19
Аналіз ситуації	13	18
Планування	12	17
Самоконтроль	11	14
Корекція	14	15
Вольові зусилля	10	18

Рівень самоорганізації	48	107
------------------------	----	-----

З табл. 3.22 видно, що загальний показник рівня самоорганізації (за методикою діагностики особливостей самоорганізації О. Ішкова) є вищим у працюючої молоді. Крім того, порівняльний аналіз рівня самоорганізації у підгрупах з використанням U-критерію Манна-Уїтні дозволив визначити достовірність відмінностей за такими показниками стилів діяльності: прагматичного ($U_{\text{емп.}}=84,1$), рефлексуючого ($U_{\text{емп.}}=12,3$), теоретичного ($U_{\text{емп.}}=91,6$), діяльнісного ($U_{\text{емп.}}=46,9$) при $p \leq 0,01$; $U_{\text{кр.}}=294$.

Порівнюючи результати дослідження між двома групами за опитувальником діагностики особливостей самоорганізації виявлено, що за шкалою цілепокладання $U_{\text{емп.}} = 298,5$ при $p \leq 0,01$; $U_{\text{кр.}} = 376$ (наявність достовірних відмінностей між показниками цілепокладання не встановлена), за шкалою аналізу результатів $U_{\text{емп.}} = 142,5$ (різниця між показниками за даною шкалою між двома групами статистично достовірна), за шкалою планування $U_{\text{емп.}} = 87,4$ отримане емпіричне значення перебуває у зоні значущості, за шкалою самоконтролю $U_{\text{емп.}} = 184,5$ отримане емпіричне значення перебуває у зоні значущості, за шкалою корекції $U_{\text{емп.}} = 496$ перебуває у зоні незначущості, тобто статистично достовірних відмінностей у показниках корекції між двома вибірками респондентів не виявлено; за шкалою вольових зусиль $U_{\text{емп.}} = 69,5$ перебуває у зоні значущості, за шкалою самоорганізації $U_{\text{емп.}} = 26,4$ перебуває у зоні значущості. В цілому рівень самоорганізації у працюючої молоді вище, ніж у здобувачів вищої освіти.

При цьому у здобувачів вищої освіти виявлені середні та високі показники цілепокладання, що вказує на достатній рівень розвитку навичок прийняття та утримання цілей за загальною низькою самоорганізованістю. Разом із тим, самоорганізація працюючої молоді відрізняється вищим самоконтролем, аналізом обставин, суттєвих для досягнення поставленої

мети, рівнем планування власної діяльності, розвиненістю волевих якостей.

Отже, проведений аналіз показав, що процес самоорганізації трактується досить широко і розглядається з різних точок зору. У дослідженні ми розглядаємо самоорганізацію молоді як комплекс особистісних структур свідомості, які розвивають здатність до самоаналізу, самоконтролю, саморегуляції, вміння передбачати, цілеспрямованість, самокритичність, самодисципліну; як послідовне і цілеспрямоване застосування випробуваних методів роботи у повсякденній практиці для оптимального використання свого часу, тобто максимальне використання власних можливостей, свідоме управління перебігом свого життя (самовизначенням).

Показано, що формування здатності до самоорганізації є важливим компонентом освіти, адже ця компетенція забезпечує більш ефективну професійну конкурентоспроможність і реалізацію. Даний процес має бути орієнтований на засвоєння знань, умінь, навичок щодо організації різних етапів власної діяльності і формування супутніх особистісних властивостей, носити диференційований характер залежно від наявних особистісних особливостей.

Задіяні у дослідженні методики визначення рівня сформованості здатності до самоорганізації дозволяли зробити процес соціально-психологічного супроводу цього процесу більш коректним і продуктивним. Досвід формування здатності до самоорганізації, зокрема у межах навчальної діяльності, слід у подальшому поширювати на інші сфери життєдіяльності молоді.

Отже, опитувальник «Стилі діяльності» О. Ішкова та Н. Мілорадової дозволив виявити різницю між виокремленими підгрупами респондентів. Нами виявлено відмінності у стилях їх діяльності в процесі самоорганізації: переважання теоретичного та рефлексуючого типу діяльності у здобувачів вищої освіти та домінування прагматичного і діяльнісного типу серед працюючої молоді.

Опитувальник «Діагностика особливостей самоорганізації» О. Ішкова дозволив виявити, що у здобувачів вищої освіти виявлені середні та високі показники цілепокладання, що вказує на достатній рівень розвитку навичок прийняття та утримання цілей за загальною низькою самоорганізованістю. Самоорганізація працюючої молоді відрізняється вищим самоконтролем, аналізом обставин, суттєвих для досягнення поставленої мети, рівнем планування власної діяльності, розвиненістю вольових якостей.

На основі математичної обробки даних виявлено різницю між групами на рівні самостійності та організованості респондентів.

Методика діагностики рефлексивності, розроблена А. Карповим, була спрямована на виявлення рівня розвитку рефлексії у досліджуваних. Дана методика передбачала необхідність урахування трьох видів рефлексії, що поділяються за часовим принципом: ситуативною (або актуальною) рефлексією, ретроспективною та перспективною рефлексією.

Розподіл респондентів за рівнями рефлексивності (за методикою А. Карпова) наведено на рис. 3.4.

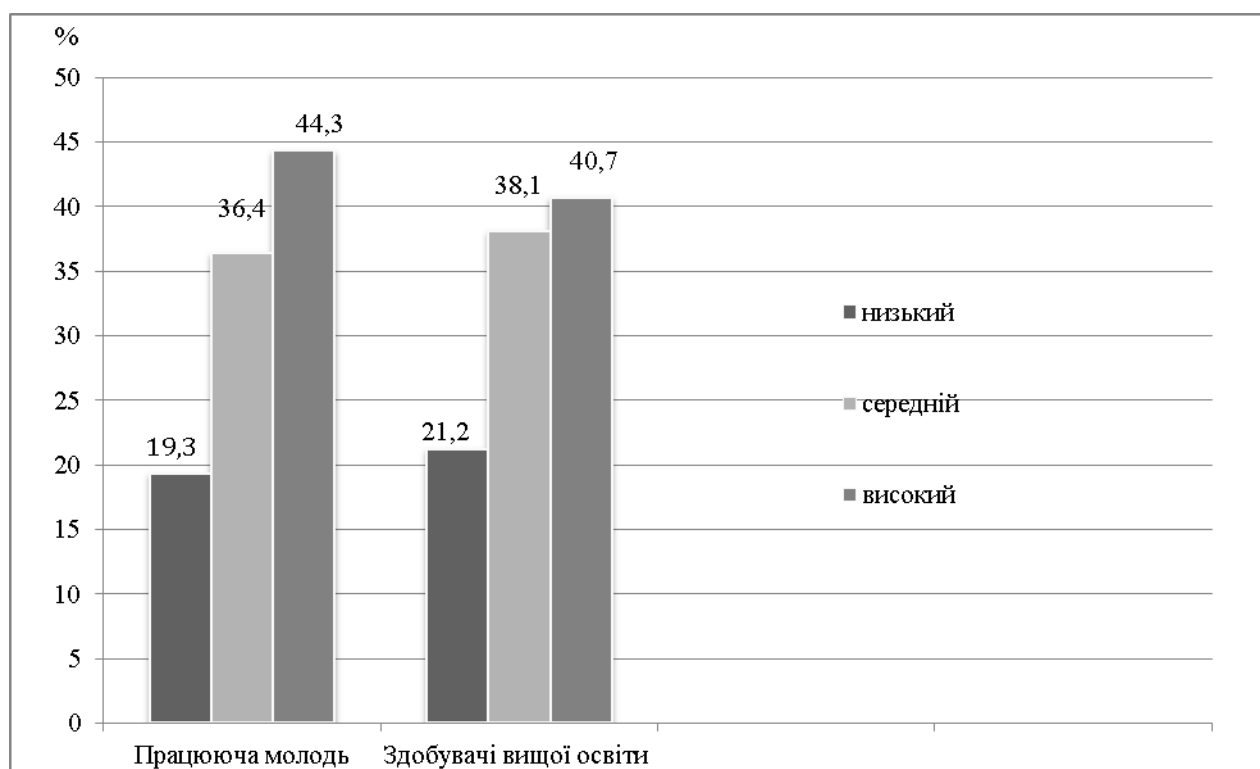


Рис. 3.4. Розподіл респондентів за рівнями рефлексивності (за методикою А. Карпова)

Як видно з рис. 3.4 високорозвинену рефлексивність виявило 44,3% працюючої молоді, середній її рівень виявлено у 36,4% респондентів по цій підгрупі і у 19,3% досліджуваних – низький рівень рефлексивності. Натомість здобувачі вищої освіти виявили нижчі результати за методикою діагностики рефлексивності А. Карпова. Так, високий рівень рефлексивності показали 40,7% респондентів по цій підгрупі, середній 38,1% і низький 21,2% респондентів відповідно.

Отже, функціональні знання, вміння та навички, що є структурними компонентами самоорганізації, дозволяють здійснювати етапи аналізу, цілепокладання, планування, реалізації, контролю, корекції та стимулювання власної діяльності.

Успішність основної діяльності залежить від рівня сформованості здатності до самоорганізації, який можна визначити такими способами:

1) опитувальники, за допомогою яких відбувається виявлення уявлень суб'єкта про рівень сформованості його знань, умінь та особистісних властивостей, необхідні для самоорганізації діяльності;

2) практичне завдання, за допомогою якого оцінка рівня сформованості здатності до самоорганізації відбувається за безпосереднім включенням суб'єкта у діяльність.

3.5. Рівні самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

На *п'ятому етапі* емпіричного дослідження було визначено рівні самоорганізації молоді і проведено диференціацію вибірки.

Кореляційний аналіз дозволив встановити взаємозв'язки між стилями діяльності молоді в процесі її самоорганізації та виокремленими інтегральними характеристиками і властивостями, що обумовлюють специфіку

цього процесу, і провести диференціацію вибірки за рівнями самоорганізації.

З'ясовано, що прагматичний стиль самоорганізації діяльності пов'язаний з ціннісними установками на цікаву роботу, активне життя, раціональну поведінку, на сферу міжособистісних відносин, які визначають організованість діяльності.

На рівні особистісних якостей та ціннісно-сміслової сфери виявлено зв'язки, що стосуються пізнавальної активності та відповідального ставлення до діяльності.

Таким чином, показники критеріїв ціннісної установки на самоорганізацію у діяльності та реалізованість інтегральних властивостей у діяльності свідчать про високий рівень самоорганізації досліджуваних із прагматичним стилем діяльності.

Рефлексуючому стилю властиві численні зв'язки між суб'єктними якостями та ціннісними орієнтаціями. Ці зв'язки мають компенсаторний характер, оскільки під час виконання діяльності відбувається нарощування додаткових смислових установок. Це пов'язано з прагненням молоді до співробітництва та отримання нових знань.

Незважаючи на сформовану ціннісну установку на старанність у діяльності, відзначається певна дифузність структури інтегральних зв'язків та негативні зв'язки між різними компонентами структури.

Особистісні характеристики молоді, зокрема, відповідальність і відкритість до нових знань, дозволяють активно включатися у діяльність. У той же час, здійснення активної діяльності сприяє формуванню установки на цікаву роботу та на досягнення соціального статусу, розвиває здатність коригувати дії та виявляти вольові якості для досягнення цілей.

Рефлексуючий стиль, заснований на таких якостях як дружелюбність та відкритість знанням, сприяє розвитку навичок самоорганізації діяльності, але при цьому може супроводжуватися проявами емоційної нестійкості та перешкоджати творчому розкриттю особистості.

Творчий стиль характеризується позитивними зв'язками між суб'єктними характеристиками і цінностями та може супроводжуватися ознаками дезорганізації. Ціннісна установка на особисте благополуччя формує інтегральну властивість, у зміст якої входять тривожність, художня сприйнятливість і сенситивність. У той же час висока схильність до роздумів утворює своєрідне ядро інтегральних властивостей, поєднуючи різні ціннісні орієнтації і може знижувати показники самоорганізації.

Описані взаємозв'язки між різними рівнями особистісної структури (ціннісним та поведінковим) та суб'єктними якостями сформувалися в умовах різних стилів діяльності. Зокрема, аналіз, проведений на вибірці респондентів – здобувачів вищої освіти показав, що на початку навчання міжрівневі зв'язки практично не сформовані, а здійснення діяльності відбувається на основі не пов'язаних з нею установок.

За допомогою факторного аналізу було описано структуру та зміст інтегральних властивостей у кожній групі респондентів.

Структура інтегральних властивостей молоді з різними стилями діяльності у процесі самоорганізації наведена у табл. 3.23.

Таблиця 3.23

Структура інтегральних властивостей молоді з різними стилями діяльності у процесі самоорганізації

Групи респондентів	Стилі діяльності		
	Прагматичний	Рефлексуючий	Творчий
Здобувачі вищої освіти	- орієнтація на успішність в активній діяльності; - пошук знань, пов'язаних з вільним	- навички організації діяльності; - пошук знань, пов'язаних з успішною корекцією	- навички організації діяльності; - прагнення до соціального статусу; - тривожність,

	<p>способом життя;</p> <ul style="list-style-type: none"> - орієнтація на досягнення мети через виправлення помилок; - схильність до ризику; - орієнтація на особистий розвиток. 	<p>діяльності;</p> <ul style="list-style-type: none"> - орієнтація на чуйність у відносинах; - художня сприйнятливість; - прагнення впевненості в собі. 	<p>пов'язана з помилками;</p> <ul style="list-style-type: none"> - орієнтація на продуктивне життя.
Працююча молодь	<ul style="list-style-type: none"> - орієнтація на успішність в особистісному значній діяльності; - взаємодія з зовнішнім оточенням; - орієнтація на досягнення мети; - пошук нових знань, знижують невизначеність; - прагнення до соціального статусу - заперечення 	<ul style="list-style-type: none"> - орієнтація на виконання діяльності, не пов'язаної з творчістю; - орієнтація на старанність у пізнавальній діяльності; доброзичливість до зовнішнього оточення - мінливість емоцій та переконань; - орієнтація на активну раціональну поведінку 	<ul style="list-style-type: none"> - навички організації діяльності; - тривога; - чутливість до помилок; - орієнтація на активність у творчій діяльності; - схильність до підпорядкування.

	високих запитів.	- організованість через уникнення висо- ких запитів.	
--	---------------------	---	--

Отже, отримані результати дослідження підтвердили гіпотезу, що процес самоорганізації молоді взаємопов'язаний зі стилями діяльності. У процесі виконання діяльності самоорганізація молоді характеризується формуванням ціннісних установок на вид діяльності та проявом особистісних якостей, пов'язаних із пізнанням, відповідальністю та співробітництвом.

Структура інтегральних властивостей, як критерій самоорганізації, формується на етапі професійної підготовки та професіоналізації, що відбивається у кількості виокремлених чинників та його зв'язку зі стилем діяльності.

Багаторівневі інтегральні зв'язки найчастіше зустрічаються у молоді зі стилем «діяч». При цьому розвивається ціннісна установка на самоорганізацію у діяльності. Зокрема, у здобувачів вищої освіти вона пов'язана з активністю в різних видах діяльності, у працюючої молоді – з особистісно значущою діяльністю, що викликає інтерес.

Прагматичний стиль діяльності супроводжується інтеграцією навичок організації діяльності з ціннісною установкою на старанність. Досліджувані – здобувачі вищої освіти розглядають пошук знань як навчальне завдання, у працюючої молоді успішність діяльності здебільшого вимірюється здатністю до пізнання.

Інакше протікає процес самоорганізації у групах респондентів з теоретичним стилем діяльності. Навички організації діяльності часто не інтегруються з ціннісними настановами. Тривожність, ситуативно пов'язана з труднощами у діяльності, диференціюється в емоційну сприйнятливність до

помилку у діяльності. Ціннісна установка на активну діяльність може змінюватися схильністю до підпорядкування.

Отже, самоорганізація молоді визначається структурою інтегральних властивостей особистості, що різняться залежно від стилю діяльності.

Розподіл рівнів самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій наведено у табл. 3.24.

Таблиця 3.24

Рівні самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

Рівень	Характеристика	Показник сформованості рівня
Дуже високий, рівень майстерності	Респондент повністю самостійний у визначенні мети діяльності; високо мотивований на навчання (мотив оволодіння професією та здобуття знань) та самовдосконалення у професії; самостійно вивчає інформацію понад підвищені вимоги; оцінка результату діяльності адекватна, висока рефлексивність.	81%-100% – рівень сформованості самоорганізації діяльності вищий за очікуваний.
Високий, рівень досвіду	Респондент самостійно ставить за мету власну діяльність, формує план для її досягнення; висо-	61%–80% – рівень сформованості самоорганізації діяльності очікуваний.

	<p>ко мотивований на навчання (мотив оволодіння професією та здобуття знань) та на професійні досягнення; інформація освоюється самостійно; оцінка результатів діяльності адекватна, веде пошук нових способів діяльності; має високі рефлексивні вміння.</p>	
<p>Середній, рівень розвитку</p>	<p>Респондент бере участь у постановці цілей діяльності та шляхів їх досягнення, проте ініціатором найчастіше виступає викладач/керівник; достатньо мотивований на навчання (провідний мотив «отримання знань» та/або «оволодіння професією»); інформація освоюється самостійно на базовому рівні; оцінка діяльності проводиться не самостійно; рефлексивні вміння не достатньо розвинуті.</p>	<p>41%-60% – рівень сформованості самоорганізації діяльності на нижчому, за очікуваний, рівні.</p>

Початковий, рівень становлення	Респондент не бере участі у постановці навчальних цілей; мотив навчання не є провідним («отримання диплома»); інформація освоюється на базовому рівні, але не завжди.	21%-40% – рівень сформованості самоорганізації діяльності початковий.
Низький, рівень некомпетентності	Респондент покладається на зовнішню оцінку діяльності; рефлексивність розвинена слабо.	0%–20% – рівень несформованості самоорганізації діяльності, рівень некомпетентності.

Отже, дуже високий рівень самоорганізації молоді (*рівень майстерності*) притаманний досліджуваним (12,2%), які самостійні у визначенні цілей діяльності; високо мотивовані на навчання і самовдосконалення у професії, з адекватною оцінкою результату діяльності та високою рефлексивністю.

Високий рівень самоорганізації молоді (*рівень досвіду*) свідчить про автономність досліджуваних (19,6%) в організації життєдіяльності, здатність самостійно і усвідомлено ставити цілі, аналізувати ситуацію, моделювати дії з їх досягнення, виділяти критерії оцінки та контролювати хід виконання проміжних і кінцевих результатів діяльності, адекватно і оперативно реагувати на зміни; при значній мотивації досягнення здатні компенсувати вплив інтегративних особливостей і якостей, що перешкоджають досягненню мети; чим вище рівень самоорганізації, тим легше вони опановують нові види діяльності, впевненіше почувають себе у ситуаціях невизначеності, тим стабільніше їх успіхи; рефлексивні вміння розвинуті достатньо.

Середній рівень самоорганізації молоді (*рівень розвитку*) характеризує досліджуваних (39,6%) з ситуативною захопленістю навчально-професійною діяльністю, середньою пізнавальною активністю, труднощами у визначенні причин невдач у реалізації власного розвитку та успішності діяльності, неадекватне його проектування.

У молоді з початковим рівнем (*рівень становлення*) самоорганізації (16,7%) потреба в усвідомленій, самостійній організації діяльності не сформована; можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей знижена, а успішність оволодіння новими видами діяльності у значній мірі залежить від особливостей конкретного її виду.

Низький рівень (*рівень некомпетентності*) самоорганізації притаманний респондентам (11,9%), які покладаються на зовнішню оцінку діяльності; залежні від ситуації і оточуючих, некритично слідують їх порадам і настановам; слабо розвинена рефлексивність.

Підкреслюється, що будь-який рівень самоорганізації молоді за певних умов має перспективну властивість, тобто здатний виступати як основа для наступних рівнів, завдяки чому включається у подальший процес, удосконалюється та розвивається.

Отримані результати показали, що процес самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій взаємопов'язаний зі стилями її діяльності, заснованими на ступені її активності.

Включення респондента у процес самоорганізації супроводжується опорою на інтегральні властивості, пов'язані з плануванням досягнення суспільно значущих результатів, зі здобуттям нового знання, як умови успішності діяльності.

Виконання навчально-професійних завдань сприяє реалізації інтегральних властивостей, пов'язаних зі старанністю у діяльності, зі здатністю взаємодіяти з професійним середовищем, з прийняттям раціональних рішень. Уникнення самоорганізації діяльності створює умови для виникнен-

ня особистісної дезорганізації, підвищення тривожності та емоційної нестійкості, прояву підлеглої позиції у діяльності.

Самоорганізація молоді з діяльнісним стилем має такі особливості: включення до самостійної діяльності супроводжується опорою на інтегральні властивості, пов'язані з плануванням досягнення суспільно значущих результатів з отриманням нового знання, як умови успішності діяльності; ціннісна установка на самоорганізацію у діяльності включає значні цінності цікавої роботи, раціоналізму та активної діяльності; зміст інтегральних властивостей, пов'язаних із ціннісною установкою на самоорганізацію у діяльності, включає особистісні та суб'єктні якості, спрямовані на реалізацію цієї діяльності, як-то прагнення успіху в особистісно значущій діяльності, орієнтації на досягнення мети, компетенції пошуку нових знань, що сприяють адаптації до невизначеності; структура інтегральних якостей характеризується цілісністю та орієнтацією на самоорганізацію діяльності.

Самоорганізація молоді з прогностичним та рефлексуючим стилями діяльності має такі особливості: ціннісна установка на самоорганізацію у діяльності включає цінності творчості, сміливість поглядів, високі запити та благополуччя оточуючих; зміст інтегральних властивостей, пов'язаних із ціннісною установкою на самоорганізацію діяльності, характеризується компенсаторною сукупністю особистісних та суб'єктних якостей, як-то: орієнтація на виконання діяльності при запереченні творчого підходу, організованість через зниження запитів; структура інтегральних якостей характеризується дифузністю та орієнтацією на старанність у діяльності.

Респонденти з творчим стилем діяльності відрізняються емоційною сприйнятливістю до помилок у діяльності, схильністю до підпорядкування.

Отримані дані були застосовані на формуальному етапі дослідження.

Висновки до розділу

У розділі було проведено операціоналізацію структурно-функціональної моделі процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій за визначеними компонентами (цільовим, змістовним, процесуальним, контрольно-оцінним); визначено та систематизовано критерії і показники самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій; розкрито соціально-психологічну специфіку процесу самоорганізації молоді, пов'язану з особливостями готовності молоді до самоорганізації, зокрема у гендерному вимірі, інтегральними соціально-психологічними характеристиками молоді, з урахуванням показників сприйняття часу і стилів діяльності у процесі самоорганізації; визначено рівні самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій і проведено диференціацію вибірки.

Мета першого етапу емпіричного дослідження полягала у виявленні й обґрунтуванні показників оцінки та самооцінки готовності досліджуваних до самоорганізації, зокрема з використанням методики «Самооцінка організованості» (Є. Ільїн) та непараметричного методу порівняння (U-критерій Манна-Уїтні). До структурних компонентів готовності самоорганізації було включені такі вміння, як планування своєї самостійної роботи у режимі рейтингової оцінки, її виконання у встановлений термін (1); вміння проводити самооцінку володіння необхідними компетенціями самоорганізації та формулювати завдання самовдосконалення (2); готовність вибирати та виконувати індивідуальні завдання (3).

Виходячи з виокремлених характеристик, були виділені засоби оцінювання, критерії та показники самооцінки готовності до самоорганізації та представлено результати вимірів. За результатами аналізу статистичних таблиць отримано рівняння множинної регресії: $Y = a \cdot \text{вміння}_1 + b \cdot \text{вміння}_2 + c \cdot \text{вміння}_3 + e^*$, де Y – успішність; характеристики параметрів: вміння_1 (X_1), вміння_2 (X_2), вміння_3 (X_3). Інтерпретація параметрів моделі ($Y = 2,271 + 0,287X_1 + 0,268X_2 + 0,364X_3$; $p \leq 0,01$) показала, що

збільшення X_1 на 1 одиницю виміру призводить до збільшення Y в середньому на 0,287 одиниці виміру; збільшення X_2 – на 0,268 одиниці виміру і X_3 – на 0,364 одиниці виміру відповідно. Отже, на показники успішності діяльності впливають вміння проводити самооцінку володіння необхідними компетенціями з урахуванням завдань самовдосконалення, а також готовність досліджуваних обирати і виконувати індивідуальні завдання.

Виявлено, що позитивний кореляційний зв'язок мають вміння (2) та вміння (3) ($p \leq 0,01$). Це означає, що при високому рівні сформованості у респондентів вміння проводити самооцінку володіння компетенціями самоорганізації вони здатні вибирати індивідуальні завдання та успішно виконувати їх. Крім того, виявлена позитивна кореляція всіх трьох умінь із середньою успішністю досліджуваних.

Доведено, що середній і високий ступінь психологічної резистентності, характерний для досліджуваних з андрогінним статеворольовим типом (за С. Бем), позитивно впливає на їх готовність до самоорганізації в період суспільних трансформацій ($p \leq 0,05$).

Мета другого етапу емпіричного дослідження полягала у виявленні та систематизації критеріїв і показників самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. З метою їх визначення було застосовано кластерний аналіз (K-means), кореляційний аналіз (коефіцієнт рангової кореляції Спірмена), метод кореляційних плеяд.

Констатовано, що в особистісному вимірі такими критеріями виступили: характер мотиваційно-ціннісної установки на самоорганізацію у діяльності з показниками позитивного/негативного зв'язку самоорганізації діяльності з мотивами та провідними цінностями молоді; сформованість інтегральних властивостей, що сприяють самоорганізації молоді з показниками сформованості/дифузності структури зв'язків між провідними цінностями та особистісними особливостями; реалізованість інтегральних властивостей молоді у діяльності з показниками відповідності/невідповідності змісту інтегральних властивостей діяльності. У діяльнісному вимірі таким

критерієм слугувала, зокрема, здатність організовувати свою діяльність з показниками рівнів самоорганізації діяльності. Крім того, з'ясовано, що критерій здатності визначати коло завдань і вибирати оптимальні способи їх вирішення визначають такі показники самоорганізації молоді, як формулювання у межах поставленої мети сукупності взаємозалежних завдань, які забезпечують її досягнення та вибір оптимального способу їх вирішення, виходячи з наявних ресурсів; вирішення конкретних завдань заявленої якості та за встановлений час; представлення результатів вирішення конкретного завдання.

Показано, що критерій здатності керувати своїм часом, вибудовувати та реалізовувати траєкторію самоорганізації на основі принципів освіти протягом усього життя, визначають такі показники самоорганізації молоді, як застосування знань про свої ресурси та їх обмеження для складання ресурсної картки та планування роботи; виконання наміченої роботи з урахуванням власних ресурсів, дотримуючись складеного плану.

Мета третього етапу емпіричного дослідження полягала у встановленні взаємозв'язку між самоорганізацією респондентів та їх інтегральними соціально-психологічними характеристиками і властивостями.

Показано, що психологічні характеристики групи досліджуваних, які успішно втілюють процес самоорганізації, пов'язані з інтегральними властивостями, що описують їх орієнтацію на взаємодію з оточуючими і творчі рішення у ситуації невизначеності. Встановлено, що самоорганізація досліджуваних супроводжується високими рівнями наполегливості ($p \leq 0,03$) та самоконтролю поведінки ($p \leq 0,02$), усвідомленістю життєвих цілей ($p \leq 0,03$), інтернальним локусом контролю ($p \leq 0,04$), відповідальністю ($p \leq 0,02$) (застосовано U-критерій Манна Уїтні).

З'ясовано, що ціннісні орієнтації регулюють самоорганізацію респондентів, спрямовуючи (чи обмежуючи її), що свідчить про наявність у структурі зв'язків як значимих, так і відхилених цінностей. Значущі цінності дозволяють молоді побудувати процес самоорганізації, використовуючи

необхідні якості; відхилені цінності визначають сфери, де самоорганізація може бути ускладнена.

Подальший аналіз був спрямований на визначення психологічних характеристик процесу самоорганізації у підгрупах респондентів з досвідом професійної діяльності та здобувачів вищої освіти, з урахуванням загального сумарного показника самоорганізації діяльності. З цією метою було задіяно, зокрема, методику О. Мандрикової «Опитувальник самоорганізації діяльності».

За допомогою критерію Колмогорова-Смирнова було визначено належність результатів до нормального розподілу (якщо асимптотична значимість більше 0,05, то розподіл вважався нормальним). Оскільки не всі дані мали нормальний розподіл, то для однорідності оцінки було обрано непараметричний U-критерій Манна-Уїтні, за допомогою якого була перевірена статистична розбіжність результатів у вказаних підгрупах респондентів. Констатовано, що за всіма виокремленими показниками, включаючи підсумковий бал самоорганізації діяльності, між підгрупами виявлено достовірні відмінності ($p \leq 0,05$). Респонденти, які мають досвід професійної діяльності, за параметрами плановірності, цілеспрямованості, наполегливості, фіксації, самоорганізації, орієнтації на сьогодення, а також загальним сумарним показником самоорганізації діяльності виявили загалом більш високі показники, ніж здобувачі вищої освіти.

На цьому етапі емпіричного дослідження було визначено й показники психологічного часу та сприйняття часу у процесі самоорганізації досліджуваних. Встановлено, що отримані показники відображають різні сторони психологічного часу молоді, як часу життя, і особливості його структурування. Згідно вибірки виявлено, що респонденти здатні поєднувати структурований підхід до організації часу свого життя зі спонтанністю та гнучкістю; вміють цінувати всі складові психологічного часу та отримувати цінний досвід із багатоплановості свого життя. Визначено, що респонденти, які мають досвід професійної діяльності, більш успішні у структу-

руванні свого часу, більш цілеспрямовані, наполегливі у досягненні своїх цілей, краще планують свій час, меншою мірою орієнтовані на сьогоднішній день і націлені на планування майбутнього, тобто більш активні та успішні в аспекті самоорганізації власної діяльності ($p \leq 0,05$).

З'ясовано, що визначальними чинниками самоорганізації є об'ємність сьогоднішнього дня, зрозумілість подій і уявлення про своє майбутнє як реалістичний проміжок часу. Відчуття простору необхідне для самореалізації, а об'ємність теперішнього часу надає можливість заповнювати його різними цілями, створюючи тим самим варіативність. Об'ємне сьогоднішнє володіє більшою місткістю для формування нових цілей, надає свободу для вибору засобів їх реалізації, дозволяє краще розподіляти часові ресурси між цілями. Таке відчуття часу формує у досліджуваних мотиваційний потенціал сьогоднішнього дня. Час знаходить смислове наповнення, а події, що відбуваються, набувають позитивного характеру. Відчуття ясності, прогнозованості і підконтрольності подій надає молоді можливість об'єктивно сприймати події, що відбуваються, а отже, об'єктивно їх оцінювати і діяти відповідно з ними. Відчуття зрозумілості та оборотності сьогоднішнього дня формує уявлення про актуальну життєву ситуацію, як про відносно стабільний і безпечний часовий період, а відсутність чітких уявлень про закономірності подій, логічних зв'язків між ними, а також труднощі у самоаналізі можуть проявлятися непослідовністю та імпульсивністю, що знижує здатність до самоорганізації. Реалістичне сприйняття майбутнього часу дозволяє встановити психологічний взаємозв'язок з передбачуваними подіями та довгостроковими планами, тим самим наділяючи їх особистими смислами, що робить цілі більш значущими і відчутними. Відчуття близькості виконання планів формує інтелектуальну і емоційну залученість молодої людини в очікуване майбутнє і в результаті вона позиціонує себе як активного учасника подій. При цьому навіть негативне сприйняття майбутнього може сприяти самоорганізації діяльності, оскільки чим ближче кінцеві терміни, тим реальнішими відчуються наслідки (за умови, що суб'єкт вважає їх значущими

для себе), спонукаючи тим самим до створення плану дій і їх реалізації. Отже, перспектива майбутнього важлива для планування і здійснення особистих проєктів і сприяє самоорганізації молодій людині.

Виокремлено основні характеристики, що впливають на самоорганізацію молоді: величина і структура теперішнього часу, а також відчуття майбутнього часу. З'ясовано, що респонденти з низьким рівнем самоорганізації відчувають брак часового простору, що співвідноситься з почуттям внутрішньої скутості, яка призводить до блокування позитивних мотивів особистості. Події сьогодення вбачаються досліджуваним недостатньо впорядкованими, слабо структурованими і невідконтрольними, а майбутні події – недостатньо реалістичними, що може виражатися в імпульсивності поведінки, зниженні значущості подій майбутнього. Це створює у зовнішніх і внутрішніх умовах перешкоди для задоволення актуальних потреб. Така особливість часової перспективи є причиною низького рівня самоорганізації. При цьому, на нашу думку, зміна сприйняття часу дозволить оптимізувати показники самоорганізації молоді.

З'ясовано, що у групі респондентів з низьким рівнем самоорганізації інтегральні властивості мають суперечливий характер. Зокрема, значущі цінності не тільки виключені зі структури зв'язків, а й ускладнюють самоорганізацію. При цьому зміст інтегральних властивостей замикається на проявах власних переконань та прагненні до зовнішніх атрибутів успіху, що супроводжується ригідністю та нестійкістю самоорганізації.

Встановлена наявність взаємозв'язку між активністю у самоорганізації та такими інтегральними характеристиками і якостями молоді, як відповідальність, суперництво, усвідомленість життєвих цілей та підтверджується доцільністю використання вищенаведених критеріїв самоорганізації: характер ціннісної установки на самоорганізацію, рівень сформованості інтегральних властивостей, що сприяють самоорганізації, реалізованість у діяльності інтегральних властивостей, рівень самоорганізації діяльності.

Мета четвертого етапу емпіричного дослідження полягала у визначенні показників стилів діяльності у процесі самоорганізації молоді.

З'ясовано, що серед здобувачів вищої освіти переважає теоретичний (з абстрактною концептуалізацією у вирішенні будь-яких завдань, схильністю до тривалого аналізу, вибудовування класифікацій; спрямованістю на отримання більш повного знання, цілісного уявлення про явища) і рефлексуючий (з об'єктивністю, інтровертованістю, схильністю фіксуватися на власних почуттях та уподобаннях при виконанні діяльності) стилі діяльності, а серед працюючої молоді встановлено домінування прагматичного (з реалістичними позиціями, практичним підходом у діяльності, ідеями, що втілюються у практиці; цілеспрямованістю, впевненістю у реалізації власних ідей) і діяльнісного (зі схильністю до спонтанності, динамічності, здатністю керувати процесом при втіленні будь-яких завдань) стилів.

Встановлено, що загальний показник рівня самоорганізації (за методикою діагностики особливостей самоорганізації О. Ішкова) є вищим у працюючої молоді. Крім того, порівняльний аналіз рівня самоорганізації у підгрупах з використанням U-критерію Манна-Уїтні дозволив визначити достовірність відмінностей за такими показниками стилів діяльності: прагматичного ($U_{\text{емп.}}=84,1$), рефлексуючого ($U_{\text{емп.}}=12,3$), теоретичного ($U_{\text{емп.}}=91,6$), діяльнісного ($U_{\text{емп.}}=46,9$) при $p \leq 0,01$; $U_{\text{кр.}}=294$.

Порівнюючи результати дослідження між підгрупами за методикою діагностики особливостей самоорганізації виявлено, що за шкалами аналізу результатів ($U_{\text{емп.}}=142,5$), планування ($U_{\text{емп.}}=87,4$), самоконтролю ($U_{\text{емп.}}=184,5$), вольових зусиль ($U_{\text{емп.}}=69,5$), самоорганізації ($U_{\text{емп.}}=26,4$) отримані емпіричні значення перебувають у зоні значущості, тобто різниця між показниками за даними шкалами між двома підгрупами статистично достовірна. При цьому у здобувачів вищої освіти виявлені середні та високі показники цілепокладання, що вказує на достатній рівень розвитку навичок прийняття та утримання цілей за загальною низькою самоорганізованістю. Разом із тим, самоорганізація працюючої молоді відрізняється

вищим самоконтролем, аналізом обставин, суттєвих для досягнення поставленої мети, рівнем планування власної діяльності, розвиненістю волевих якостей.

На п'ятому етапі емпіричного дослідження було визначено рівні самоорганізації молоді і проведено диференціацію вибірки. Встановлено, що дуже високий рівень самоорганізації молоді (рівень майстерності) притаманний 12,2% досліджуваним відповідає 81-100% сформованості самоорганізації діяльності і є вищим за очікуваний. Ці досліджувані повністю самостійні у визначенні мети діяльності; високо мотивовані на навчання (мотив оволодіння професією та здобуття знань) та самовдосконалення у професії; самостійно вивчають інформацію всупереч підвищеним вимогам; оцінка результату діяльності адекватна; висока рефлексивність. Високий рівень самоорганізації молоді (рівень досвіду) свідчить про автономність 19,6% досліджуваних, відповідає 61-80% сформованості самоорганізації діяльності і є очікуваним. Респонденти здатні самостійно і усвідомлено ставити цілі, аналізувати ситуацію, мотивовані на навчання та на професійні досягнення; оцінка результатів діяльності адекватна; мають високі рефлексивні вміння. Середній рівень самоорганізації молоді (рівень розвитку) характеризує 39,6% досліджуваних і відповідає 41-60% сформованості самоорганізації діяльності на нижчому, за очікуваний, рівні з ситуативною захопленістю навчально-професійною діяльністю, середньою пізнавальною активністю, труднощами у визначенні причин невдач щодо реалізації потенціалу власного розвитку; рефлексивні вміння не достатньо розвинуті. У молоді (16,7%) з початковим рівнем (рівень становлення) самоорганізації, що відповідає 21-40% сформованості самоорганізації, потреба в усвідомленій, самостійній організації діяльності не сформована; можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей знижена, а успішність оволодіння новими видами діяльності у значній мірі залежить від особливостей конкретного її виду. Низький рівень (рівень некомпетентності) самоорганізації притаманний 11,9% рespo-

ндентів і відповідає 0-20% сформованості самоорганізації діяльності, які покладаються на зовнішню оцінку діяльності; залежні від ситуації і оточуючих, некритично слідують їх порадам і настановам; слабо розвинена рефлексивність.

Отримані на емпіричному етапі дослідження дані щодо соціально-психологічної специфіки процесу самоорганізації молоді були враховані при побудові та реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації цього процесу в період суспільних трансформацій.

РОЗДІЛ 4

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

4.1. Концептуальні засади програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій

Кожне суспільство, яке розвивається динамічно та стратегічно, прагне віднайти найбільш оптимальні шляхи створення та збереження матеріальних і духовних цінностей. Такими шляхами створення матеріальних і духовних цінностей є спрямованість на виробництво, на наукові здобутки. При цьому, як виробництво, так і наука потребують відповідних методів освіти та навчання молодого покоління виробників чи науковців, соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу їх самоорганізації.

З'ясовано, що під оптимізацією процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій розуміється система взаємопов'язаних умов та чинників, що утворюють та забезпечують цілісний процес реалізації психотехнологій розвитку самоорганізації, зокрема в системі вищої освіти.

Принципи і механізми соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій повинні, на наш погляд, ґрунтуватись, в першу чергу, на сутності і природі людини, тобто на антропологічних принципах, адже

само розуміючи сутність людини ми можемо ефективно будувати технології соціалізації, навчання та освіти. Тому постановка проблеми пошуку принципів соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій є актуальним завданням, яке ми вирішуємо в межах цього дослідження. Пошук таких принципів і механізмів надасть змогу будувати та самоорганізовувати гуманну та демократичну освіту, яка б була цікавою та корисною для молоді, яку б молода людина бажала здобути та яку б цінувала добровільно.

Проблема пошуку принципів соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій є актуальною у багатьох наукових аспектах. Постановка проблеми антропологічних та аксіологічних принципів соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді піднімається переважно частково.

Дослідники [39; 40; 41; 51; 71; 72; 174 та ін.] ведуть мову про різні вагомні освітні принципи, але однак чітко не класифікують їх, зокрема на антропологічні та аксіологічні, що свідчить про відсутність системного осмислення суті самих принципів. Той чи інший принцип має застосовуватися, виходячи з основних закономірностей людського та суспільного життя, розуміння природи людини. Тому аналіз взаємодії антропологічних та аксіологічних принципів, які б були в основі процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій, є актуальною проблемою, оскільки аксіологічні принципи, які перебувають в основі всіх форм суспільної діяльності, зокрема в освіті, ґрунтуються у своїй суті на антропологічних принципах.

Виявлення таких фундаментальних принципів та механізму їх взаємодії надасть можливість успішно та ефективно організувати освітній процес з меншими затратами матеріальних та інтелектуальних ресурсів, а також створить підґрунтя для можливості отримати у ре-

зультаті освітнього процесу творче, гуманне та зорієнтоване на демократичні свободи молоде покоління.

Кожне суспільне явище, як би воно не розвивалось у соціальному просторі і часі, має своє сутнісне підґрунтя, яке складається переважно з об'єктивних та суб'єктивних чинників.

Об'єктивними чинниками суспільних явищ є, на наш погляд, антропологічні засади, які виражають онтологічний вимір природи людини. Такий об'єктивний вимір чинників не підлягає зміні, оскільки засобами власної волі та діяльності змінити природу людини неможливо.

Суб'єктивними чинниками суспільних процесів, є на наш погляд, аксіологічні явища, які виражають раціональний вимір природи людини. Якщо ж антропологічні засади суспільних процесів змінити неможливо, то саме цінності, як суб'єктивні чинники є в основі функціонування суспільств та всіх їхніх сфер, в тому числі освіти та науки, оскільки вони є динамічними в кожному суспільстві. Тобто всі суспільні явища у своїй суті мають ціннісний зріз. Кожна подія, локальна чи глобальна мотивована цінностями [35; 37]. Звідси системні цінності мали б бути закладені в основі самоідентифікації особистості, оскільки всі суспільні ідентифікації – це ідентифікації цінностей [35; 37].

У такому аспекті системні цінності мали б бути закладені також в освіті, адже відмінність суспільств та, зокрема, відмінність освітніх програм і наукових інститутів має аксіологічне підґрунтя, яке є надзвичайно динамічним, особливо у наш час, коли простежується знецінення ідеалів зумовлене не тільки загальним розчаруванням у просвітницьких ідеалах, а й докорінними змінами соціокультурного життя. Тому для того, щоб планувати та управляти освітою і наукою, необхідно, в першу чергу, планувати та управляти матеріальними і духовними цінностями, які мають бути закладені у фундамент освіти та які, з іншого бо-

ку, мають бути отримані в майбутньому внаслідок навчання та виховання молоді.

У такому аспекті проблеми слід дослідити співвідношення антропологічних та аксіологічних чинників у контексті феномену самоорганізації молоді та водночас виявити основні антропологічні та аксіологічні принципи, на основі яких мала б самоорганізовуватись освіта в майбутньому.

Одним із важливих антропологічних чинників, який характерний для розвитку людини та який слід враховувати у контексті освіти, є процес наслідування, як природний, спонтанно-самоорганізаційний спосіб соціалізації молодої людини.

При цьому освіта мала б бути спрямована на наслідування кращих та найбільш оптимальних способів діяльності і поведінки, на дотримання загальнолюдських цінностей. Тому цікавість і здивування – це важливі антропологічні принципи освіти.

З іншого боку, якщо молода людина відповідно до своєї природи спонтанно здатна наслідувати у процесі соціалізації та навчання, то відповідно слід враховувати аксіологічний аспект такого наслідування, оскільки це дозволило б «економити» час для коригування поведінки людини, яка перебуває у процесі соціалізації. Але звісно, що сліпе наслідування та механічне епігонство не може бути оптимальним принципом освіти. В освіті і в самоорганізації молодої людини має наступити такий момент, коли вона від наслідування, яке полягає у засвоєнні знань, повинна перейти до творчості. Тому у процесі освіти слід обов'язково поєднувати процеси наслідування (засвоєння вже відомих знань) та процеси творчості (створення нових знань), оскільки орієнтація освіти тільки на наслідування знань, акцент на ерудованості не вчить людину творити, а творчість – це сутнісна ознака людини і тому освіта має бути зорієнтована на формування активної молоді, яка може

творчо та нестандартно підходити до вирішення проблем самоорганізації [38].

На наш погляд, наслідування і творчість – це два антропологічні способи процесу самореалізації молоді. Тому основне завдання, яке слід вирішити в освітньому процесі – це необхідність переходу молоді до другого етапу свого саморозвитку – творчості. Такий перехід від наслідування до творчості є можливий, на наш погляд, на основі принципу творчого діалогу, який є одним із аксіологічних принципів освіти і передбачає повагу до людини як до творця знань та до її інтелектуальної власності, повагу до творчості взагалі.

У аспекті творчості як антропологічного принципу освіти та творчого діалогу як аксіологічного принципу освіти цікавими є погляди П. Фрейре, який вважає, що освіта може бути класифікована на два типи: антидіалогова освіта та гуманістично-діалогова або проблемно-орієнтована освіта. При цьому гуманістично-діалогова або проблемно-орієнтована освіта повинна мати визвольну мету, оскільки діалогічний характер освіти є практикою свободи. Проте, на наш погляд, діалогічна освіта – це практика творчості, адже саме в діалозі народжується істина, нові ідеї, підходи, нові ракурси бачення світу.

Проте, на наш погляд, справжньої освіти не може бути без досягнення вміння творити, оскільки сутністю природи людини є творчість, а тому у цьому аспекті загальним і одночасно актуальним принципом виступає творчий підхід до змісту освіти.

Для системи освіти дійсно потрібен діалог, довіра та співпраця. Така модель освіти орієнтує молодь на самостійність, громадянську відповідальність, які ґрунтуються на довірі.

У такому аспекті дійсно принцип співпраці викладача і здобувача вищої освіти, який впливає на командний дух та конкуренцію у навчанні, та який ґрунтується на аксіологічних принципах взаємної довіри, свободи, відповідальності здобувача вищої освіти є більш перспек-

тивним у майбутньому, ніж, наприклад, модель освіти, яка будується на «протистоянні» викладача і здобувача вищої освіти.

Тому важливим аспектом освіти майбутнього у напрямку оптимізації процесу самоорганізації молоді мають бути такі аксіологічні принципи як співпраця, взаємна відповідальність, довіра та чесність викладача та здобувача вищої освіти. Саме ці принципи є основою для успішного здобуття знань та сприяють самодисципліні і порядку, командному та творчому духу освіти.

У ракурсі цих міркувань найбільш перспективними шляхами самоорганізації освіти майбутнього, які б давали вагомий суспільний потенціал та результат, є орієнтація на творчість. Зокрема можна було б зорієнтувати освіту на три напрямки: технічний, гуманітарний та мистецький. У технічному аспекті всі зусилля варто було б спрямувати на конструювання та винахідництво, в мистецькому – на створення мистецьких творів, а в гуманітарному – на написання розмаїтих текстів.

Саме творчість – це той шлях, який здатний вести молодь до свободи, до гуманізму, адже тільки вільна людина може вільно творити в суспільстві, яке не обмежує її творчий порив і дозволяє реалізувати свою свободу ідей, думок та поглядів, свободу цікавості. Свобода – це фундаментальний аксіологічний принцип освіти, оскільки «дух цікавості» не має меж, а тому сприяння такому пориву впливає на формування творчого потенціалу людини. В такому сенсі, на наш погляд, творчість, як антропологічний принцип освіти, є цілісно пов'язаний з її аксіологічними принципами – свободою, гуманізмом та демократією.

Якщо освіта у суспільстві спрямована на творчість, то вона тим самим демонструє ступінь його відкритості, свободи та демократії. Якщо освіта в суспільстві спрямована на наслідування, то таке суспільство є закритим, адже знання в такому суспільстві набуває статус цінності, яку «утримують» в тій чи іншій суспільній верстві.

Ще одним із антропологічних принципів освіти слід мати на увазі принцип природного прагнення до знань. Насправді молодь природно цікавиться знаннями і прагне до знань, особливо до тих, які викликають подив, здивування, дають можливість пізнати основи речей.

Отже, аналіз принципів і механізмів соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій показав, що освіта майбутнього може успішно самоорганізовуватись на взаємодії антропологічних та аксіологічних принципів, суть якої полягає в реалізації співвідношень, які слід враховувати в організації освітнього процесу з метою створення ефективної, успішної та конкурентноспроможної освіти. По-перше, антропологічний принцип творчості, пов'язаний з аксіологічним принципом творчого діалогу, на основі якого може відбуватися творчий процес, оскільки тільки діалог, як творча взаємодія дозволяє взаємно поважати іншу людину, її думки, її інтелектуальну власність та дає змогу вдосконалювати творчі здобутки.

Антропологічний принцип творчості також пов'язаний з таким принципом як конкурентність в освіті, де кращі досягнення з необхідністю повинні мати суспільне визнання у вигляді матеріальних і моральних заохочень успішної молоді.

Такий антропологічний принцип як наслідування, який передбачає дотримання найкращих методів поведінки та найбільш оптимальних цінностей, пов'язаний з таким антропологічним принципом як творчість, оскільки тільки та молодь, яка засвоїла попередній багаж знань та орієнтується в його слабких місцях, здатна творити інноваційні проекти, які б були корисним та ефективними.

Антропологічний принцип наслідування пов'язаний з аксіологічним принципом добору корисних та ефективних знань, які б допомагали молоді у вирішенні її життєвих проблем та економії її життєвого потенціалу і часу.

Тому доцільніше було б дати можливість молоді обирати певний напрям освіти – мистецький, технічний або гуманітарний, що забезпечило б більш глибокий рівень засвоєння знань в тій чи іншій галузі.

Такий антропологічний принцип самоорганізації освіти майбутнього як цікавість (оскільки тільки цікаве знання може бути спонтанним мотивом навчання, на основі якого можна було б досягнути максимальних успіхів при мінімальному контролі) корелює з такими антропологічними принципами як творчість, оскільки творчість також має бути цікавою.

Принцип цікавості також пов'язаний з аксіологічним принципом добровільності, оскільки добровільне бажання здобувати знання є важливим самоорганізаційним мотиваційним принципом навчання, який корелює з цікавістю і творчістю.

Таким чином, розкрито основні антропологічні та аксіологічні принципи соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій та принципи самоорганізації освіти майбутнього.

Доведено, що самоорганізація успішної освіти ґрунтується на таких антропологічних принципах як творчість, наслідування, цікавість, природний потяг до знань, конкуренція.

Обґрунтовано, що до аксіологічних принципів самоорганізації ґрунтовної освіти можна зарахувати такі принципи як принципи демократичності, свободи, гуманізму, добровільності, добору корисних та ефективних знань, творчого діалогу.

Встановлено, що антропологічні та аксіологічні принципи перебувають у кореляції, а тому при створенні освітніх програм необхідно враховувати їх взаємодію.

Запропонований програмно-цільовий проєкт у межах освітнього процесу передбачав: визначення та розроблення змісту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді

та підготовку всіх його суб'єктів; розроблення та впровадження оптимальної моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді; індивідуальні та групові консультації; оцінювання параметрів і показників самоорганізації молоді.

Розроблений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій включав:

- діагностично-настановний;
- критеріально-оцінний;
- проєктувально-змістовний;
- технологічний;
- результативно-аналітичний блоки.

Програмно-цільовий проєкт відповідав принципам:

- цілісності;
- структурності;
- взаємозв'язку системи і середовища;
- ієрархічності;
- цілеспрямованості;
- відкритості;
- зворотного зв'язку.

Реалізація моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді у межах програмно-цільового проєкту передбачала застосування низки психотехнологій, як-то: метод кейсів, проєктна діяльність, створення портфоліо та ін.; активних соціально-психологічних методів навчання та практико-орієнтованих форм організації роботи учасників проєкту [22 та ін.].

Такий підхід дозволяв розвинути суб'єктну позицію учасників, задіяти їх рефлексивність через самопізнання та самовираження. Крім того, визначальне місце у розвитку самоорганізації було відведено самостійній ро-

боті учасників проєкту, як виду навчальної діяльності, формі освітнього процесу, механізму самоосвіти, саморозвитку і самоорганізації.

У ході реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді було розроблено критеріально-оцінну систему, яка включала:

- пакет діагностичних методик на визначення інтегральних характеристик і якостей учасників, пов'язаних з процесом їх самоорганізації;
- критерії і показники сформованості самоорганізації;
- рівневу характеристику самостійної роботи учасників, що забезпечує формування компетенції самоорганізації.

Серед критеріїв та показників сформованості самоорганізації учасників програмно-цільового проєкту виокремлено, зокрема розвиток умінь цілепокладання, аналізу ситуації, самоконтролю, мотивації навчально-професійної діяльності, рефлексивності.

Актуальність самостійної роботи та формування готовності учасників проєкту до самоорганізації та до ефективної самостійної діяльності є сучасною проблемою, яка не викликає сумнівів. Сучасний випускник, успішний на ринку праці, повинен мати загальнокультурні та професійні компетенції, самостійно приймати рішення, нести за них відповідальність, бути здатним самостійно визначати складність професійного завдання в будь-яких умовах.

Сформованість необхідних особистісних якостей майбутнього спеціаліста та компетенції самоорганізації потребує високого рівня самостійності на етапі професійної підготовки.

Самостійна робота у цьому випадку виступає найбільш адекватним механізмом формування та розвитку самостійності як особистісної якості та тією формою освітнього процесу, яка відповідає поставленій меті сучасної освіти. Лише знання, підкріплені самостійною діяльністю, можуть стати справжнім надбанням молоді [75]. Саме в цьому полягає подвійний характер самостійної роботи – в особистісній та професійній підготовці.

Самостійна робота у програмно-цільовому проєкті соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді була покликана вирішувати безліч завдань особистісного розвитку. До таких особистісних завдань, вирішуваних у процесі самостійної роботи, слід віднести: формування та розвиток самостійних навичок роботи (формулювання задачі, постановка мети, знаходження та відбір інформації, вибір рішення, прийняття рішення, прийняття відповідальності за рішення).

Отже, самостійна робота покликана вирішувати особистісні завдання; формувати та розвивати професійні компетенції, сприяти розвитку особистості. Власне самостійна робота є предметом дослідження у багатьох сучасних дослідженнях, що наголошує на необхідності та своєчасності нового прочитання змісту, структури, способів організації, психологічного забезпечення самостійної роботи.

Аналіз визначень самостійної роботи дозволяє виділити кілька підстав визначення даної дефініції. Наприклад, під самостійною роботою розуміють виконання завдань без допомоги, але під наглядом. Визначаючи самостійну роботу, її ототожнюють з самоосвітою. Вважається, що індивідуальний пошук знань – загальна характеристика освітньої діяльності; що власне у самостійній роботі, самостійній підготовці і полягає процес самоосвіти [153].

Вважається, що самоосвіту слід розглядати як процес постійного оновлення знань у світі науки і виробництва, що стрімко змінюється і розвивається, самостійну пізнавальну діяльність як засіб, механізм, вектор процесу самоосвіти, а самостійну роботу – як спеціально організовану форму освітнього процесу, що забезпечує формування навичок самостійної пізнавальної діяльності надалі [73].

Самоосвіта як найбільш універсальна та гнучка форма продовження освіти має більш вагоме завдання, ніж завдання самостійної роботи. Самоосвіта відрізняється від самостійної роботи не лише формою засвоєння, поглиблення та набуття нових знань, а й формою продовження освіти.

Вважають, що метою самоосвіти є формування спеціальних умінь та набуття суб'єктних якостей. Отже, самостійна робота є частиною найбільш значущого процесу самоосвіти, виступаючи його засобом, методом, механізмом. Самостійною роботою слід називати діяльність, яку учасники проєкту виконують, виявляючи максимум активності, творчості, самостійного судження, ініціативи. Важливим у цьому визначенні є акцент на активність учасників проєкту. Незважаючи на різні підстави у визначеннях самостійної роботи, тим не менш, виходячи з аналізованих визначень, можна виділити такі характерні ознаки самостійної роботи: це складова освітнього процесу; це форма освітнього процесу, яка може здійснюватися аудиторно та позааудиторно; це самостійна пізнавальна активна діяльність [73].

Зупинимося для порівняння на деяких визначеннях самостійної роботи в інтерпретації сучасних дослідників. Наприклад, таке визначення: самостійна робота є внутрішньо мотивованою діяльністю, що передбачає усвідомлення її мети, включає певний особистісний зміст, обов'язкову самоорганізацію у часі та просторі, наявність самоконтролю та підпорядкування виконанню цього завдання інших інтересів та форм своєї зайнятості.

У цьому визначенні очевидним є психологічний підхід, що дозволяє звертатися до особистісних якостей учасників проєкту (внутрішня мотивація, особистісний смисл, самоорганізація, самоконтроль).

Самостійну роботу розглядають у межах контекстного підходу. В основі ефективності самостійної роботи визначають стійкий навчально-професійний інтерес. Загалом включаючи самостійну роботу в процес самоорганізації, наголошується на обов'язковості самостійності при постановці завдань, виконанні дій, оцінці своєї діяльності та рефлексивності її результатів. Також актуалізується особистісний зміст в організації самостійної роботи (самоосвітня діяльність, стійкість навчально-професійного інтересу, рефлексивність її контролю) [73].

Підкреслюється об'єктивна та суб'єктивна сторони процесу самоорганізації, де певне завдання, запропоноване учасникам проєкту для самос-

тійного виконання, виступає об'єктивною стороною самостійної роботи. У той час, пізнавальна активність учасників проєкту, реалізації потреби у придбанні знань мають суб'єктивний характер.

Для ефективної самостійної роботи у процесі розвитку самоорганізації учасників проєкту необхідне гнучке, цілеспрямоване керівництво, оволодіння навичками та ефективними методами самостійної діяльності при акцентуванні уваги на можливості та необхідності індивідуального підходу до організації самостійної роботи, вважаючи, що цей підхід не тільки забезпечує ефективність результату самостійної роботи, а й сприяє розвитку самоорганізації учасників проєкту. З цією метою пропонується варіативність, складність завдань для самостійної роботи учасників проєкту.

Ефективність самостійної роботи визначається самоконтролем, рефлексією, цілеспрямованістю, активністю, самоорганізацією учасників проєкту. Власне самостійна робота ініціюється з позиції індивідуальних внутрішніх пізнавальних мотивів у найбільш зручний з їх погляду час.

Отже, аналіз самостійної роботи учасників проєкту надав можливість виокремити низку підходів у її організації.

Діяльнісний підхід, який визначає самостійну роботу як вид діяльності, що самостійно організується внаслідок індивідуальних мотивів пізнавального, особистісного, професійного розвитку; вільна у виборі часу, обсягу та самоконтрольована, опосередкована зовнішнім управлінням. Управління самостійною роботою розглядається як жорстке чи гнучке, залежно від ступеня визначення послідовності дій.

Суб'єктний підхід передбачає звернення до індивідуально-психологічних детермінант. До психологічних детермінант належить, передусім, саморегуляція. У контексті саморегуляції учасник проєкту має вміння ставити цілі самостійної роботи, вміння проєктувати, планувати процес самостійної діяльності, визначати необхідні умови, вибирати засоби її здійснення.

У рамках особистісно-діяльнісного підходу самотійна робота обумовлена внутрішньою мотивацією суб'єкта, його цілеспрямованістю, прагненням до результату, здатністю до планування та структурування обсягу та завдань самотійної діяльності.

Отже, ефективність самотійної роботи залежить від рівня сформованих навичок і умінь самотійної діяльності, від рівня самосвідомості, рефлексивності, самодисципліни, особистої відповідальності.

Розглядаючи самотійну роботу, не можна не звернути уваги на поняття «самотійний», яке вказує на вирішальну роль особистих зусиль та особистісний характер діяльності, в чому полягає смисл суб'єктності.

Проведений аналіз дозволяє виділити складові самотійної роботи учасників проєкту. По-перше, самотійна робота є керованим (у період навчання) видом самотійної діяльності, яка має місце до, під час та після організованого освітнього процесу та є рушійною силою перманентного процесу самоосвіти. По-друге, самотійна робота, її ефективність обумовлена особистісними якостями учасників проєкту (мотивацією, цілеспрямованістю, пізнавальною та діяльнісною активністю, самотійністю, саморегуляцією). По-третє, ефективність самотійної роботи учасників проєкту, її характер залежить від умов організації. До таких умов можуть належати ступінь управління, характер змісту завдань самотійної роботи, ступінь забезпеченості (інформаційна та технічна база, методичний супровід, навички самотійної діяльності).

Таким чином, у програмно-цільовому проєкті соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді під самотійною роботою учасників проєкту ми розуміємо вид діяльності, зумовлений особистісною мотивацією формування компетенції самоорганізації, можливістю вибору способу діяльності, керований та організований соціально-психологічними умовами.

Стає очевидним, що самостійна робота учасників проєкту представляється окремим багатостороннім та поліфункціональним явищем, що має освітній, особистісний, професійний, суспільний потенціал та значення.

У логіці дослідження поставало завдання виявити структуру та типологію самостійної роботи для того, щоб визначити можливості самостійної роботи учасників проєкту для формування компетенції самоорганізації.

Така логіка міркувань дозволила вийти на соціально-психологічні умови ефективності самостійної роботи досліджуваних у процесі розвитку самоорганізації.

У структурі самостійної роботи виокремлено такі компоненти: з позиції фахівця планування – добір завдань, контроль, аналіз, забезпечення (інформацією, джерелами, засобами); з позиції учасника проєкту – сформованість необхідних особистісних якостей (самостійність, саморегуляція, самоконтроль, самооцінка, рефлексія); сформованість навичок діяльності (навички самостійної роботи, основні навчальні дії (навчально-пізнавальна мотивація, цілепокладання (особистісний зміст), проєктування, планування, аналіз, синтез) [73].

Таким чином, класифікація самостійної роботи представлена досить різноманітно, що в цілому виправдано, враховуючи поліфункціональність та багатоаспектність даного явища.

Особливістю даної самостійної роботи є автономність у виборі часу та засобів для виконання роботи. В якості форми даного типу самостійної роботи автор називає самостійну підготовку до занять та контрольних форм. Індивідуальна самостійна робота учасників проєкту, що виконується самостійно у довільному режимі часу та у зручному місці, потребує пошукових та дослідницьких умінь учасників проєкту. Її метою є розвиток пошуково-дослідницької компетентності учасників проєкту, формування здатності до самоосвіти та самореалізації. Формами такої роботи були підготовка повідомлень за матеріалами, що не входять до аудиторної форми роботи тощо.

За параметром характеру завдань самотійну роботу класифікують на: репродуктивну, реконструктивну, частково пошукову та творчу.

Репродуктивна самотійна робота виконується за зразком, методичною; реконструктивна є частково продуктивною, передбачає частковий самотійний пошук учасниками проекту засобів, інформації, форм самотійної роботи; третій вид передбачає повністю самотійну діяльність учасників проекту у вирішенні завдання [78]. Ця класифікація може відповідати вимогам рівневої характеристики самотійної роботи учасників проекту.

У класифікації за параметром характеру самотійної роботи виділяються зростання складності за трьома рівнями. На першому репродуктивному (тренувальному) рівні учасники проекту виконують роботи за зразком, мета яких полягає у закріпленні знань, відпрацюванні умінь та навичок. З погляду таксономії освітніх завдань учасник проекту виконує такі когнітивні функції: впізнавання, осмислення, запам'ятовування. На другому, реконструктивному рівні учасник проекту працює з матеріалом самотійно, складаючи плани, конспекти, тези, реферати, повідомлення, іншими словами самотійно конструює відомий йому матеріал. Третій, творчий чи пошуковий рівень самотійної роботи учасника проекту вимагає від нього самотійної активної пізнавальної діяльності. На цьому рівні він має вміти самотійно знаходити, відбирати, конструювати нову інформацію. На виконання самотійної роботи цьому рівню підходять такі форми, як дослідницькі, проблемні, творчі навчально-професійні завдання (кейс, проєкт).

Оскільки основний чинник самотійної роботи – це самотійність учасника проєкта, як особистісна якість, яка формується та розвивається у векторі до самотійної діяльності спеціаліста, то, отже, самотійна робота виступає механізмом формування та розвитку самотійної діяльності. У цьому смислі самотійну роботу, як основу самотійної діяльності учасника проєкта, можна розуміти як моделювання майбутньої професійної діяльності. Отже, освоєння навичок самотійної діяльності та оцінки її ефек-

тивності у процесі самостійної роботи є запорукою успішної професійної діяльності учасників проєкту.

Крім того, навички самостійної роботи, організація самостійної пізнавальної діяльності, досвід самостійної праці – самоорганізації, самоконтролю та самооцінки є складовими самоосвіти, що співзвучно з парадигмою «освіта через все життя» і розглядається на сучасному етапі як ключові компетенції.

Ключові компетенції розглядаються як певний рівень функціональної грамотності як здатність застосовувати універсальні методи діяльності; як універсальні вміння; як система універсальних знань, умінь, навичок, досвід самостійної діяльності та особистої відповідальності; як тип освітніх результатів, як здатність вирішувати складні реальні завдання; як базові навички; як узагальнені засоби виконання дій; як особистісно-усвідомлювана система знань, умінь, навичок, що має універсальне значення. Іншими словами, ключові компетенції поліфункціональні, носять надпредметний, міждисциплінарний характер, що переносяться на різні сфери діяльності. Ключові компетенції є базисом для формування компетенції самоорганізації, механізмом чого виступає самостійна робота [73].

Очевидно, що самостійна робота як форма освітнього процесу, як складова процесу самоосвіти має визначальний потенціал для формування компетенції самоорганізації, становлення та розвитку професіонала в цілому, спираючись на сформовані ключові компетенції. Саме через формування компетенцій як новоутворень особистості здійснюється саморозвиток, самовдосконалення та самоорганізація особистості [217].

Слід наголосити, що поряд із традиційними формами організації самостійної роботи слід застосовувати активні, пов'язані з розвитком власне самостійності, до яких можна віднести такі завдання: пошук та відбір необхідної інформації; розробка чи вирішення кейсів та ін. [220].

Отже, актуальність застосування та модернізації самостійної роботи в запропонованому програмно-цільовому проєкті соціально-

психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді обумовлена кількома чинниками: підвищенням ролі самостійної роботи та збільшенням часу для її реалізації, що сприяє не лише поглибленню знань, а й формуванню інтересу до професійних знань, пізнавальної діяльності загалом; оволодіння способами саморозвитку, самоосвіти; застосування психологічного підходу до організації самостійної роботи, що дозволяє враховувати індивідуальні особливості учасників проєкту (різні пізнавальні здібності, різний темп, різний стиль навчання, різні мотиви освоєння професійних компетенцій та ін.).

Ефективність самостійної роботи зумовлена зовнішніми факторами (методичне, нормативне забезпечення, соціально-психологічні умови), внутрішніми факторами (сформованість навичок самостійної роботи учасників проєкту; сформованість ключових компетенцій, компетенції самоорганізації, мотиваційна та пізнавальна активність учасників проєкту, особисті якості учасників проєкту, що визначають індивідуальність процесу саморозвитку).

Серед критеріїв та показників сформованості самоорганізації учасників програмно-цільового проєкту виокремлено:

- розвиток умінь цілепокладання (вміння визначати провідну мету своєї діяльності та утримувати її; ділити мету на завдання та розподіляти їх у часовому проміжку; вміння знаходити різні способи та засоби досягнення поставленої мети);

- розвиток умінь аналізу ситуації (вміння виявляти, аналізувати та об'єктивно оцінювати всі аспекти, в яких протікає діяльність, а також визначати значущість поточної ситуації для вирішення поставлених завдань);

- розвиток самоконтролю (вміння оцінки учасником власних психічних станів, процесів та здатність до контролю за їх проявами; вміння докладати вольові зусилля та здійснювати контроль у ході діяльності; вміння оперативно змінювати мету, план дій та (або) спосіб діяльності, в залежності від обставин, що змінюються, умов і критеріїв оцінки результату);

- розвиток мотивації (наявність провідних мотивів здобуття знань, оволодіння професією, мотивація на самостійне здійснення навчальної діяльності);

- розвиток рефлексивності (вміння фокусуватися на собі, продуктах власної активності, поточному та минулому стані, адекватно оцінювати результати діяльності; цей критерій необхідний для оцінки виконання етапу корекції у структурі самоорганізації діяльності).

Важливим завданням програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді виступав розвиток умінь самоорганізації часу учасників, який вбачався в усвідомленні власної ролі у забезпеченні успішності пізнавальної, навчальної, професійної діяльності, у прагненні до самоорганізації (упорядкування цілей і мотивів, розвиток навичок самоорганізації), у розвитку здібностей до самоконтролю і саморегуляції, адекватної самооцінки.

У програмно-цільовому проєкті соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді запропоновано змістовну характеристику рівнів самостійної роботи учасників (незадовільного, задовільного, достатнього, оптимального, креативного) та критерії, що дозволили оцінити ефективність реалізованих умов організації самостійної роботи: функціонально-компетентний (сформованість компонентів компетентності самоорганізації); освітній (академічна успішність, сформованість навичок самостійної роботи); мотиваційний (мотивація навчальної діяльності, професійної освіти); особистісний (рівні саморегуляції та рефлексії).

4.2. Результати формувального етапу дослідження, їх інтерпретація та узагальнення

Метою формувального етапу дослідження стала перевірка ефективності моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді у межах програмно-цільового проєкту.

Показано, що під оптимізацією процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій розуміється система взаємопов'язаних умов та чинників, що утворюють та забезпечують цілісний процес реалізації психотехнологій розвитку самоорганізації молоді, зокрема в системі вищої освіти.

Завданнями дослідно-експериментальної роботи на цьому етапі дослідження були:

- визначення вихідного рівня сформованості компетенції самоорганізації навчальної діяльності у контрольній та експериментальній групах на основі комплексу діагностичних методик;

- апробація програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій;

- проведення за допомогою методів математичної статистики аналізу та обробку даних формувального етапу дослідження.

На формувальному етапі дослідження взяли участь 216 здобувачів вищої освіти 1-2 курсів з низьким та початковим рівнями самоорганізації, які були розподілені на експериментальну (106 учасників) і контрольну (110 респондентів) групи за принципом добровільності.

Учасники експериментальної групи взяли участь у програмно-цільовому проєкті соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді. Досліджувані контрольної групи не залучалися до заходів формувального впливу.

Дослідно-експериментальна робота проходила у кілька етапів.

У результаті першого етапу було визначено рівень сформованості компетенції самоорганізації учасників проєкту.

На даному етапі до експерименту було залучено 216 респондентів, у яких виявлено низький та початковий рівні самоорганізації.

Серед працюючої молоді не виявлено учасників з зазначеними рівнями самоорганізації, тому на формувальному етапі дослідження прийняли участь здобувачі вищої освіти 1-2 курсів з зазначеними рівнями самоорганізації.

Результати діагностики рефлексивності (за А. Карповим) на етапі формувального експерименту наведено на рис. 4.1.

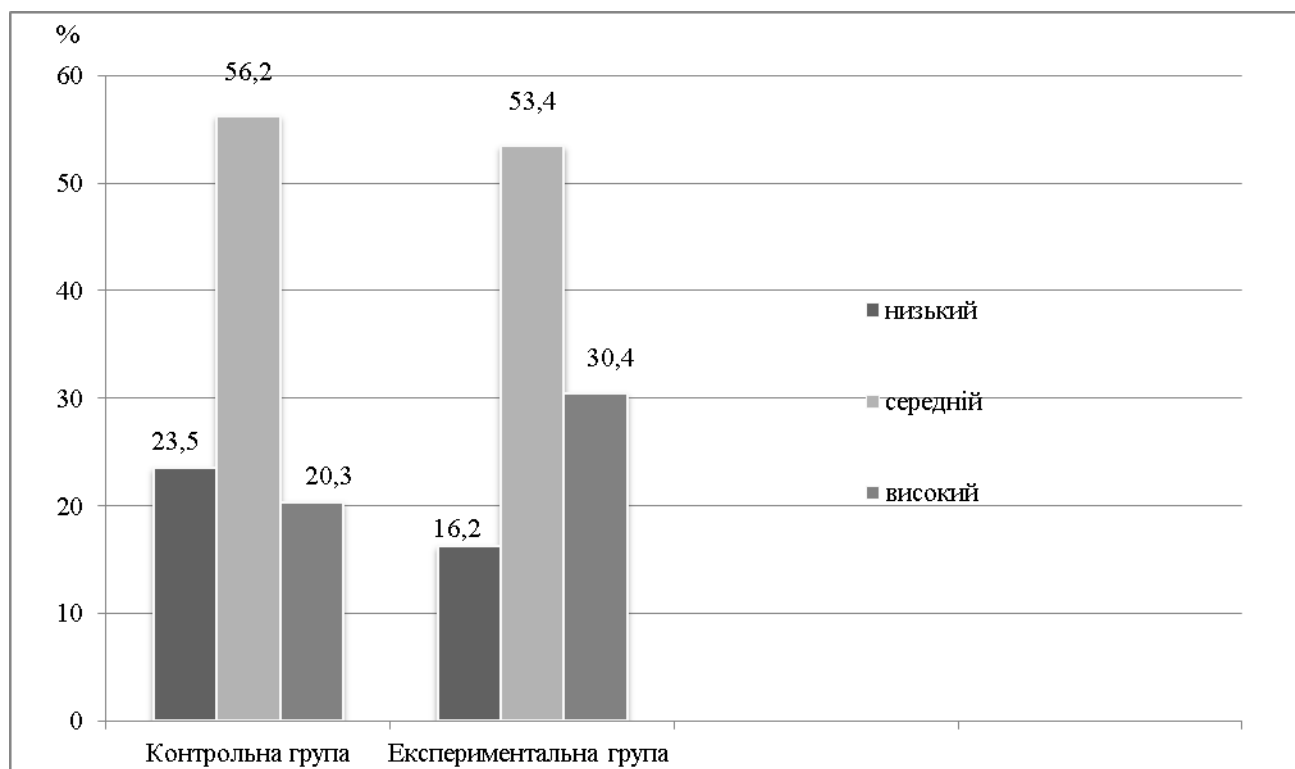


Рис. 4.1. Результати діагностики рефлексивності (за А. Карповим) на етапі формувального експерименту

Результати вивчення мотивації навчання у ЗВО на етапі формувального експерименту (за Т. Ільїною) наведено на рис. 4.2.

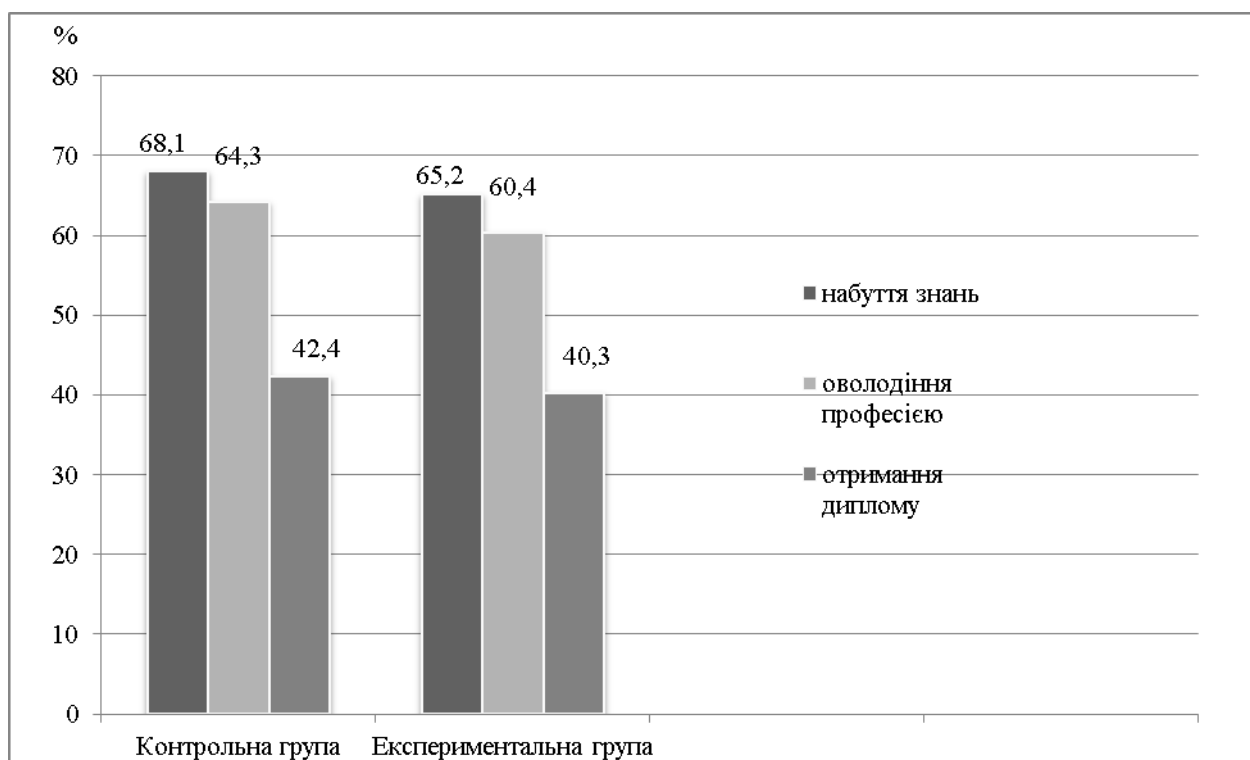


Рис. 4.2. Результати вивчення мотивації навчання на етапі формувального експерименту (за Т. Ільною)

Аналіз результатів апробації програмно-цільового проекту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в експериментальній групі наведено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

**Аналіз результатів I та II діагностичних зрізів
в експериментальній групі**

Фактори	До проєкту (M±SD)	Після проєкту (M±SD)	Вірогідність p
Теперішній час			
Активність часу	-1,58±5,27	-0,03±4,45	
Емоційне забарвлення часу	-6,24±5,50	-2,92±5,46	
Величина часу	-3,42±4,48	-1,82±4,63	
Структура часу	-2,02±4,89	-0,66±3,94	
Відчуття часу	-2,80±5,24	-1,18±4,56	

Середня оцінка факторів	-3,21±3,37	-1,30±3,28	p<0,01
t=5,4			
Майбутній час			
Активність часу	-2,04±4,29	1,85±4,65	
Емоційне забарвлення часу	-8,45±4,36	-1,94±5,91	
Величина часу	-4,57±4,26	-0,97±4,94	
Структура часу	-3,91±4,17	-0,73±3,90	
Відчуття часу	-6,46±5,11	-1,01±5,02	
Середня оцінка факторів	-5,08±2,85	-0,59±3,87	p<0,05
t=4,31			
Минулий час			
Активність часу	1,94±4,38	1,57±5,26	
Емоційне забарвлення часу	-1,76±7,25	-0,76±6,24	
Величина часу	-1,61±4,76	-0,19±4,27	
Структура часу	-1,25±4,24	-0,24±3,78	
Відчуття часу	0,17±5,27	1,15±4,30	
Середня оцінка факторів	-0,43±3,78	0,37±3,69	p<0,01
t=5,3			

Аналіз результатів апробації програмно-цільового проекту у контрольній групі наведено у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

**Аналіз результатів I та II діагностичних зрізів
у контрольній групі**

Фактори	До проєкту (M±SD)	Після проєкту (M±SD)	Вірогідність p
Теперішній час			
Активність часу	0,44±4,29	2,87±3,51	
Емоційне забарвлення часу	-3,51±5,93	1,82±5,09	
Величина часу	-0,18±3,87	2,25±3,14	

Структура часу	-0,25±3,50	2,65±2,26	
Відчуття часу	1,33±4,64	3,87±4,82	
Середня оцінка факторів	-0,44±2,80	2,64±2,29	
t=12,4			
Майбутній час			
Активність часу	3,30±3,19	4,90±3,48	
Емоційне забарвлення часу	4,62±5,10	6,78±4,21	
Величина часу	4,49±3,82	5,95±3,77	
Структура часу	2,89±3,61	4,11±2,70	
Відчуття часу	4,03±4,94	5,94±4,39	
Середня оцінка факторів	3,78±2,80	5,40±2,31	
t=10,5			
Минулий час			
Активність часу	3,95±4,81	4,63±4,43	
Емоційне забарвлення часу	1,22±6,43	3,44±5,67	
Величина часу	2,53±5,14	3,51±3,83	
Структура часу	0,89±3,72	2,29±2,84	
Відчуття часу	2,04±5,65	3,02±4,05	
Середня оцінка факторів	2,19±3,86	3,18±3,55	p<0,01
t=4,6			

Вважаємо за доцільне порівняти показники самоорганізації досліджуваних експериментальної та контрольної груп після формувального експерименту.

Оцінка ефективності програмно-цільового проєкту, що забезпечує оптимізацію процесу самоорганізації учасників, здійснювалася у ході формувального експерименту та за результатами показала позитивну динаміку всіх показників за визначеними критеріями (в особистісному і діяльнісному вимірах) та загалом за динамікою рівнів самоорганізації учасників.

Значущі зміни фіксуємо за допомогою U-критерія Манна-Уїтні для непараметричних критеріїв двох незалежних вибірок.

Констатовано, що формувальні впливи з впровадження програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, які реалізовані в експериментальній групі, мають значущі позитивні зміни щодо оптимізації мотиваційних комплексів учасників проєкту ($U=268,5$; $p=0,032$) з найгіршого типу мотиваційного комплексу (ЗНМ>ЗПМ>ВМ) до оптимальних (ВМ>ЗПМ>ЗНМ і ВМ=ЗПМ>ЗНМ).

Виявлено значущі позитивні зміни за індикаторами високого рівня рефлексивності ($U=144,0$; $p=0,041$) і значущі позитивні зміни показників динамічних властивостей саморегуляції (впевненості, ініціативності, пластичності, практичної реалізованості на противагу лише уявним намірам) та її особистісно-стильових якостей (критичності, автономності, відповідальності). Значущими є позитивні зміни показника стилю діяльності ($U=179,5$; $p=0,049$).

Отримані показники значущих позитивних змін у незалежних вибірках підтверджують ефективність соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, і правомірність його застосування.

Крім того, в експериментальній групі, на відміну від контрольної групи, переважає сформованість навичок тактичного планування ($U=1238,5$; $p\leq 0,001$) і стратегічного цілепокладання ($U=1074,5$; $p\leq 0,017$), а також особливостей структурування діяльності, що вказує на підвищення індексу самоорганізації учасників проєкту.

У респондентів експериментальної групи відбулася позитивна динаміка у показниках інтегральної шкали «Рівень самоорганізації» ($T=107$; $p\leq 0,005$) та підвищення соціальної установки на результат ($T=269$; $p\leq 0,001$).

Зафіксовані статистично значущі відмінності щодо підвищення показників навчальної мотивації учасників проєкту: комунікативних мотивів ($T=93$; $p \leq 0,046$), мотивів творчої самореалізації ($T=217,5$; $p \leq 0,05$), навчально-пізнавальних мотивів ($T=241$; $p \leq 0,05$), соціальних ($T=232$; $p \leq 0,05$) та професійних ($T=256$; $p \leq 0,05$) мотивів.

Відбулися позитивні зсуви у функціональних конструктах саморегуляції респондентів експериментальної групи: забезпеченість регуляції ($T=227$; $p \leq 0,05$), упорядкованість ($T=239$; $p \leq 0,05$), стійкість ($T=233$; $p \leq 0,05$), деталізація ($T=240$; $p \leq 0,05$), звичність, практичність ($T=246$; $p \leq 0,05$), суб'єктна деталізованість), що сприяло підвищенню їх самоорганізації у порівнянні з показниками діагностичного зрізу.

Розроблений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді вплинув на переоцінку та позитивні зрушення за параметрами особистісного компонента самоорганізації (вольові зусилля) ($T=219$; $p \leq 0,05$) та функціональних її компонентів, зокрема за шкалами: цілепокладання ($T=221$; $p \leq 0,05$), аналізу ситуації ($T=224$; $p \leq 0,05$), планування ($T=231$; $p \leq 0,05$), самоконтролю ($T=242$; $p \leq 0,05$).

Отримані дані дозволяють нам судити про рівень самоорганізації учасників проєкту експериментальної та контрольної груп за результатами формульовального етапу дослідження.

Рівні самоорганізації учасників експериментальної та контрольної груп до та після апробації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді наведено у табл. 4.3.

За результатами формульовального етапу дослідження встановлено, що кількість учасників експериментальної групи з низьким рівнем самоорганізації зменшилася на 27,4% завдяки збільшенню кількості учасників з початковим (на 14,2%) та середнім (на 13,2%) рівнями самоорганізації. Натомість

мість, у контрольній групі такі зрушення відбулися у значно меншому ступені.

Таблиця 4.3

Рівні самоорганізації учасників експериментальної та контрольної груп до та після проєкту

Рівні самоорганізації	Кількість учасників			
	Контрольна група		Експериментальна група	
	До проєкту	Після проєкту	До проєкту	Після проєкту
Середній	-	3	-	14
Початковий	68	79	58	73
Низький	42	28	48	19
Всього	110	110	106	106

Так, кількість учасників контрольної групи з низьким рівнем самоорганізації зменшилася на 12,7%; у свою чергу збільшилася кількість учасників контрольної групи з початковим (на 10,0%) та середнім (на 2,7%) рівнями самоорганізації.

Для перевірки отриманих експериментальних результатів ми використали F-критерій Фішера. Цей критерій призначений для зіставлення двох вибірок за частотою ефекту і оцінює різницю між відсотковими частками двох вибірок. Перевірка значущості отриманих експериментальних даних (розраховано за допомогою F-критерію Фішера) наведена на рис. 4.3.

Вісь значущості:

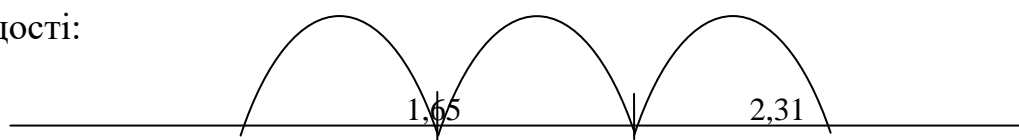


Рис. 4.3. Перевірка значущості отриманих експериментальних даних (розраховано за допомогою F-критерію Фішера)

Значення отриманих результатів $\varphi^*_{\text{емп.}}=2,601$ знаходиться в зоні значущості. Отже, під час проведення експериментальної роботи було підтверджено висунуту гіпотезу.

Уточнено, що підвищення рівня самоорганізації молоді в експериментальній групі пов'язане зі зростанням рівня готовності до саморозкриття та потреби у самореалізації, адекватності самооцінки, ціннісного ставлення до процесу навчання та підготовки до майбутньої професійної діяльності, загальної соціальної успішності та соціальної мобільності, самостійності, відповідальності, ініціативи.

Узагальнення результатів формувального етапу дослідження полягало, зокрема, у виявленні таких умов організації самостійної роботи учасників проєкту, які б забезпечували оптимізацію процесу самоорганізації молоді у період їх професійної підготовки (див. табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Соціально-психологічні умови організації самостійної роботи учасників програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації

№	Етап розвитку компетенції самоорганізації	Сутність проблеми організації самостійної роботи учасників проєкту	Соціально-психологічні умови організації самостійної роботи учасників проєкту
Інваріантний рівень			
1	Діагностичний	Різний рівень учасників з позиції сформованості компетенції самоорганізації, навичок самостійної роботи. Відсутність дифе-	Діагностика сформованості компетенції самоорганізації, навичок самостійної діяльності, мотивів діяльності та професій-

		ренційованого та індивідуального підходів до організації самостійної роботи	ного вибору). На основі результатів діагностики здійснення корекції та розвитку навичок самоорганізації, самостійної роботи з метою підвищення рівня самоорганізації молоді.
2	Мотиваційно-ціннісний	Різний ступінь навчальної мотивації учасників, у тому числі мотивації самостійної роботи (діяльності), зумовлений різним ступенем ціннісного ставлення до професії та освіти в цілому.	Підготовка фахівців до організації ефективної самостійної роботи учасників проєкту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації, підвищення рівня самоорганізації молоді. На рівні змісту як системи професійно-орієнтованих навчальних завдань, що сприяють трансформації навчальної діяльності у навчально-професійну та формуванню компетенції самоорганізації. Реалізація індивідуаль-

			ного та диференційованого підходу до організації самостійної роботи учасників проекту, зокрема на основі результатів самодіагностики особистісних характеристик.
3	Практичний	Недостатня професійна орієнтація змісту самостійної роботи, відсутність вибору форм та видів самостійної роботи, недостатня готовність фахівців до організації самостійної роботи учасників проекту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації (на рівні змісту, форм організації, технологій).	Підготовка фахівців до організації ефективної самостійної роботи учасників проекту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації, підвищення рівня самоорганізації молоді. На рівні змісту, як системи професійно орієнтованих навчальних завдань, що сприяють трансформації навчальної діяльності у навчально-професійну та формуванню компетенції самоорганізації.
	Контрольно-	Недостатня забезпе-	Матеріальне, методи-

4	аналітичний	ченість самостійної роботи.	чне, технічне забезпечення організації самостійної роботи учасників проекту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації, підвищення рівня самоорганізації молоді.
Варіативний рівень			
5	Діагностичний	Відсутність індивідуального підходу в організації самостійної роботи, що враховує особистісні особливості учасників проекту	Реалізація індивідуального та диференційованого підходу до організації самостійної роботи учасників проекту на основі результатів самодіагностики особистісних характеристик.
6	Практичний	Недостатня орієнтація змісту завдань самостійної роботи з дисципліни з компетенцією самоорганізації.	Співвідношення змісту за дану самостійну роботу зі змістом компетенції самоорганізації та етапів її формування.

Як показано у табл. 4.4, першою умовою є діагностика учасників проекту за такими параметрами:

- ступінь сформованості загально-навчальних (ключових) компетенцій, що забезпечують ефективність самостійної роботи (цілепокладання, планування місця, часу, умов, програми дій, аналіз, рефлексія результатів, корекція);

- ступінь сформованості мотивації навчальної, навчально-професійної, професійної діяльності.

Проблема неготовності до самостійної роботи є, нажаль, актуальною. Так, досліджуючи питання професійно-спрямованої самостійної роботи в умовах інтенсифікації навчальної діяльності, вчені підкреслюють, що найбільші труднощі викликають навчальні завдання, пов'язані з застосуванням знань та умінь у нових умовах, зі складанням завдань та здійсненням самоконтролю у процесі вирішення завдань.

Неможливо не погодитися, що значимість самостійної роботи виходить далеко за межі окремого предмету, у зв'язку з чим повинні розроблятися стратегії формування системи умінь та навичок самостійної роботи у розвитку самоорганізації молоді. При цьому слід виходити з рівня самостійності та вимог до цього рівня самостійності для того, щоб за період навчання такий рівень було досягнуто.

Реалізацію другої умови – формування навичок самостійної освітньої діяльності, самостійної роботи, можливо здійснювати у процесі самостійної аудиторної роботи на основі результатів діагностики.

Завдання формування мотиваційно-ціннісного ставлення до професії та самоосвіти, як механізму самовдосконалення в особистісному та професійному планах, розвитку самоорганізації, вирішується в сукупності декількох соціально-психологічних умов, які можна реалізувати через зміст дисципліни, що викладається у вигляді проблемних професійно орієнтованих завдань, та через форми та технології аудиторної та позааудиторної самостійної роботи. Так, представлені у робочих програмах такі форми позааудиторної самостійної роботи як тестування та контрольні роботи ви-

рішують завдання контролю знань; доповіді, реферати, індивідуальні завдання відповідають переважно завданням пошуку та систематизації інформації.

Отже, третьою умовою є підготовка фахівців до організації ефективної самостійної роботи, спрямованої на формування компетенції самоорганізації. Самостійна робота, як форма професійної освіти не включена до просторово-часового аудиторно-колективного формату освітнього процесу, є індивідуалізованою, що зумовлює необхідність стратегічного планування кожним фахівцем цілей, завдань, форм та строків звітності.

Ми згодні з тим, що самостійна робота призначена не тільки для розвитку самоорганізації молоді, а й для формування навичок самостійної роботи взагалі, у навчальній, науковій, професійній діяльності, здатності приймати на себе відповідальність самостійно вирішити проблему, знаходити конструктивні рішення, вихід із кризової ситуації тощо.

Четверта умова полягає у необхідності забезпечення організації самостійної роботи, спрямованої на формування компетенції самоорганізації, до якої належить:

- матеріальне (підручники, посібники, довідкова література, задачник, техніка та обладнання);
- віртуально-технічне (комп'ютери, мережа, інформаційні сайти, електронні лекції, презентації, завдання, список літератури, посилання);
- методичне (методичні рекомендації, методичні вказівки, розроблений план контролю за самостійною роботою, індивідуальні освітні маршрути).

Оскільки кожна з професійних компетенцій, що формуються, має інваріантну структуру, можна запропонувати інваріантну матрицю проектування самостійної роботи, спрямованої на розвиток самоорганізації.

Варіативними компонентами, що наповнюють зміст самостійної роботи, є зміст дисципліни та індивідуальні особливості учасників проєкту, що зумовлюють специфіку його самостійної пізнавальної діяльності.

Варіативний компонент організації самостійної роботи потребує диференційованого та індивідуального підходу, відбір професійно орієнтованого змісту завдань для самостійної роботи та узгодженої дії всіх фахівців, що є наступними умовами підвищення рівня самоорганізації молоді.

Матриця проєктування самостійної роботи, що забезпечує формування компетенції самоорганізації учасників проєкту наведена у табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Матриця проєктування самостійної роботи, що забезпечує формування компетенції самоорганізації учасників проєкту

Компоненти структури компетенції самоорганізації	Етапи формування компетенції самоорганізації	Завдання самостійної роботи
Особистісний	Діагностичний	Визначення рівня готовності до самостійної пізнавальної роботи. Розвиток особистісних якостей (самопізнання, самоконтроль, самоаналіз, самодіагностика).
Мотиваційно-ціннісний	Мотиваційно-ціннісний	Формування ціннісно-смислового ставлення до професії, до компетенції самоорганізації.
Когнітивний	Теоретичний	Освоєння професійно орієнтованого змісту компетенції самоорганізації.

Діяльний	Практичний	Розвиток (освоєння, закріплення) умінь, практичних дій та операцій компетенції самоорганізації.
Рефлексивний	Контрольно-аналітичний	Формування самоконтролю, самоаналізу, рефлексії, емоційного ставлення до власної діяльності учасників проєкту.

Отже, формування компетенції самоорганізації та підвищення рівня самоорганізації учасників проєкту у процесі самостійної роботи буде ефективним при реалізації комплексу таких соціально-психологічних умов:

- моніторинг сформованості умінь та навичок самостійної роботи учасників проєкту, показників сформованості компетенції самоорганізації;
- здійснення корекції та розвитку умінь й навичок самостійної навчальної діяльності учасників проєкту на основі результатів діагностики;
- підготовка фахівців до організації ефективної самостійної роботи учасників проєкту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації;
- матеріальне, методичне, технічне забезпечення організації самостійної роботи учасників проєкту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації;
- реалізація індивідуального та диференційованого підходів до організації самостійної роботи учасників проєкту на основі результатів діагностики;
- координація діяльності фахівців з організації самостійної роботи учасників проєкту, що забезпечує формування компетенції самоорганізації, та включає інтеграцію та узгодження форм і видів самостійної роботи учасників проєкту та часових витрат.

У нашому дослідженні соціально-психологічні умови виступають комплексом взаємозалежних компонентів, що зумовлюють ефективність

формування компетенції самоорганізації у процесі самостійної роботи. Комплексний підхід до обґрунтування соціально-психологічних умов пояснюється тим, що жодна з умов не може бути достатньою для досягнення мети дослідження.

Таким чином, було обґрунтовано структуру компетенції самоорганізації, що включає мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісний та рефлексивний компоненти.

Розкрито етапи формування компетенції самоорганізації у процесі професійної підготовки – діагностичний, мотиваційно-ціннісний, теоретичний, практичний та контроль-аналітичний. Етапи формування компетенції самоорганізації були покладені в основу організації самостійної роботи учасників проєкту, під якою ми розуміємо вид пізнавальної діяльності, зумовлений особистісною мотивацією формування професійних компетенцій та можливістю вибору способу пізнавальної діяльності, керований та організований у період професійної підготовки. Організація самостійної роботи учасників проєкту, що забезпечує формування компетенції самоорганізації у період професійної підготовки, спирається на логіку поетапного процесу формування професійних компетенцій у разі дотримання соціально-психологічних умов. У дослідженні обґрунтовуються та описуються такі умови, реалізація яких потребує комплексного підходу: моніторинг сформованості умінь та навичок самостійної роботи учасників проєкту, показників сформованості компетенції самоорганізації; здійснення корекції та розвитку умінь й навичок самостійної діяльності учасників проєкту на основі результатів діагностики; підготовка фахівців до організації ефективної самостійної роботи учасників проєкту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації; матеріальне, методичне, технічне забезпечення організації самостійної роботи учасників проєкту, спрямованої на формування компетенції самоорганізації; реалізація індивідуального та диференційованого підходів до організації самостійної роботи учасників проєкту на основі результатів діагностики; координація діяльності фахівців з організації самостійної роботи учасників проєкту, що забезпечує формування

професійних компетенцій та включає інтеграцію й узгодження форм та видів самостійної роботи учасників проєкту й часових витрат.

Узагальнення результатів формувального етапу дослідження надало змогу визначити провідні соціально-психологічні умови і чинники підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

В систему соціально-психологічних умов підвищення рівня самоорганізації молоді включено:

- організаційні умови, які забезпечують динаміку зближення реального досвіду, представленого індивідуальними, особистісними та суб'єктно-діяльними характеристиками молоді (організаційно-економічні, організаційно-середовищні, організаційно-особистісні);

- методичні умови, які забезпечують освоєння і присвоєння соціальних норм (діяльнісні, оціночні, розвивальні);

- орієнтаційні умови, завдяки яким відбувається орієнтація суб'єкта самоорганізації на самореалізацію, саморозвиток та самовдосконалення з опорою на резервні можливості особистості;

- соціальні умови, які дозволяють освоїти та присвоїти соціальні норми (соціально-економічні, соціально-психологічні),

- освітньо-розвивальні (особистісно-орієнтований та суб'єктний підхід у процесі самоорганізації, гуманізація та комплексність у процесі самоорганізації);

- психологічні, представлені двома групами умов:

- особистісні (розвиток готовності особистості до самоорганізації, урахування та знання соціально-психологічних особливостей даного процесу, формування високої мотивації на досягнення результатів самоорганізації);

- суб'єктні (максимальне забезпечення у ході діяльності суб'єктної позиції особистості; розвиток рефлексії).

Виявлено сукупність соціально-психологічних чинників підвищення рівня самоорганізації молоді, до яких належать:

- об'єктивні (системно-освітні, технолого-освітні, інформаційні, потенційно-освітні);

- об'єктивно-суб'єктивні (соціокультурні, соціально-перцептивні, соціально-інтерактивні, самоосвітні);

- суб'єктивні (мотиваційно-цільові, рефлексивно-розвивальні, потенційно-суб'єктивні).

Ефективність соціально-психологічних умов і чинників підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій доведена у процесі впровадження програмно-цільового проєкту на основі розробленої критеріально-оціночної системи і підтверджена позитивною динамікою всіх показників за визначеними критеріями та за динамікою рівнів самоорганізації молоді до зростання середнього рівня (рівень розвитку) та підвищення низького (рівень некомпетентності) та початкового (рівень становлення) її рівнів.

Висновки до розділу

У розділі розкрито концептуальні засади побудови і реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій; проведено аналіз та узагальнення результатів формульовального етапу дослідження; визначено провідні соціально-психологічні умови і чинники підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Показано, що під оптимізацією процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій розуміється система взаємопов'язаних умов та чинників, що утворюють та забезпечують цілісний процес реалізації психотехнологій розвитку самоорганізації молоді, зокрема в системі вищої освіти.

На формульовальному етапі дослідження взяли участь 216 здобувачів вищої освіти 1-2 курсів з низьким та початковим рівнями самоорганізації, які були розподілені на експериментальну (106 учасників) і контрольну (110 респондентів) групи за принципом добровільності.

Досліджувані експериментальної групи взяли участь у програмно-цільовому проєкті соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді. Досліджувані контрольної групи не залучалися до заходів формувального впливу.

Розроблений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій включав: діагностично-настановний, критеріально-оцінний, проєктувально-змістовний, технологічний, результативно-аналітичний блоки та відповідав принципам цілісності, структурності, взаємозв'язку системи і середовища, ієрархічності, цілеспрямованості, відкритості, зворотного зв'язку і носив системно-інтегрований характер;

Запропонований програмно-цільовий проєкт у межах освітнього процесу передбачав: розроблення та обґрунтування змісту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді та підготовку всіх його суб'єктів; розроблення та впровадження оптимальної моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді; індивідуальні та групові консультації; оцінювання параметрів і показників самоорганізації молоді та рівнів самоорганізації.

Реалізація моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді у межах програмно-цільового проєкту передбачала застосування низки психотехнологій, як-то: метод кейсів, проєктна діяльність, створення портфоліо та ін.; активних соціально-психологічних методів навчання та практико-орієнтованих форм організації роботи учасників проєкту. Такий підхід дозволяв розвинути суб'єктну позицію учасників, задіяти їх рефлексивність через самопізнання та самовираження. Крім того, визначальне місце у розвитку самоорганізації було відведено самостійній роботі учасників проєкту, як виду навчальної діяльності, формі освітнього процесу, механізму самоосвіти, саморозвитку і самоорганізації.

У ході реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді було розроблено критеріально-оцінну систему, яка включала пакет діагностичних методик на визначення інтегральних характеристик і якостей учасників, пов'язаних з процесом їх самоорганізації; критерії і показники сформованості самоорганізації; рівневу характеристику самостійної роботи учасників, що забезпечує формування компетенції самоорганізації. Серед критеріїв та показників сформованості самоорганізації учасників програмно-цільового проєкту виокремлено, зокрема розвиток умінь цілепокладання, аналізу ситуації, самоконтролю, мотивації навчально-професійної діяльності, рефлексивності.

Важливим завданням програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді виступав розвиток умінь самоорганізації часу учасників, який вбачався в усвідомленні власної ролі у забезпеченні успішності пізнавальної, навчальної, професійної діяльності, у прагненні до самоорганізації (упорядкування цілей і мотивів, розвиток навичок самоорганізації), у розвитку здібностей до самоконтролю і саморегуляції, адекватної самооцінки.

У проєкті запропоновано змістовну характеристику рівнів самостійної роботи учасників (незадовільного, задовільного, достатнього, оптимального, креативного) та критерії, що дозволили оцінити ефективність реалізованих умов організації самостійної роботи: функціонально-компетентний (сформованість компонентів компетенції самоорганізації); освітній (академічна успішність, сформованість навичок самостійної роботи); мотиваційний (мотивація навчальної діяльності, професійної освіти); особистісний (рівні саморегуляції та рефлексії).

Оцінка ефективності програмно-цільового проєкту, що забезпечує оптимізацію процесу самоорганізації учасників, здійснювалася у ході формуального експерименту та за результатами показала позитивну динаміку всіх показників за визначеними критеріями (в особистісному і діяльнісно-

му вимірах) та загалом за динамікою рівнів самоорганізації учасників.

Констатовано, що формувальні впливи з впровадження програмно-цільового проекту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, які реалізовані в експериментальній групі, мають значущі позитивні зміни щодо оптимізації мотиваційних комплексів учасників проекту ($U=268,5$; $p=0,032$) з найгіршого типу мотиваційного комплексу (ЗНМ>ЗПМ>ВМ) до оптимальних (ВМ>ЗПМ>ЗНМ і ВМ=ЗПМ>ЗНМ).

Виявлено значущі позитивні зміни за індикаторами високого рівня рефлексивності ($U=144,0$; $p=0,041$) і значущі позитивні зміни показників динамічних властивостей саморегуляції (впевненості, ініціативності, пластичності, практичної реалізованості на противагу лише уявним намірам) та її особистісно-стильових якостей (критичності, автономності, відповідальності). Значущими є позитивні зміни показника стилю діяльності ($U=179,5$; $p=0,049$).

Крім того, в експериментальній групі, на відміну від контрольної групи, переважає сформованість навичок тактичного планування ($U=1238,5$; $p\leq 0,001$) і стратегічного цілепокладання ($U=1074,5$; $p\leq 0,017$), а також особливостей структурування діяльності, що вказує на підвищення індексу самоорганізації учасників проекту.

У респондентів експериментальної групи відбулася позитивна динаміка у показниках інтегральної шкали «Рівень самоорганізації» ($T=107$; $p\leq 0,005$) та підвищення соціальної установки на результат ($T=269$; $p\leq 0,001$).

Зафіксовані статистично значущі відмінності щодо підвищення показників навчальної мотивації учасників проекту: комунікативних мотивів ($T=93$; $p\leq 0,046$), мотивів творчої самореалізації ($T=217,5$; $p\leq 0,05$), навчально-пізнавальних мотивів ($T=241$; $p\leq 0,05$), соціальних ($T=232$; $p\leq 0,05$) та професійних ($T=256$; $p\leq 0,05$) мотивів.

Відбулися позитивні зсуви у функціональних конструктах саморегу-

ляції респондентів експериментальної групи: забезпеченість регуляції (T=227; $p \leq 0,05$), упорядкованість (T=239; $p \leq 0,05$), стійкість (T=233; $p \leq 0,05$), деталізація (T=240; $p \leq 0,05$), звичність, практичність (T=246; $p \leq 0,05$), суб'єктна деталізованість), що сприяло підвищенню їх самоорганізації у порівнянні з показниками діагностичного зрізу.

Розроблений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді вплинув на переоцінку та позитивні зрушення за параметрами особистісного компонента самоорганізації (вольові зусилля) (T=219; $p \leq 0,05$) та функціональних її компонентів, зокрема за шкалами: цілепокладання (T=221; $p \leq 0,05$), аналізу ситуації (T=224; $p \leq 0,05$), планування (T=231; $p \leq 0,05$), самоконтролю (T=242; $p \leq 0,05$).

За результатами формувального етапу дослідження встановлено, що кількість учасників експериментальної групи з низьким рівнем самоорганізації зменшилася на 27,4% завдяки збільшенню кількості учасників з початковим (на 14,2%) та середнім (на 13,2%) рівнями самоорганізації. Натомість, у контрольній групі такі зрушення відбулися у значно меншому ступені. Так, кількість учасників контрольної групи з низьким рівнем самоорганізації зменшилася на 12,7%; у свою чергу збільшилася кількість учасників контрольної групи з початковим (на 10,0%) та середнім (на 2,7%) рівнями самоорганізації.

Отримані показники значущих позитивних змін у незалежних вибірках підтверджують ефективність соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді, і правомірність його застосування.

Узагальнення результатів формувального етапу дослідження надало змогу визначити провідні соціально-психологічні умови (організаційні, методичні, орієнтаційні, соціальні, освітньо-розвивальні, психологічні (особистісні та суб'єктні) і чинники (об'єктивні, об'єктивно-суб'єктивні, суб'єктивні) підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Ефективність соціально-психологічних умов і чинників підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій доведена у процесі впровадження програмно-цільового проєкту на основі розробленої критеріально-оціночної системи і підтверджена позитивною динамікою всіх показників за визначеними критеріями та за динамікою рівнів самоорганізації молоді до зростання середнього рівня (рівень розвитку) та підвищення низького (рівень некомпетентності) та початкового (рівень становлення) її рівнів.

ВИСНОВКИ

У монографії наведено теоретичне узагальнення та нове розв'язання проблеми самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Запропонована концепція дослідження забезпечила можливість системного розкриття соціально-психологічних основ процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій з урахуванням соціо- та психогенези. Узагальнення отриманих результатів дозволило зробити такі висновки.

1. Проведено теоретико-методологічний аналіз підходів до вивчення проблеми самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій та встановлено, що провідними з них виступають синергетичний, особистісний, діяльнісний, особистісно-діяльнісний, інтегральний, а також рефлексивний, парадигмальний, культурологічний, інноваційний підходи, які розкривають багатогранність самоорганізації особистості, що розуміється як інтегральна сукупність природних та соціально набутих властивостей, втілених в усвідомлюваних особливостях волі, інтелекту, мотивах поведінки і реалізується в організації діяльності, та як інтегральна система професійних особистісних якостей, що виявляються у суб'єктній позиції щодо діяльності і впроваджується у вигляді її організованості. Встановлено, що процес самоорганізації молоді має такі сутнісні ознаки: цілепокладання, аналіз ситуації, вибір і планування, самоконтроль, корекцію, які виконують орієнтовно-цільову, нормативно-виконавчу (система дій) і контрольню-оцінну функції. При цьому у кожному з зазначених компонентів беруть участь вольові зусилля, спрямовані на мобілізацію і концентрацію активності у заданому напрямку, що ініціює та забезпечує етап планування і підтримує його у ході здійснення.

Систематизація наукових досліджень дозволила підкреслити складність, суперечливість і недостатню концептуальну розробленість змістовних характеристик феномену самоорганізації молоді та визначити необхід-

ність соціально-психологічного забезпечення оптимізації цього процесу, в основі яких лежить специфіка завдань дослідження, зокрема в період суспільних трансформацій.

2. Розкрито концептуальні соціально-психологічні основи дослідження процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Запропоновано концепцію самоорганізації молоді, побудовану на засадах системного підходу, яка включає: *принципи* (детермінізму, розвитку, гуманізму, суб'єкта діяльності, потенційного і актуального, моделювання, оптимальності, операційно-технологічний, зворотного зв'язку); *структурно-функціональну модель* (цільовий, змістовний, процесуальний, контрольо-оцінний компоненти), *алгоритм* (аналіз структури та компонентів самоорганізації, створення суб'єктнозначущих умов і ситуацій, які уможливають усвідомлення суперечності між наявним та необхідним рівнями самоорганізації з метою особистісного та професійного розвитку; проєктування процесу самоорганізації; створення та обґрунтування власної моделі самоорганізації та побудова на її основі суб'єктнозначущих технологій самоорганізації; реалізація соціально-психологічних технологій підвищення рівня самоорганізації молоді; аналіз результатів процесу самоорганізації); *стратегії оптимізації* процесу самоорганізації молоді, що мають системно-інтегрований характер. Узагальнено, що ідеї самоорганізації стають основою нового стилю мислення, а явища самоорганізації у процесах особистісного становлення і розвитку молоді визначаються як найбільш перспективний напрямок досліджень, зокрема у синергетиці. Нові тенденції дозволили переглянути ставлення молоді до природи і соціального світу, до оформлення новітніх ідеалів її діяльності і розуміння перспектив розвитку, ціннісних орієнтирів й інноваційних смислів у процесі самоорганізації в період суспільних трансформацій.

Концептуальні засади дослідження процесу самоорганізації було покладено в основу визначення критеріїв, показників, соціально-

психологічної специфіки та рівнів цього процесу у молоді в період суспільних трансформацій.

3. Виявлено критерії і показники самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. В *особистісному вимірі* такими критеріями виступили: характер мотиваційно-ціннісної установки на самоорганізацію з показниками позитивного/негативного зв'язку самоорганізації діяльності з мотивами та провідними цінностями молоді; сформованість інтегральних властивостей, що сприяють самоорганізації молоді з показниками сформованості/дифузності структури зв'язків між провідними цінностями та особистісними особливостями; реалізованість інтегральних властивостей молоді у діяльності з показниками відповідності/невідповідності змісту інтегральних властивостей діяльності. У *діяльнісному вимірі* таким критерієм самоорганізації молоді слугувала, зокрема, здатність організовувати свою діяльність з показниками рівнів самоорганізації такої діяльності.

Крім того, показано, що критерій здатності визначати коло завдань у межах поставленої мети і вибирати оптимальні способи їх вирішення, виходячи з діючих правових норм і наявних ресурсів та обмежень, визначають такі показники самоорганізації молоді, як формулювання у межах поставленої мети сукупності взаємозалежних завдань, які забезпечують її досягнення та вибір оптимального способу вирішення конкретної задачі, виходячи з наявних ресурсів; вирішення конкретних завдань заявленої якості та за встановлений час; представлення результатів вирішення конкретного завдання. Якщо перший (основний) показник зазначеного критерію самоорганізації пов'язаний зі здатністю молоді до здійснення цілепокладання та наявністю знань щодо самоорганізації, то інші (додаткові) показники стосуються реалізації цих здібностей і знань на практиці. У свою чергу, критерій здатності керувати своїм часом, вибудовувати та реалізовувати траєкторію самоорганізації на основі принципів освіти протягом усього життя, визначають такі показники самоорганізації молоді, як застосування знань про свої ресурси та їх обмеження для складання ресурсної картки та пла-

нування роботи; виконання наміченої роботи з урахуванням власних ресурсів та дотриманням плану дій. При цьому внутрішнім інтегральним критерієм виступила сформованість компонентів самоорганізації молоді; зовнішнім інтегральним критерієм – ефективність процесу самоорганізації молоді.

4. Емпірично визначено соціально-психологічну специфіку процесу самоорганізації молоді, пов'язану з особливостями її готовності до самоорганізації, самооцінкою організованості, соціально-психологічними установками у мотиваційно-потребній та ціннісній сферах, інтегральними соціально-психологічними характеристиками за параметрами планомірності, цілеспрямованості, наполегливості, динамічними та особистісно-стильовими якостями саморегуляції, рефлексивності, з урахуванням показників сприйняття часу і стилів діяльності у процесі самоорганізації.

Виокремлено рівні самоорганізації молоді і проведено диференціацію вибірки. Встановлено, що найвищий рівень самоорганізації молоді (*рівень майстерності*) притаманний 12,2% досліджуваним, які самостійні у визначенні цілей діяльності; високо мотивовані на навчання і самовдосконалення у професії, з адекватною оцінкою результатів діяльності та високою рефлексивністю. Високий рівень самоорганізації молоді (*рівень досвіду*) свідчив про автономність 19,6% досліджуваних в організації діяльності, здатність самостійно і усвідомлено ставити цілі, аналізувати ситуацію, моделювати дії з їх досягнення, виділяти критерії оцінки та контролювати хід виконання проміжних і кінцевих результатів діяльності, адекватно і оперативно реагувати на зміни; здатність компенсувати вплив інтегративних особливостей і якостей, що перешкоджають досягненню мети; опановувати нові види діяльності, впевнено почувати себе у ситуаціях невизначеності; з достатньо розвинутими рефлексивними вміннями. Середній рівень самоорганізації молоді (*рівень розвитку*) характеризував 39,6% досліджуваних з ситуативною захопленістю навчально-професійною діяльністю, середньою пізнавальною активністю, труднощами у визначенні причин нев-

дач у реалізації власного розвитку та успішності діяльності, неадекватне його проектування. У молоді з початковим рівнем (*рівень становлення*) самоорганізації (16,7%) потреба в усвідомленій, самостійній організації діяльності визнана несформованою; можливість компенсації несприятливих для досягнення поставленої мети особистісних особливостей знижена, а успішність оволодіння новими видами діяльності у значній мірі залежить від особливостей конкретного її виду. Низький рівень (*рівень некомпетентності*) самоорганізації притаманний 11,9% респондентів, які покладаються на зовнішню оцінку діяльності, залежні від ситуації і оточуючих, некритично слідують їх порадам і настановам; здатність до рефлексії не розвинена.

Підкреслюється, що будь-який рівень самоорганізації молоді має перспективну властивість виступати основою для наступних рівнів, завдяки чому включається у подальший процес самоорганізації, удосконалюється та розвивається.

5. Розкрито змістовно-процесуальні засади побудови і реалізації програмно-цільового проєкту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Показано, що розроблений проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді включає діагностично-настановний, критеріально-оцінний, проєктувально-змістовний, технологічний, результативно-аналітичний блоки. Наголошується, що впроваджений програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій відповідає принципам цілісності, структурності, взаємозв'язку системи і середовища, ієрархічності, цілеспрямованості, відкритості, зворотного зв'язку, і має системно-інтегрований характер.

Запропонований проєкт включає: визначення та розроблення змісту соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді та підготовку всіх його суб'єктів; розроблення та впровадження

оптимальної моделі соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді; індивідуальні та групові консультації; оцінювання параметрів і показників процесу самоорганізації молоді. Доведено, що програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій буде ефективним при дотриманні стратегічних напрямків: організації реалізації потенціалу самоорганізації молоді та систематизації ресурсів самоорганізації; урахуванні взаємозв'язку навчальної/професійної діяльності, можливостей дуальної освіти; врахуванні впливу регіонального соціокультурного середовища на самоорганізацію молоді та формування мультикультурного освітньо-професійного простору з метою самоорганізації молоді тощо.

6. Виокремлено провідні соціально-психологічні умови та чинники підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. В систему умов підвищення рівня самоорганізації молоді включено *організаційні умови*, які забезпечують динаміку зближення реального досвіду, представленого індивідуальними, особистісними та суб'єктно-діяльнісними характеристиками молоді (організаційно-економічні, організаційно-середовищні, організаційно-особистісні); *методичні умови*, які забезпечують освоєння і присвоєння соціальних норм (діяльнісних, оціночних, розвивальних); *орієнтаційні умови*, завдяки яким відбувається орієнтація суб'єкта самоорганізації на самореалізацію, саморозвиток та самовдосконалення з опорою на резервні можливості особистості; *соціальні умови*, які дозволяють освоїти та присвоїти соціальні норми (соціально-економічні, соціально-психологічні), *освітньо-розвивальні* (орієнтовані та суб'єктний підхід, гуманізацію та комплексність у процесі самоорганізації); *психологічні*, а саме *особистісні* (розвиток готовності молоді до самоорганізації, урахування та знання соціально-психологічних особливостей даного процесу, формування високої мотивації на досягнення результатів

самоорганізації) та *суб'єктні* (максимальне забезпечення у ході діяльності суб'єктної позиції молоді; розвиток рефлексії).

Виявлено сукупність соціально-психологічних чинників підвищення рівня самоорганізації молоді, до яких належать: об'єктивні (системно-освітні, технолого-освітні, інформаційні, потенційно-освітні), об'єктивно-суб'єктивні (соціокультурні, соціально-перцептивні, соціально-інтерактивні, самоосвітні), суб'єктивні (мотиваційно-цільові, рефлексивно-розвивальні, потенційно-суб'єктивні).

Емпірично доведено, що програмно-цільовий проєкт забезпечує підвищення рівня самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів вивчення проблеми самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій. Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні динаміки і спрямованості процесу самоорганізації особистості у віковому і гендерному вимірах. Важливим напрямом подальших досліджень вбачаємо вивчення особливостей процесу самоорганізації у осіб з особливими потребами та у осіб, які перебувають в особливих умовах життєдіяльності. Як продовження роботи можна транслювати описаний досвід соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді на інші (крім соціономічного) напрямки професійної діяльності та профілі навчання. Серед перспективних напрямів подальших досліджень даної проблеми вважаємо також розробку обґрунтованої загальнодержавної системи підготовки психологів, соціальних працівників, викладачів та інших фахівців, що мають працювати з молоддю, яка потребує розвитку компетенції самоорганізації в період суспільних трансформацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамова О.С. Подолання кризи в особистісних відносинах: окремі практичні аспекти / О.С. Адамова // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – № 2(52). – С. 65 – 75.
2. Андріяш М.О. Особливості волі та вольових якостей в юнацькому віці / М.О. Андріяш // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – № 3(53). – Т.3. – С. 95 – 105.
3. Антоненко Т.Л. Основні принципи становлення ціннісно-сислової сфери особистості / Т.Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2018. – Вип. 5. – С. 6 – 19.
4. Балл Г.О. Внутрішня свобода особи і особистісна надійність у контексті гуманізації освіти / Г.О. Балл // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – № 9. – С. 1 – 7.
5. Білоус Р.М. Вплив часової перспективи на життєстійкість молоді / Р.М. Білоус, В.О. Охрименко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 46 – 54.
6. Блискун О.О. Вплив життєвого вибору молоді на процес її реінтеграції у соціум / О.О. Блискун // Соціально-психологічні особливості життєвого вибору особистості в період ранньої дорослості : [монографія] / Ю.А. Завацький, Г.М. Побокіна, О.О. Блискун та ін. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – С. 32 – 75.

7. Блискун О.О. До проблеми психологічних принципів поведінки людини (генетико-моделюючий підхід С. Максименка) / О.О. Блискун // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2014. – № 2 (34). – С. 34 – 42.
8. Блискун О.О. Соціально-психологічна специфіка антиципації молоді та її самопочуття в умовах життєвих змін: онто- та соціогенез / В.Ю. Завацький, О.О. Блискун // Український психологічний журнал : зб. наук. праць / головн. ред. І.В. Данилюк : КНУ імені Тараса Шевченка. – К. : Міленіум, 2020. – № 2 (14). – С. 85 – 99.
9. Бондаренко О.Ф. Особистість: комунікативно-психологічна концепція / О.Ф. Бондаренко, С.О. Мусатов // Психологія і особистість. – 2016. – № 2(2). – С. 257 – 259.
10. Бондарчук О.І. Суб'єктивне благополуччя як індикатор успішного життєвого шляху / О.І. Бондарчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 3(47). – Т. 3. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – С. 37 – 47.
11. Борисюк А.С. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / А.С. Борисюк, С.Д. Максименко, С.Б. Кузікова та ін. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. – С. 357 – 377.
12. Борисюк А.С. Специфіка соціальної інтеграції та реінтеграції особистості у соціум / А.С. Борисюк // Особистість в умовах кризи: соціально-психологічний вимір : монографія / відп. ред. А.С. Борисюк. – Чернівці : Технодрук, 2018. – С. 129 – 143.
13. Бохонкова Ю.О. Психологічний аналіз різновидів ситуацій життєвих змін у зв'язку зі ступенем їх впливу на діяльність людини / Ю.О. Бо-

- хонкова та ін. // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2015. – Т. IX. – Вип. 7. – С. 35 – 42.
14. Бочелюк В.Й. Трансформація молоді в період глобальної соціально-економічної кризи / В.Й. Бочелюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 3. – 2019. С. 114 – 121.
 15. Будз А.В. Ідентичність особистості у контексті системи цінностей / А.В. Будз // Проблема ідентичності в ХХІ столітті : зб. наук. праць. – 15 жовт. 2020 р. – К., 2020. – С. 86 – 87.
 16. Будз В.П. Аксіологічний вплив світогляду на самоорганізацію соціального відчуження та соціальної інтеграції / В.П. Будз, І.М. Гоян // *Matériel de conférence scientifique et pratique internationale «Débats scientifiques et orientations prospectives du développement scientifique»*, 5 février 2021, Paris / «ΛΟΓΟΣ» : collection de papiers scientifiques. – Vol. 4. – Vinnytsia-Paris : Plateforme scientifique européenne & La Fedeltà, 2021. – P. 90 – 92.
 17. Будз В.П. Аксіологічні основи самоорганізації демократії / В.П. Будз, І.М. Гоян // Матеріали LIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Актуальні проблеми сучасної науки», 18 січ. 2021 р., м. Дніпро. – Дніпро, 2021. – С. 58 – 61.
 18. Будз В.П. Антропологічні та аксіологічні принципи самоорганізації освіти майбутнього / В.П. Будз, І.М. Гоян // Молодий вчений : наук. журн. – № 4 (80). – 2020. – С. 514 – 521.
 19. Будз В.П. Антропологія та аксіологія соціальних очікувань у процесах суспільної самоорганізації / В.П. Будз, І.М. Гоян // Матеріали IX Міжнар. наук. конф. «Антропологічні виміри досліджень», 16-17 квіт.

- 2020 р., м. Дніпро. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://conf-ampr.diit.edu.ua/AMPR_20/paper/view/20976/10910
20. Будз В.П. Бог як підґрунтя моралі / В.П. Будз, І.М. Гоян // Матеріали L Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Інновації ХХІ століття», 10 серп. 2020 р., м. Вінниця. – Ч.1. – Вінниця, 2020. – С. 19 – 22.
 21. Будз В.П. Зв'язок антропологічних та аксіологічних вимірів самоорганізації моралі / В.П. Будз, І.М. Гоян // Матеріали XLVI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Сучасний рух науки», 5 червн. 2020 р., м. Хмельницький. – Ч.4. – С. 94 – 97.
 22. Будз В.П. Принципи самоорганізації громадянського суспільства в Україні / В.П. Будз, І.М. Гоян // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні», 29-30 січ. 2021 р., м. Львів. – Львів : ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2021. – С. 14 – 19.
 23. Будз В.П. Принципи самоорганізації моралі і права / В.П. Будз, І.М. Гоян // Молодий вчений : наук. журн. – 2020. – № 5 (81). – С. 268 – 272.
 24. Будз В.П. Природа людини як основа самоорганізації суспільних сфер / В.П. Будз, І.М. Гоян // Матеріали XLIX Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Перспективні напрямки наукових досліджень», 15 липня 2020 р., м. Миколаїв. – Ч.1. – С. 45 – 47.
 25. Будз В.П. Самоорганізаційні виміри соціального відчуження та солідарності в умовах пандемії Covid-19 / В.П. Будз, І.М. Гоян // Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference «Education and science of today: intersectoral issues and development of sciences», 19 March, 2021, Cambridge / «ΛΟΓΟΣ»: Collection of scientific papers. – Vol. 3. – Cambridge-Vinnytsia : P.C. Publishing House & European Scientific Platform, 2021. – P. 30 – 32.

26. Будз Г.І. Аксиологічні аспекти діалогу української та європейської спільнот / Г.І. Будз // Матеріали Міжнар конф. «Філософія діалогу й порозуміння в побудові європейської і світової спільнот», 22-24 черв. 2016 р. – Львів : ВЦ філософ. ф-ту ЛНУ ім. Івана Франка, 2016. – С. 39 – 41.
27. Васютинський В.О. Психологічні виміри спільноти : монографія / В.О. Васютинський. – К. : Золоті ворота, 2010. – 120 с.
28. Варій М.Й. Психологія особистості / М.Й. Варій. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 592 с.
29. Ващенко І.В. Особистість та життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки / І.В. Ващенко, І.В. Ананова // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка ; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 46. – Кам'янець-Подільський : Аксиома, 2019. – С. 59 – 88.
30. Ващенко І.В. Психологічні технології професійного самозбереження молоді та її соціальної підтримки в епоху суспільних трансформацій / І.В. Ващенко, Н.Є. Завацька // Розвиток особистості в різних умовах соціалізації : монографія / за наук. ред. Л.О. Калмикової, Г.О. Хомич. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2016. – С. 405 – 421.
31. Ващенко І.В. Розвиток студентської молоді в різних умовах соціалізації / І.В. Ващенко // Психологічні технології конструктивного самозбереження особистості в епоху суспільних трансформацій : монографія / за наук. ред. Л. Калмикової, Г. Хомич. – К. : Слово, 2016. – С. 405 – 421.
32. Ващенко І.В. Соціально-педагогічна діяльність зі студентською молоддю / І.В. Ващенко // Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки / за наук. ред.

- С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Миколаїв : МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2014. – Вип. № 2.13 (109). – С. 65 – 68.
33. Винайдення традиції. – [пер. з англ. М. Климчука]. – [за ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера]. – К. : Ніка-Центр, 2005. – 448 с. – (Серія «Зміна парадигм». – Вип. 8).
34. Гарькавець С.О. Соціально-нормативний конформізм особистості у психологічному вимірі : [монографія] / С.О. Гарькавець. – Луганськ : Вид-во «Ноулідж», 2010. – 343 с.
35. Гарькавець С.О. Студентська молодь та соціально-психологічні впливи у контексті інсталяції вимог трансформаційного суспільства / С.О. Гарькавець // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 126 – 134.
36. Гейко Є.В. Соціально-психологічні особливості корекції полісистемної цілісності особистості / Є.В. Гейко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – № 3 (41). – С. 6 – 15.
37. Гейко Є.В. Цілісність особистості з афективними розладами у вимірі системного підходу / Є.В. Гейко // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. – Т. ІХ. – Вип. 11. – С. 56 – 68.
38. Гордієнко Н.В. Особливості розвитку психологічної компетентності / Н.В. Гордієнко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 3(47). – Т. 3. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 47 – 56.

39. Гошовська Д. Синергетичні аспекти ревіталізації депривованої особистості / Д. Гошовська, Я. Гошовський // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 3 (35). – С. 140 – 145.
40. Гошовський Я.О. Психологічна реінтеграція особистості в умовах глобальних трансформацій: засадничі положення / Я.О. Гошовський, Д.Т. Гошовська // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – С. 134 – 142.
41. Гошовський Я. Рєвіталізація психогенези депривованої особистості / Я. Гошовський // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєвєродонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 2 (34). – С. 101 – 108.
42. Гоян І. Аксіологічне конструювання гендерних відносин / І. Гоян // Матеріали ІІ Міжнар. конф. «Гендерні студії: навчання, дослідження, практика», 16-20 квіт. 2018 р. – Кропивницький : Вид-во «Код», 2018. – С. 156 – 158.
43. Гоян І. Взаємозв'язок антропологічних та аксіологічних засад наукового пізнання / І. Гоян // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Гуманітарно-наукове знання: дисциплінарні матриці», 9-10 жовт. 2015 р., Чернівці. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 189 – 193.
44. Гоян І. Гендер як аксіологічний конструкт / І. Гоян, О. Федик // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Вип. 21. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський

- національний університет імені Василя Стефаника», 2018. – С. 101 – 106.
45. Гоян І. Змістовні характеристики рольової амбівалентності батьків / І. Гоян, М. Малкович // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2014. – Вип. 19. – Ч.1. – С. 205 – 213.
46. Гоян І. Психологістські інтенції у творчості / І. Гоян // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. уч. «Персоналістика українознавства як світоглядний феномен», 20-22 трав. 2021 р., м. Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ : Вид-во ІФНМУ, 2021. – С. 119 – 121.
47. Гоян І. Радикальний конструктивізм як освітянська стратегія / І. Гоян // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2015. – Вип. 20. – Ч.2. – С. 238 – 244.
48. Гоян І. Роль психології у формуванні методології гуманітарних наук / І. Гоян // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – Вип. 16. – С. 68 – 73.
49. Гоян І. Синергійно-феноменологічний вимір особистості / І. Гоян, В. Будз // Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. «Теоретико-методологічні проблеми сучасної психології особистості», 23-24 верес. 2021 р., м. Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2021. – С. 50 – 52.
50. Гоян І. Феноменологія мотивації особистості та її самоорганізаційний характер / І. Гоян, В. Будз // Психологія особистості : наук. теор.-метод.

- і прикладн. психол. журн. – Т. 11, №1. – Івано-Франківськ : Вид-во ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2021. – С. 12 – 20.
51. Гоян І.М. Актуалізація гендерної проблематики у дискурсі самоорганізації молоді / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 2. – С. 352 – 362.
52. Гоян І.М. Аналіз готовності молоді до самоорганізації в період суспільних трансформацій / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 1 (42). – Т. 2. – С. 178 – 189.
53. Гоян І.М. Антропоцентричні та історичні цінності як детермінанти проявів людської активності / І.М. Гоян, В.П. Будз // Матеріали LVI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Світовий розвиток науки та техніки», 7 груд. 2020 р., м. Запоріжжя. – Ч. 1. – Запоріжжя, 2020. – С. 98 – 101.
54. Гоян І.М. Гендерна ідеологія: звільнення людини чи руйнування культури? / І.М. Гоян, С.В. Сторожук // Матеріали наук.-метод. семінару «Проблема ідентичності в ХХІ столітті», 15 жовт. 2020 р., м. Київ. – К., 2020. – С. 74 – 75.
55. Гоян І.М. Гендерна рівність у транзитивних суспільствах: проблеми і перспективи / І.М. Гоян, С.В. Сторожук // Науковий вісник НУБіП України. Серія : Гуманітарні студії. – № 280. – К : НУБіП України, 2018. – С. 18 – 29.

56. Гоян І.М. Гендерний гуманізм / І.М. Гоян, В.П. Будз // Proceedings of the I International Scientific and Practical Conference «Scientific practice: modern and classical research methods», 26 February, 2021, Boston, USA / «ΛΟΓΟΣ» : Collection of scientific papers. – Vol. 2. – Boston-Vinnytsia : Primedia eLaunch & European Scientific Platform, 2021. – P. 72 – 74.
57. Гоян І.М. Гендерні виміри соціальної програми модерну / І.М. Гоян, О.В. Федик, С.В. Сторожук // Conference proceedings II International scientific conference «Modernization of the educational system: world trends and national peculiarities», February 22th, 2019, Kaunas, Lithuania. – Kaunas : Izdevniecība «Baltija Publishing», 2019. – P. 351 – 354.
58. Гоян І.М. Гендерні відносини в діахронній ретроспективі / І.М. Гоян, С.В. Сторожук // Проблеми і перспективи сучасного мегасуспільства в контексті гуманітарного дискурсу : [монографія] / Гейко С.М., Горбатюк Т.В., Гоян І.М., Сторожук С.В. та ін. – К. : Міленіум, 2020. – С. 122 – 152.
59. Гоян І.М. До проблеми сім'ї як соціальної цінності / І.М. Гоян // Матеріали Міжнар. інтернет-конф. «Актуальні проблеми сучасної соціальної психології», 20-25 берез. 2014 р., м. Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ, 2014. – С. 132 – 133.
60. Гоян І.М. Духовно-моральні цінності як чинник формування особистості / І.М. Гоян // Матеріали II Міжнар. спільної українсько-американської наук.-практ. конф. «Карпати-Апалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів», 24-26 верес. 2013 р., м. Івано-Франківськ. – Івано-Франківськ : НАІР, 2013. – С. 26 – 29.
61. Гоян І.М. Екзистенційне та психологічне походження цінностей / І.М. Гоян, В.П. Будз // Матеріали LV Міжнар. наук.-практ. інтернет-

- конф. «Перспективні напрями наукових досліджень», 24 лист. 2020 р., м. Львів. – Ч. 1. – Львів, 2020. – С. 133 – 135.
62. Гоян І.М. Інтегральні соціально-психологічні характеристики молоді та їх зв'язок із процесом самоорганізації / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 1. – С. 238 – 247.
63. Гоян І.М. Концептуальні засади дослідження процесу самоорганізації молоді в умовах суспільних змін / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – № 3 (56). – Т. 1. – С. 194 – 201.
64. Гоян І.М. Критерії та показники самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 3 (44). – Т. 3. – С. 224 – 234.
65. Гоян І.М. Міждисциплінарний поступ у вивченні проблеми самоорганізації молоді / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 3. – С. 306 – 315.
66. Гоян І.М. Моральний зміст сімейних цінностей молоді / І.М. Гоян // Матеріали IV Міжнар. конф. «Проблеми моралі: теорія і практика», 24-

- 25 трав. 2013 р., м. Івано-Франківськ, м. Яремче. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2013. – С. 124 – 126.
67. Гоян І.М. Моральнісне становлення особистості громадянина / І.М. Гоян // Матеріали Міжнар. наук. конф. «Роздуми про глобальну політичну теорію (в контексті енцикліки «Caritas in Veritate»), 13-14 берез. 2014 р., м. Львів. – Львів : Український католицький університет. – С. 18 – 19.
68. Гоян І.М. Онтологічні та аксіологічні аспекти гендерної рівності / І.М. Гоян // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Міждисциплінарний дискурс у дослідженні феномену соціального», 30 берез. 2021 р., м. Київ. – К. : КНЕУ, 2021. – С. 140 – 142.
69. Гоян І.М. Показники сприйняття часу у самоорганізації молоді: соціально-психологічний вимір / І.М. Гоян // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 13. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2020. – С. 601 – 607.
70. Гоян І.М. Провідні компоненти і механізми самоорганізації молоді в умовах суспільних змін / І.М. Гоян // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 11. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2018. – С. 504 – 511.
71. Гоян І.М. Програмно-цільовий проєкт соціально-психологічного забезпечення оптимізації процесу самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій / І.М. Гоян // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 14. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2021. – С. 283 – 289.

72. Гоян І.М. Рівні самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 3. – С. 181 – 190.
73. Гоян І.М. Самоорганізаційні виміри особистості в період суспільних трансформацій / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 2 (37). – Т. 2. – С. 248 – 257.
74. Гоян І.М. Світоглядні та соціокультурні трансформації у векторі самоорганізації молоді / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – № 3 (38). – Т. 3. – С. 424 – 433.
75. Гоян І.М. Специфіка самоорганізації молоді: соціально-психологічний аспект / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – № 3 (56). – Т. 2. – С. 26 – 35.
76. Гоян І.М. Соціальна інклюзія vs соціальна ексклюзія / І.М. Гоян, В.П. Будз // Materialien der I internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz «Multidisziplinäre Forschung: Perspektiven, Probleme und Muster», 9 April, 2021, Wien / «ΛΟΓΟΣ» : der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten. – B.1. – Wien-Vinnytsia : List Verlag in Ullstein Buchverlage GmbH & Europäische Wissenschaftsplattform, 2021. – S. 172 – 173.

77. Гоян І.М. Соціально-психологічний супровід процесу самоорганізації молоді / І.М. Гоян // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. IX, Вип. 12. – К. ; Ніжин : ПП Лисенко, 2019. – С. 455– 461.
78. Горбатих В.В. Психолого-педагогічні умови гармонізації становлення самоставлення / В.В. Горбатих // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2019. – № 2 (49). – С. 90 – 104.
79. Гоян І.М. Соціально-психологічні умови і чинники підвищення рівня самоорганізації молоді / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2021. – № 3 (56). – Т. 3. – С. 5 – 14.
80. Гоян І.М. Стили діяльності у процесі самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2018. – № 3 (47). – Т. 2. – С. 241 – 250.
81. Гоян І.М. Структурно-функціональна модель, алгоритм та стратегії самоорганізації молоді в період суспільних трансформацій / І.М. Гоян // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СХУ ім. В. Даля, 2016. – № 1 (39). – Т. 2. – С. 133 – 142.
82. Гоян І.М. та ін. Все про соціальну роботу : [навчальний енциклопедичний словник-довідник] / за наук. ред. проф. В.М. Пічі. –

- [2-ге вид., виправ., перероб. та доп.]. – Львів : «Новий Світ – 2000», 2013. – С. 412 – 424.
83. Грицай І.О. Механізм забезпечення принципу гендерної рівності: теорія та практика : монографія / І.О. Грицай. – К. : Хай-Тек Прес, 2018. – 560 с.
84. Грубі Т.В. Основні підходи до визначення гендерної толерантності / Т.В. Грубі // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 2(46). – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 99 – 108.
85. Данилова Т.В. Декілька слів про Юнга, самість і мандалу / Т.В. Данилова, І.М. Гоян // Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія : міжнар. наук. журн. – Вип. 11(1). – 2020. – С. 71 – 76.
86. Данильченко Т.В. Психологічна структура соціального благополуччя та неблагополуччя / Т.В. Данильченко // Український психологічний журнал. – 2017. – № 2. – С. 7 – 22.
87. Добропас І. Проблема біологічного та соціального в людині: гендерний аспект / І. Добропас // Соціогуманітарні проблеми людини. – № 3. – 2008. – С. 55 – 64.
88. Дойчик М.В. Специфіка розуміння ідеї гідності в українському ренесансному гуманізмі / М.В. Дойчик // Зб. наук. праць : філософія, соціологія, психологія. – 2011. – Вип. 16(1). – С. 47 – 52.
89. Євдокимова Н.О. Дорога змін: ефективне спілкування у кризових умовах життя / Н.О. Євдокимова, В.Л. Зливков, С.О. Лукомська. – Миколаїв : Іліон, 2016. – 180 с.
90. Жигаренко І.Є. Соціально-психологічні засади особистісно-професійної адаптації фахівців соціономічного профілю: дис. ...д-ра

- психол. наук : 19.00.05 / Ігор Євгенович Жигаренко. – Сєверодонецьк, 2020. – 443 с.
91. Журба А.М. Технології забезпечення професійної соціально-психологічної підтримки у процесах адаптації та реадaptaції особистості / А.М. Журба // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 3 (35). – С. 198 – 210.
92. Завацька Н.Є. Адаптаційний потенціал особистості: медико-соціальний вимір : монографія / За заг. ред. Н.Є. Завацької, Р.П. Шевченко. – К. : ПВТП «LAT&K», 2019. – 239 с.
93. Завацька Н.Є. Психологічна допомога молоді при адаптаційних розладах та відхиленнях у поведінці / Н.Є. Завацька та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. № 3 (47). – Т.1. – С. 160 – 170.
94. Завацький В.Ю. Формування життєвих сценаріїв молоді в аспекті регулятивної сутності гендерної культури суспільства / В.Ю. Завацький // Матеріали ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: психотехнології особистісних змін», 16-17 лют. 2017 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. – С. 27 – 28.
95. Завацький Ю.А. Психологічні основи соціальної мобільності особистості в період криз: дис. ...д-ра психол. наук : 19.00.05 / Юрій Анатолійович Завацький. – Сєверодонецьк, 2021. – 372 с.
96. Заграй Л.Д. Молодіжна субкультура: гендерний досвід : монографія / Л.Д. Заграй. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2012. – 376 с.

97. Карамушка Л.М. Класифікація видів соціальної напруженості в освітніх організаціях (проблеми реінтеграції молоді) / Л.М. Карамушка // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Організаційна психологія. Економічна психологія. – Вип. 1(12). – 2019. – С. 44 – 56.
98. Карамушка Л.М. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я молоді / Л.М. Карамушка та ін. // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 55, № 1. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2020. – С. 23 – 30.
99. Карамушка Л.М. Особистісна та професійна самоактуалізація молоді: рівень значущості, розуміння сутності та умов для здійснення у соціумі / Л.М. Карамушка та ін. // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 53, № 1. – К. : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2019. – С. 15 – 22.
100. Карпенко З. Аксиологічна психологія особистості : монографія / З. Карпенко. – 2-ге вид., перероб., доповн. – Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2018. – 720 с.
101. Киричук Т.В. Походження і природа свідомості: до постановки проблеми / Т.В. Киричук, І.М. Гоян // Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія : міжнар. наук. журн. – Вип. 11(2). – 2020. – С. 52 – 58.
102. Кислюк К.В. «Винайдення традиції»: українська версія / К.В. Кислюк. – Культурна Україна. – 2016. – Вип. 52. – С. 164 – 171.

103. Климчук В.О. Мотиваційний дискурс особистості: на шляху до соціальної психології мотивації : монографія / В.О. Климчук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 290 с
104. Коваленко А.Б. Проблема розуміння в працях українських психологів / А.Б. Коваленко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – № 1(36). – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2015. – С. 190 – 199.
105. Ковальчук З.Я. Вплив соціально-психологічних чинників на самоорганізацію особистості в освітньому середовищі закладу вищої освіти / З.Я. Ковальчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2019. – № 3(50). – Т.2. – С. 41 – 52.
106. Ковальчук З.Я. До проблеми соціально-психологічних особливостей цілісності особистості та її антиципації / З.Я. Ковальчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – № 3 (47). – Т. 3. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 142 – 147.
107. Ковальчук З.Я. Психологія безпеки: технології конструктивного самозбереження особистості : монографія / З.Я. Ковальчук та ін. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 588 с.
108. Ковальчук З.Я. Соціально-психологічний аналіз становлення молоді в умовах сучасних змін / З.Я. Ковальчук // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – № 3(47). – Т. 2. – С. 41 – 48.

109. Ковальчук З.Я. Теоретико-методологічний аналіз сутності інформаційно-психологічної війни / З.Я. Ковальчук // Соціально-правові студії : наук.-аналіт. журн. / гол. ред. О. Балинська. – Львів : ЛьвДУВС, 2019. – Вип. 4 (6). – С. 105 – 110.
110. Ковальчук О.С. Взаємозв'язок соціальної відповідальності як цінності з психологічним благополуччям української молоді / О.С. Ковальчук, О.В. Канциренко // Організаційна психологія. Економічна психологія. – 2016. – № 1. – С. 37 – 44.
111. Комар Т.В. Психологічні передумови становлення та корекції особистісної зрілості / Т.В. Комар // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К. ; Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Т. IV., Вип. 11. – С. 108 – 122.
112. Кононенко А.О. Індивідуальна соціальна ситуація розвитку особистості та її антиципація в умовах змін життєдіяльності / А.О. Кононенко // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – № 3 (47). – Т. 3. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2018. – С. 142 – 147.
113. Кононенко А.О. Соціально-психологічні особливості самореалізації особистості в сучасному суспільстві : монографія / А.О. Кононенко та ін. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – 435 с.
114. Кононенко О.И. Субъектность как качественная характеристика отношения человека к миру / О.И. Кононенко // Диалог. Психологический и социально-педагогический журнал. – 2017. – № 6(47). – С. 26 – 33.
115. Кононенко О.І. Специфіка сучасних психологічних методів та організації дослідження перфекціонізму особистості / О.І. Кононенко //

- Психологія та соціальна робота : наук. журн. Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Т. 1(51). – Одеса : Астропринт, 2020. – С. 127 – 139.
116. Кононенко О.І. Соціально-психологічні основи розвитку перфекціонізму особистості: дис. ...д-ра психол. наук : 19.00.05 / Оксана Іванівна Кононенко. – Сєверодонецьк, 2017. – 464 с.
117. Корнієнко В.В. Концептуалізація вивчення проблеми соціально-психологічних основ розвитку реабілітаційного потенціалу особистості / В.В. Корнієнко // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – № 3 (56). – Т. 2. – С. 36 – 45.
118. Кузікова С.Б. Стагнація самозмінювання як механізм кризоутворення на життєвому шляху особистості / С.Б. Кузікова // Матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», 18-19 лют. 2016 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2016. – С. 58 – 63.
119. Литвиненко О.Д. Соціально-психологічні засади розвитку адаптаційного потенціалу молоді в умовах сучасного соціуму: дис. ...д-ра психол. н. : 19.00.05 / Ольга Дмитрівна Литвиненко. – Сєверодонецьк, 2019. – 447 с.
120. Літвінова О.В. Проблема соціально-психологічної адаптації молоді в ситуації зміни професії в умовах соціального середовища / О.В. Літвінова // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В.Даля, 2015. – №3 (38) – С. 231 –238.

121. Лосієвська О.Г. Психологія розвитку комунікативних компетенцій професіоналізму майбутнього фахівця гуманітарного профілю: дис. ...д-ра психол. н. : 19.00.05 / Ольга Геннадіївна Лосієвська. – Сєверо-донецьк, 2020. – 354 с.
122. Максименко С.Д. Психологія учіння людини: генетико-моделюючий підхід : монографія / С.Д. Максименко. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2013. – 592 с.
123. Максименко С.Д. Розвиток підлітка з точки зору генетичної психології / С.Д. Максименко // Актуальні проблеми психології : Психологія особистості. Психологічна допомога особистості : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка. – К., 2013. – Т. 11, вип. 8. Ч. 1. – С. 3 – 12.
124. Масарик Т. Ідеали гуманности / Т. Масарик. – Львів : БВ, 1902. – 96 с.
125. Мілютіна К.Л. Траєкторії життєвого шляху особистості у динамічному середовищі : монографія / К.Л. Мілютіна. – Ніжин : ТОВ Аспект-поліграф, 2012. – 298 с.
126. Москаленко О.В. Сучасні концепції ціннісно-сислової сфери особистості / О.В. Москаленко // Вісник національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». – Серія : Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2010. – № 2. – С. 113 – 117.
127. Мочалова М.С. Формирование умений самоорганизации учебной деятельности у студентов, обучающихся по индивидуальному графику на основе типологического подхода и метода CASE-STUDY / М.С. Мочалова // Ученые записки университета имени П.Ф. Лесгафта. – 2016. – № 4(134). – С.189 – 194.
128. Онуфрієва Л.А. Соціально-психологічні засади розвитку професіоналізму майбутніх фахівців соціономічних професій: дис. ...д-ра пси-

- хол. н. : 19.00.05 / Ліана Анатоліївна Онуфрієва. – Сєверодонецьк, 2020. – 502 с.
129. Орап М.О. Наративні технології у подоланні критичних ситуацій життя / М.О. Орап // Матеріали ІІ міжнар. наук.-практ. конф. «Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя», 18-19 лют. 2016 р., м. Суми. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. – С. 279 – 282.
130. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціально-психологічна структура особистості / Л.Е. Орбан-Лембрик // Вісник Прикарпатського університету. – Серія : філософські і психологічні науки. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – Вип. 3. – С. 137–146.
131. Павелків Р.В. Вікова психологія / Р.В. Павелків. – К. : Кондор, 2011. – 468 с.
132. Пазенок В.С. Ціннісні орієнтації сучасного інформаційного суспільства / В.С. Пазенок, В.В. Лях, О.М. Соболев, Р.В. Самчук [та ін.]. – К., 2013. – 406 с.
133. Перетятко В.А. Волонтерська діяльність як чинник трансформації ціннісних орієнтацій молоді: дис. ... к. психол. наук : 19.00.05 / Владислав Анатолійович Перетятко. – Сєверодонецьк, 2015. – 215 с.
134. Петровский А.В. Психология и время / А.В. Петровский. – СПб. : Питер, 2007. – 448 с.
135. Побокіна Г.М. Розуміння значущості змін життєвого світу для становлення особистості / Г.М. Побокіна // Теоретичні і прикладні проблеми психології та соціальної роботи : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2021. – № 2(55). – С. 147 – 155.
136. Пілецька Л.С. Вплив професійної мобільності особистості на професійне становлення молоді в координатах сучасних парадигм / Л.С. Пілецька // Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький

- державний університет імені Григорія Сковороди». – Вип. 35. – Т. III. – К. : Гнозис, 2015. – С. 370 – 376.
137. Пілецька Л.С. Маргінальність у контексті проблеми соціальної мобільності особистості / Л.С. Пілецька // Збірник наукових праць : філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2011. – Вип. 16. – Ч. 1. – С. 5 – 15.
138. Пірен М. Ціннісні орієнтації молоді в українському суспільстві на сучасному етапі / М. Пірен, О. Цілюрик // Освіта регіону. Політологія, психологія, комунікації. – 2011. – № 4. – С. 213 – 218.
139. Плющ О.М. Соціально-психологічні механізми інформаційного впливу : монографія / О.М. Плющ. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2017. – 244 с.
140. Попович І.С. Психолого-педагогічний аспект професійної підготовки фахівців соціономічного профілю / І.С. Попович // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Психологічні науки. – Вип. 5. – Херсон : ВД «Гельветика», 2018. – С. 124 – 129.
141. Попович І.С. Роль соціальних очікувань в саморегуляції поведінки особистості / І.С. Попович // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 28 – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 481 – 490.
142. Попович І.С. Соціально-психологічні особливості самоорганізації особистості в системі її соціальних очікувань / І.С. Попович // Психологічні виміри соціальних очікувань особистості : монографія / І.С. Попович. – Херсон : ПАТ «ХМД», 2017. – С. 161 – 179.
143. Психологія групової ідентичності : закономірності становлення : монографія / П.П. Горностай, О.А. Ліщинська, Л.Г. Чорна [та ін.] ; За наук. ред. П.П. Горностая ; Національна академія педагогічних наук

- України, Інститут соціальної та політичної психології. – К. : Міленіум, 2014. – 252 с.
144. Радчук Г.К. Ціннісні виміри сучасної вищої освіти / Г.К. Радчук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2011. – Вип. 35. – С. 150 – 155. – (Серія 12 : Психологічні науки).
145. Романюк Л.В. Методологічні засади та емпіричне вивчення цінностей особистості раннього дорослого віку в кроскультурному контексті / Л.В. Романюк // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2014. – № 1(34). – С. 5 – 18.
146. Савчук О.В. Динаміка ціннісних орієнтацій української молоді / О.В. Савчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки : зб. наук. праць. – К. : Логос, 2012. – Вип.16. – 2012. – С. 60 – 67.
147. Смирнова О.О. Соціально-психологічні умови розвитку комунікативної компетентності студентів у полікультурному освітньому просторі вищого навчального закладу: дис. ...канд. психол. н. : 19.00.05 / Олена Олександрівна Смирнова. – Сєверодонецьк, 2018. – 243 с.
148. Сторожук С. Культурна варіативність моральної інтуїції молоді / С. Сторожук, І. Гоян // Матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. «Ціннісні орієнтири в сучасному світі: теоретичний аналіз та практичний досвід», 18-19 червн. 2020 р., м. Тернопіль. – Тернопіль : Вектор, 2020. – С. 25 – 26.
149. Сторожук С. Своєрідність та наслідки українсько-польських взаємин / С. Сторожук, І. Гоян // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. «Україна-Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат», 16-17 берез. 2017 р., м. Київ, м. Слупськ, 2017. – К. : Millenium, 2017. – С. 25 – 26.

150. Сторожук С.В. Ідейні засади гендерної дискримінації / С.В. Сторожук, І.М. Гоян, О.В. Федик // Науковий вісник НУБіП України. – Серія : Гуманітарні студії. – № 295. – К. : НУБіП України, 2018. – С. 40 – 51.
151. Сторожук С.В. Окультизм у сучасному світі / С.В. Сторожук, І.М. Гоян // Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія : міжнар. наук. журн. – Вип. 12(1). – 2021. – С. 130 – 140.
152. Сторожук С.В. Роль віртуального «Я» в процесі самоактуалізації тінейджерів / С.В. Сторожук, І.М. Гоян // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Людина віртуальна: нові горизонти», 30-31 берез. 2016 р. – Рубіжне : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2016. – С. 111 – 114.
153. Сторожук С.В. Роль освіти у формуванні гендерної толерантності молоді / С.В. Сторожук, І.М. Гоян // Матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. «Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації», 23-24 лют. 2017 р., м. Київ. – К. : Millenium, 2017. – С. 265 – 266.
154. Траверсе Т.М. Психологія політичного мислення : монографія / Т.М. Траверсе. – К. : Парлам. вид-во, 2015. – 416 с.
155. Турбан В.В. Становлення етичної свідомості в онтогенезі: автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07 / Вікторія Вікторівна Турбан. – К., 2013. – 38 с.
156. Фрадинська А.П. Мотивація як чинник формування професійних очікувань майбутніх фахівців / А.П. Фрадинська // Психологічні перспективи : зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки / за ред. Л.В. Засєкіної. – Луцьк, 2011. – Вип. 18. – С. 270 – 278.
157. Фрейре П. Педагогіка пригноблених / П. Фрейре. – пер. з англ. О. Дем'янчука. – К. : Юніверс, 2003. – 168 с.
158. Федан О.В. Теоретичні підходи до проблеми саморозвитку особистості / О.В. Федан // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Северодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 2(43). – С. 201 – 210.

159. Хміль В.В. Антропологічна компонента природи держави / В.В. Хміль, Т.В. Хміль // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2015. – №7. – С. 7 – 15.
160. Хміль В.В. Феноменологія статі / В.В. Хміль // Філософія та лолітологія в контексті сучасної культури – 2011. – №2. – С. 415 – 423.
161. Хомик В.С. Біографічна ідентичність: психологічна травма та конструювання смислу картини життєвого шляху / В.С. Хомик // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Серія : Психологія. – 2013. – Т. 18, Вип. 22(3). – С. 198 – 206.
162. Цимбал С.В. Соціально-психологічні основи розвитку іншомовної діяльності особистості: дис. ...д-ра психол. наук : 19.00.05 / Світлана Володимирівна Цимбал. – Сєверодонецьк, 2020. – 372 с.
163. Чепелева Н.В. Проблеми психологічної герменевтики : монографія / Н.В. Чепелева (ред.). – К. : Міленіум, 2004. – 276 с.
164. Чепелева Н.В. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду : монографія / Н.В. Чепелева, Т.М. Титаренко, М.Л. Смульсон, В.В. Андрієвська, О.О. Зарецька, А.А. Васильченко. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 255 с.
165. Чернобровкін В.М. Розвиток особистісної свободи як цільовий вектор діяльності психолога у сфері психологічної допомоги / В.М. Чернобровкін, В.А. Чернобровкіна // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – Серія 12 : Психологічні науки : науч. изд. – К. : НПУ, 2009. – Вип. 26 (50), Ч. 1. – С. 142 – 148.
166. Шевяков О.В. Динамічні соціотехнічні системи діяльності: соціальна підтримка / О.В. Шевяков та ін. // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – № 3 (53). – Т.1. – С. 184 – 194.

167. Шевченко Г.П. Вплив мистецтва на виховання у студентської молоді якостей людини культури / Г.П. Шевченко // *Духовність особистості: методологія, теорія і практика.* – Вип. 96 (3). – 2020. – С. 269 – 281.
168. Шевченко З.В. Теоретико-методологічні засади формування та репрезентації гендеру: соціально-філософський аспект / З.В. Шевченко // *Вісник Черкаського університету.* – Вип. 170. – 2009. – С. 152 – 159.
169. Шевченко Р.П. Система соціально-психологічного супроводу військовослужбовців в умовах трансформаційних змін соціуму: дис. ...-ра психол. наук : 19.00.05 / Росіна Петрівна Шевченко. – Сєверодонецьк, 2019. – 376 с.
170. Шестопалова К. Психологічні механізми взаємозв'язку антиципування та життєвої компетентності особистості / К. Шестопалова // *Психологія і суспільство.* – 2013. – № 4. – С. 120 – 127.
171. Шостя І.В. Соціально-психологічні особливості розвитку компетентності у професійному спілкуванні / І.В. Шостя // *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2017. – № 1(42). – С. 327 – 335.
172. Щербан Т.Д. Феноменологія навчального спілкування: базові концептуальні положення / Т.Д. Щербан // *Психогенеза особистості: норма і девіація* : зб. наук. статей. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2015. – Т. 1. – С. 5 – 16.
173. Якимчук Б.А. Психологічні особливості розвитку творчого потенціалу особистості / Б.А. Якимчук // *Теоретичні і прикладні проблеми психології* : зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – Сєверодонецьк : Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2020. – № 2(52). – С. 167 – 178.
174. Ясперс К. Психологія світоглядів / К. Ясперс. – перекл. з нім. О. Кислюк та Р. Осадчук. – 6-те вид. – К. : Юніверс, 2009. – 464 с.

175. Яценко Т.С. Активне соціально-психологічне навчання: теорія, процес, практика / Т.С. Яценко. – Хмельницький : Вид-во НАПВУ, 2002. – 792 с.
176. Al-Kadri H.M. From Assessment Cocktail to Assessment Symphony: The Development of Best Assessment Practices / H.M. Al-Kadri // Health Professions Education. – 2015. – Vol. 1, Issue 1. – P. 58 – 64.
177. Beasley Sh.F. Systematic Plan of Evaluation / Sh.F. Beasley, S. Farmer, N. Ard, K. Nunn-Ellison. – Part I: Assessment of End-of-Program Student Learning Outcomes // Teaching and Learning in Nursing. – 2018. – Vol. 13, Issue 1. – P. 3 – 8.
178. Bernard B. Fostering Resiliency in Kids: Protective Factors in the Family, School and Community / B. Bernard. – Minneapolis : University of Minnesota, 1991. – P. 22.
179. Bihun N. Psychological Conditions for Correction and Optimization of Personal Development of Adolescents with Depressive Disorders / N. Bihun, O. Malyna, M. Doichyk, I. Hoian, N. Harkavenko, S. Symonenko // BRAIN. Broad Research in Artificial Intelligence and Neuroscience. – Vol. 12, Issue 3. – 2021. – P. 25 – 43.
180. Blynova O.Y. Philosophical and sociocultural dimensions of personality psychological security / O.Y. Blynova, L.S. Holovkova, O.V. Sheviakov // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – 2018. – № 14. – P. 73 – 83.
181. Borysiuk A. Authority as a factor of formation of a young leader's personality and life position / A. Borysiuk, V. Bocheliuk, N. Panov, L. Piletska, V. Yaremchuk // Asia Life Sciences. – 2019. – Vol. 21(1). – P. 445 – 461.
182. Broadben J. Implementing summative assessment with a formative flavour: a case study in a large class / J. Broadben, E. Panadero, D. Boud // Assessment and Evaluation in Higher Education. – 2018. – Vol. 43, Issue 2. – P. 307 – 322.

183. Butnariu M. Biochemistry of Hormones that Influences Feelings / M. Butnariu, I. Sarac // *Annals of Pharmacovigilance & Drug Safety*. – 2019. – Vol. 1, Issue 1. – P. 2 – 7.
184. Danylova T. Culture as a Living Organism / T. Danylova, I. Hoian // *Traektoriâ Nauki = Path of Science*. – Series : Psychology. – Vol. 5, № 10. – 2019. – P. 2001 – 2005.
185. Dokic J. Are emotions perceptions of value? / J. Dokic, S. Lemaire // *Canadian Journal of Philosophy*. – 2013. – Vol. 43, Issue 2. – P. 227 – 247.
186. Erikson E. Psychosocial Identity / E. Erikson // *A Way of Looking at Things Selected Papers* / Edited by S. Schlein. – N.-Y., 1995. – 720 p.
187. Godman M. Why we do things together: The social motivation for joint action / M. Godman // *Philosophical Psychology*. – 2013. – Vol. 26. – № 4. – P. 588 – 603.
188. Haidt J. The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment / J. Haidt // *Psychological Review*. – 2001. – Vol. 108 (4). – P. 814 – 834.
189. Haidt J. The New Synthesis in Moral Psychology / J. Haidt // *Science*. – 2007. – Vol. 316. – P. 798 – 1002.
190. Helm B.W. Emotions as Evaluative Feelings / B.W. Helm // *Emotion Review*. – 2009. – Vol. 1, Issue 3. – P. 248 – 255.
191. Hoian I. Axiological Dimension of Gender Equality / I. Hoian // *International Conference «Gender, Identities and Education»*, 23-25 May 2016, Beni Mellal, Marocco, 2016. – Venue : Faculty of Arts and Humanities, 2016. – P. 26 – 27.
192. Hoian I.M. Axiological aspects of youth moral and legal decision-making / I.M. Hoian // *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. – № 16. – 2019. – C. 66 – 77.
193. Hoian I.M. Emotions as Self-Organizational Factors of Anthropogenesis, Noogenesis and Sociogenesis / I.M. Hoian, V.P. Budz // *Anthropological Measurements of Philosophical Research*. – №. 19. – 2021. – C. 75 – 87.

194. Hoian I. Gender specification of student's frustration tolerance / I. Hoian, Yu. Karpyuk // Науковий вісник НУБіП України. – Серія : Гуманітарні студії. – № 274. – К. : НУБіП України, 2017. – С. 76 – 85.
195. Hoian I.M. Gender Tolerance as Axiological and Ideological Process / I.M. Hoian // The international forum «The role of academia in promoting gender and women's rights in the arab world and the European region», 1-5 October 2018, Fes, Morocco. – Fes : Sidi Mohamed Ben Abdellah University, 2018. – P. 47 – 48.
196. Hudimova A. The impact of social media on young web users' psychological well-being during the COVID-19 pandemic progression / A. Hudimova, I. Popovych, V. Baidyk, O. Buriak, O. Kechyk // Revista Amazonia Investiga. – 2021. – Vol. 10(39). – P. 50 – 61.
197. Ishkov A.D. The Features of Students' Self-organization Structure, who Study «MBA in Construction» Program / A.D. Ishkov, N.G. Miloradova, A.Y. Chernyshev // Procedia-Social and Behavioral Sciences. – 2015. – Vol. 171. – P. 765 – 770.
198. Khmil V.V. Ambiguous Janus of Modern Democracy / V.V. Khmil // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – 2016. – № 9. – P. 47 – 54.
199. Khmil V.V. Philosophical and Psychological Dimensions of Social Expectations of Personality / V.V. Khmil, I.S. Popovych // Anthropological Measurements of Philosophical Research. – 2019. – Vol. 16. – P. 55 – 65.
200. Kononenko A.O. Psychological aspects of cyber-communication addiction / A.O. Kononenko, O.I. Kononenko // International journal of new economics and social sciences. – Vol. 7. – №. 1. – P. 269 – 277.
201. Kononenko O.I. Current State of Scientific Views on the Psychological Well-Being and self-organization of Personality / O.I. Kononenko, A.V. Grigoraschenko // Психологія та соціальна робота : наук. журн. Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. – Т. 1(53). – Одеса : Астропринт, 2021. – С. 99 – 110.

202. Kononenko O. Research of the factor structure of the model of world view settings at a young age / O. Kononenko, I. Popovych, A. Kononenko, V. Stynska, O. Kachmar, L. Prokopiv, H. Katolyk // *Revista Inclusiones*. – Vol. 7. – № 3. Julio/Septiembre 2020. – P. 98 – 116.
203. Kononenko O. Stress-induced Cognitive Assessment among University Students during the Pandemic of Corona (COVID 19) / O. Kononenko, O. Rimawi // *SSRG International Journal of Humanities and Social Science (SSRG-IJHSS)*. – Vol. 7, Issue 4. July/Aug 2020. – P. 89 – 93.
204. Kovalchuk Z. Reflexive activities of individual in crisis society / Z. Kovalchuk // *Наука і освіта : наук.-практ. журн. Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського*. – № 11. – 2016. – С. 71 – 78.
205. Kovalchuk Z.Ya. Socio-Psychological Aspects of the Self-Realization of a Teacher With The Internal Type of Motivation Modern research of the representatives of psychological sciences : collective monograph / Z.Ya. Kovalchuk, O.Ye. Blynova, Yu.O. Bystrova, I.M. Halian, O.M. Kikinezhdi etc. – Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. – P. 80 – 103.
206. Learning and Teaching Model: Tsien T. B. K., Tsui M. A Participative The Partnership of Students and Teachers in Practice Teaching // *Social Work Education : International Journal*. – 2007. – Vol. 26, Issue 4. – P. 348 – 358.
207. Løvoll H.S. Experiences matter: Positive emotions facilitate intrinsic motivation / H.S. Løvoll, E. Røysamb, J. Vittersø // *Cogent Psychology*. – 2017. – Vol. 4, Issue 1. – P. 15.
208. Millett K. *Sexual Politics* / K. Millett. – N.-Y. : Columbia University Press, 2016. – 416 p.
209. Popovych I. Constructing a Structural-Functional Model of Social Expectations and self-development of the Personality / I. Popovych, A. Borysiuk, L. Zahrai, O. Fedoruk, P. Nosov, S. Zinchenko, V. Mateichuk // *Revista Inclusiones*. – Vol. 7. – 2020. – P. 154 – 167.

210. Popovych I. S. Experimental research of the social expectations of holders of master's degree in pedagogy / Popovych I.S., Machynska N.I., Lozynska S.V., Nos L.S., Derkach Yu.Ya., Prots M.O., Kovalchuk Z.Ya., Los O.M. Experimental research of the social expectations of holders of master's degree in pedagogy // Revista ESPACIOS. – 2020. – Vol. 41(№6). – P. 27.
211. Popovych I.S. The research of the parameters, properties and types of social expectations of student youth / I.S. Popovych // Modern research of the representatives of psychological sciences: collective monograph / O.Ye. Blynova, Yu.O. Bystrova, I.M. Halian, O.M. Kikinezhdi etc. – Lviv-Toruń : Liha-Pres, 2019. – P. 163 – 181.
212. Popovych I.S. The Structure, Variables and Interdependence of the Factors of Mental States of Expectations in Students' Academic and Professional Activities / I.S. Popovych, O.Ye. Blynova // The New Educational Review. – Vol. 55 (1). – 2019. – P. 293 – 306.
213. Rosenzweig S. The children's Form of the Rosenzweig Picture-Frustration Study / S. Rosenzweig, E.E. Fleming, L. Rosenzweig // J. Psychol. – 1948. – № 26. – P. 10 – 12.
214. Ruiz-Primo M.A. Informal formative assessment: The role of instructional dialogues in assessing students' learning / M.A. Ruiz-Primo // Studies in Educational Evaluation. – 2011. – Vol. 37, Issue 1. – P. 15 – 24.
215. Salmela M. True Emotions / M. Salmela // The Philosophical Quarterly. – 2006. – Vol. 56. Issue 224. – P. 382 – 405.
216. Shestakova L.G. Assessing activity of pedagogical college students as a study activation tool / L.G. Shestakova, Y.A. Kharitonova, T.V. Rikhter // Indian Journal of Science and Technology. – 2016. – Vol. 9, Issue 21. – P. 95 – 221.
217. Storozhuk S.V. Ukrainian ethnic identity as a substantial foundation of modern Ukrainian state: pros and cons / S.V. Storozhuk, I.M. Hoian // Asian Journal of Scientific and Educational Research. – Series :

- Psychology. – № 1(19). – Vol. IX. – Seoul : Seoul National University Press, 2016. – P. 478 – 484.
218. Storozhuk S. Worldview and ideological priorities of modern society: Ukrainian and Euro-Atlantic context / S. Storozhuk, I. Hoian, O. Fedyk, N. Kryvda // Ideology and Education in Post-Soviet Countries : Journal. – №2(13). – 2019. – С. 255 – 272.
219. Unger J.R. Sex and gender: The troubled relationship between sex and gender / J.R. Unger, M. Crawford // Psychological Science. – 1993. – № 4. – P. 122 – 124.
220. Vashchenko I. Features of socio-psychological adaptation of young people in the situation of migration / I. Vashchenko and etc. // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського нац. ун-ту ім. Івана Огієнка ; Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за наук. ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онупрієвої. – Вип. 44. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2019. – С. 31– 53.
221. Wiliam D. What is assessment for learning? / D. Wiliam // Studies in Educational Evaluation. – 2011. – Vol. 37, Issue 1. – P. 3 – 14.
222. Wolff J. Poverty, Social Expectations, and the Family / J. Wolff // Philosophy and Child Poverty. Reflections on the Ethics and Politics of Poor Children and their Families / N. Brando, G. Schweiger. – Springer : Cham, 2019. – Vol. 1. – P. 69 – 89.
223. Young H.C. Review of Research on Online Learning Environments in Higher Education / H.C. Young, C. Hyoseon, S. Jiwon, C.Y. Him, K.K. Yoon, Y.K. Jung // Procedia. – Social and Behavioral Sciences. – 2015. – Vol. 191. – P. 2012 – 2017.

Наукове видання

**Гоян Ігор Миколайович
Завацька Наталія Євгенівна
Комар Таїсія Василівна
Завацький Вадим Юрійович
Лукашов Олександр Олександрович**

**СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
САМООРГАНІЗАЦІЇ МОЛОДІ
В ПЕРІОД СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ**

Монографія

Оригінал-макет *І.Є. Жигаренко*

Підписано до друку 28.02.2023 р.
Формат 60×841/16 Папір типограф. Гарнітура Times.
Друк офсетний. Умов. друк. арк. 13,6 Обл.-вид. арк. 15,4
Тираж 300 прим. Вид. № 75. Замов № _____. Ціна договірна.
Видавництво Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля
Свідоцтво про реєстрацію: серія ДК № 1620 від 18.12.2003
Адреса видавництва: 01042, м. Київ, вул. Іоанна Павла II, 17.
e-mail: uni.snu.edu@gmail.com; <http://www.snu.lg.ua>